

DÎROK

NAVÎN

3

2019/2020

AMADEKAR

Ev pirtûk ji aliyê Komîteya
Dîrokê ve hatiye amadekirin.

LÊVEGER

- Komîteya Şopandinê
- Komîteya Fotoşopê
- Komîteya Redektheyê

Ev pirtûk ji aliyê Saziya Minhacan
ve, wek pirtûka wanedayînê, ji bo
dibistanan hatiye pejirandin.



.....(NAVEROK).....

KAPÎTALÎZM7

KAPÎTALÎZM8
RAPERÎNÊN GELAN LI DIJÎ MODERNÎTEYA KAPÎTALÎST14
ŞOREŞÊN RIZGARIYA NETEWÎ LI DIJÎ NÛJENIYA KAPÎTALÎST18
BANDORA KAPÎTALÎZMÊ YA LI SER ROJHILATA NAVÎN Û KURDAN
.....25

SERHILDANÊN BI PÊŞENGIYA MÎR Û ŞÊXAN.....29

PEYWENDIYÊN KURD Û OSMANIYAN DI SEDSALA 19 'AN DE31
SERHILDANA SORAN.....36
SERHILDANA BEDIRXAN BEG (1842-1847).....39
SEDEM Û ENCAMÊN TÊKÇÛNA MÎRNIŞÎNAN.....43
BERXWEDANÊN BI RÊBERIYA ŞÊXAN.....46
ALAYÊN HEMÎDÎ Û DIBISTANÊN ÊLAN.....51
ÎTÎHAD Û TEREQÎ.....54

**PÊŞKETINÊN KU DI SEDSALA 20'AN DE LI CÎHANÊ RÛ
DANE Û REWŞA KURDISTANÊ59**

ŞERÊ CÎHANÊ YÊ YEKEM (1914-1918)60
PEYMANÊN NAVNETEWÎ YÊN LI SER ROJHILATA NAVÎN Û
KURDISTANÊ64
REWŞA KURDAN PIŞTÎ ŞERÊ CÎHANÊ YÊ YEKEM.....68

BAKURÊ KURDISTANÊ.....73

RAPERÎNA KOÇGIRIYÊ.....74
KOMELEYA AZADIYÊ.....79
SERHILDANA ŞÊX SEÎD.....82
SERHILDANA AGIRIYÊ.....87
KOMKUJIYA DÊRSIMÊ.....92
ŞERÊ CÎHANÊ YÊ DUYEM.....97

REWŞA ROJHILAT Û BAŞÛRÊ KURDISTANÊ101

KOMARA MEHABADÊ102
TEVGERA KURD LI ROJHILATÊ KURDISTANÊ106
BAŞÛRÊ KURDISTANÊ.....110
RÊJÎMA BAESÊ LI BAŞÛRÊ KURDISTANÊ.....115

ROJAVAYÊ KURDISTANÊ119

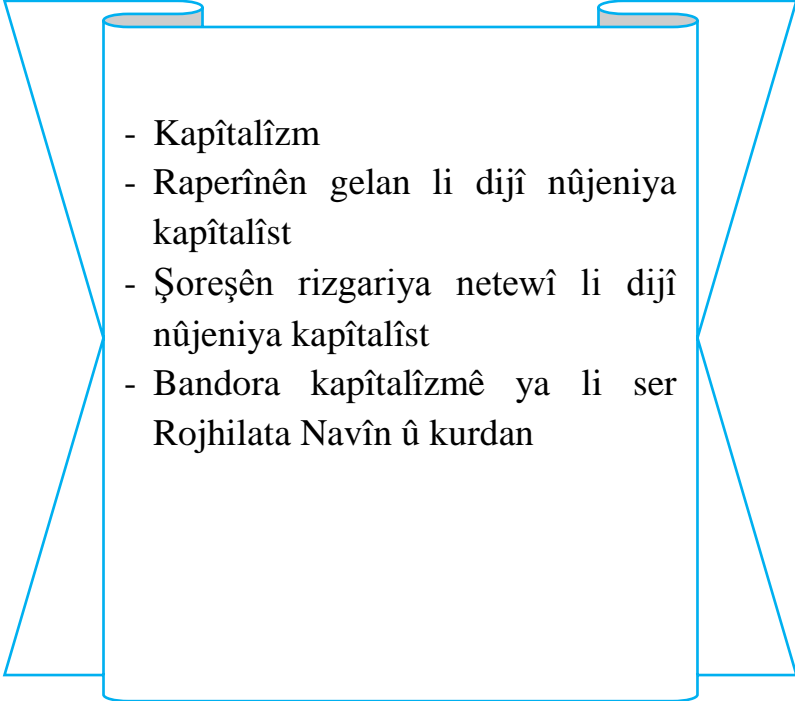
ROJAVAYÊ KURDISTANÊ..... 120
REWŞA KURDAN DI DEMA DEWLETA SÛRIYÊ DE..... 123
ŞOREŞA BAKUR-ROJHILATÊ SÛRYAYÊ 127

**TEVGERA AZADIYA GELÊ KURD Ê BERXWEDANA
JINAN.....131**

TEVGERA AZADIYA GELÊ KURD 132
JINÊN KURD DI DÎROKÊ DE 134
FERHENG..... 141

BEŞA 1

Kapîtalîzm

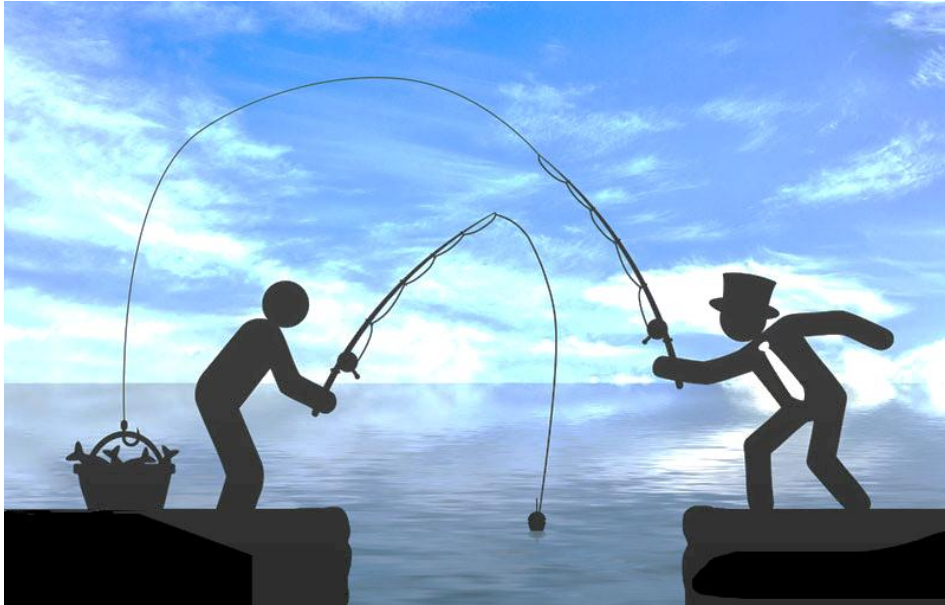
- 
- Kapîtalîzm
 - Raperînên gelan li dijî nûjeniya kapîtalîst
 - Şoreşên rizgariya netewî li dijî nûjeniya kapîtalîst
 - Bandora kapîtalîzmê ya li ser Rojhilata Navîn û kurdan

WANE 1

KAPÎTALÎZM

Rastiyên lîstika kapîtalîzmê ku di tu dema dîrokê de bi vê mezinahiyê nehatine dîtin, tu hişmendî bi qasî hişmendiya kapîtalîzmê rê li ber şer, zordestî û êşkenceyê venekiriye. Mirov di civaka xwe de, tu carî bi qasî hişmendiya mirovê civaka kapîtalîzmê negihiştiye wê asta bêberpirsyarîbûn, ezezîtî, stemkarî, pişaftin û qirkirinê. Lîberalîzm û takekesîtî, çarçoveya bingehîn a îdeolojiya kapîtalîzmê ne.

Pergala kapîtalîzmê, zanist bi pêş de nebiriye û her gav hewldanên zanistî ji bo xwe bi kar anîne. Bikaranîna zanistê ji aliyê sincî ve ne tenê rê li ber rewşên xerab vedike, di heman demê de nirxên jiyanî winda dike û gelek felaketan tîne serê mirovahiyê, mîna bombeya atomî ya ku hezarên mirovan di Hîroşîma û Nagazakiyê de dane kuştin.



Sedemên Derketina Kapîtalîzmê:

Hegemonya kapîtalîzmê ji sedsala 16'an ve weke pergaleke cîhanî dest pê dîke. Di dîroka mirovahiyê de şer, talankirin, komkujî, mêtîngerî û xerabkirina xwezayê tu carî bi qasî çarsed salên dawî nehatine dîtin. Têkiliya vê yekê jî bi pergala hegemonîk re heye. Bê guman heman erdnîgarî dîsa bûye dîdevana têkoşînên mezin ên dijber. Sedemên derketina Kapîtalîzmê ev in:

1. Rasyonîzm:

Her kes dibêje ku kapîtalîzm di derketina xwe de, roleke sereke dide rasyonîzmê. Ev jî rêbaza hizirîna desthilatdarên rojavayî ye ya ku dibêje: Rojava mejiyê xwe bi kar anî û cîhan ava kir. Ev nêzîkatî li hemû civakên din, weke ku di herkîna dîrokê de mafê xwe ji mejî nestandibin, dinêre. Bê guman ev nêzîkatî ji rastiya civaka rojhilat a ku dergûşa mirovahiyê bû, dûr e.

Civaknas Max Weber (Maks Vêber), rêola protestantî ya xiristiyaniyê, weke rêola ku ji kapîtalîzmê re zemîna hişmendî amade kiribe û rê dabe kapîtalîzmê, bi nav dîke. Ev şîrove jî para wê ji rastiye gelek e, ji ber ku sincê protestantiyê sincê xiristiyaniyê yê herî qels e, lewra rê ji kapîtalîzmê re hêsan kiriye. Reformasyona protestantiyê bandoreke sereke li çarenûsa Serdema Nû ya Ewropayî kiriye. Protestantiyê derketina kapîtalîzmê hêsan kiriye û derbeyeke mezin li katolîkiyê daye. Ji bo tevahiya gunehên kapîtalîzmê, protestanî têra xwe berpirsiyar e, ji ber ku civak bê parastin hiştiye. Li ku derê protestanî mezin bûbe, li wê derê kapîtalîzm jî gelekî bi pêş ketiye. Bi awayekî bi rola Hespê Troyê ji bo kapîtalîzmê rabûye.

2. Ekonomîzm (aborînasî):

Di herkîna dîrokê de diyar dibe ku cureyekî nû yê aboriyê derketiye. Ev aborî jî bi demê re veguheriye desthiladariyê. Ev şêwe li gorî xwe bazarê berfireh dîke û ji bajar êdî serdestiyê li

gund dike. Kapîtalîzmê girêdana di nava civakan de bi ol û rêgezên sincî xiste asta duyemîn û destê xwe danî ser maldariya civakê. Bi awayekî veşartî serdestî û talankirin di bin qalikê îdeolojiyê de nixumand. Vê yekê bandor li bazarê kir û derfetên pêlîstina bi buhayê pêdiviyên civakê pir bûn û li şûna selefê êdî bank, qoçan (sened), pereyên kaxezî û kargehên mezin bi pêş ketin. Êdî pergala talankirinê ya bi navê aboriya kapîtalîst, civakên cîhanê yên nû û yên kevin û xakên wan kirin mêtingeh û ji nû ve kirin kole. Tevahî dewletên wê demê bi rêya deyndayîne bi xwe ve girê dan, şerên herî hov ên dîrokê meşandin, li ser civakê hegemoniya xwe sepandin û bi nixên wê lîstin. Di pêşketina vê hişmendiye de şewazên nûjen derdikevin. Mîna: Fînansa Kapîtal (dema ku bi rêya pereyan pere tîne qezenckirin). Di vê demê de keda mirov namîne; hin kaxez dikevin borsayê, hin kes bi milyaran qezenc dîkin û hin kes jî bê pere dimînin.



3. Têkiliya Kapîtalîzmê bi Desthilatdariya Ramiyarî û Dadweriyê re:

Şanişîna Îngilistanê zû bi zû têk neçûbû. Sedema vê yekê ew bû ku hêmanên kapîtalîstê hem deyn dabûn şanişînê, hem jî bi şanişînê re pîşesaziya keştiyan a çûnûhatinê çêkiribûn. Li ser hêza bejahiyê zêde ranewestiyabûn û giraniya xwe bêhtir dabûn hêza deryayî. Vê yekê rêya biserketinê ji wan re vekir. Di vê pêvajoyê de du bûyerên girîng ên stratejîk rû dabûn:

1. Şanişîna Îngilistanê û eyaletên Hollandayê bi şewazê kapîtalîst, giraniya xwe da modela dewletê ya ji nû ve xwe bi rêxistin û çalak dike. Dewletên bi vî rengî dibin mînakên pêşî yên ku bi rêk û pêk bacê berhev dikin û budceyê bi awayekî hevseng parve dikin. Bi hêzên xwe yên deryayî yên serkeftî, hêzên deryayî yên Spanya û Fransayê têk dibin. Serweriya wan a li Okyanosa Atlasê û paşê jî li Deryaya Spî, çarenûsa şerên mêtîngeriye diyar kir. Serberjêrçûna Fransa û Spanyayê jî bi vî awayî dest pê dike. Guhertinên nû yên ku di desthilatdariya Îngilistan û Hollandayê de çêbûne, çarenûsa aboriya kapîtalîst diyar kiriye. Ev yek jî ji ber tundiya ramiyarî ye ya ku li ser aboriyê pêk hatiye. Tiştên ku bajarên Îtalyayê nikarin tê de bi ser bikevin, bajarên London û Amsterdamê tê de bi ser dikevin.

2. Awisturya, Fransa û Spanyayê dixwestin modeleke mîna ya Romayê ava bikin. Ev yek berovajî erkê ramiyarî yê Hollanda û Îngilistanê bû. Şanişîna Îngilistanê bi lez ji vê xwestekê xilas bûbû. Çavê wê ne tenê li Ewropayê bû, lê belê dixwest serweriyê li cîhanê tevî bike. Di çarçoveya biserketina pergala kapîtalîst de, rêjîmên dewletên Spanya, Fransa û Awisturyayê ji bo bibin şanişînên nûjen (monarşî), gelek guhertin pêk anîn. Lê bi pêngava monarşiyê re nakokî gelekê zêde bûn. Ji ber nakokiya di navbera bajar û gund de, tevahiya civakê serî hilda. Van serhildanan karîbû bi tena xwe bêhinê li van monarşiyên

biçikîne. Ji ber ku Hollanda û Îngilistanê bi awayekî veşartî destek didan rikeberan, rê li ber gelek şoreşan vedikir.

4. Cihên Derketina Kapîtalîzmê:

Ev pergala li peravên bakur û rojavayê Ewropayê û li girava Îngilistanê bi ser diket. Kapîtalîzmê meşa xwe çarsed salî di asta pergala cîhanî de berdewam kiriye. Bajarên Îtalyayê nikarîbûn di vê pergale de bi ser bikevin. Di dawiya sedsala 16'an de Amsterdam û London bi ser ketin û sedemên vê yekê jî ev in:

1. Ji ber dûrbûna Îngilistan û Holendayê, şaristaniyên kevna zû bi zû negihaştin wan û dema ku gihaştin wan jî bi rewşeke xerab û bi derengî bû.
2. Her sê hêzên mezin ên Ewropayê (Spanya, Awisturya û Fransayê) ji bo desthilatdariya xwe li Ewropayê bikin, li dijî hev şer dikirin.
3. Bi qasî bajarên Îtalyayê bi çavê metirsiyê li wan nedihat nêrîn û bi hêzeke yekbûyî bi ser wan de naçin.
4. Ji belavbûna reformasyona li bakurê Ewropayê re pêşengî dikirin.
5. Ji ber ku li peravên Okyanosa Atlesê ne, di bazirganiya dûr û nêz de xwedî derfeteke mezin in.
6. Tevahiya çanda daringî û rewanî ya bajarên Îtalyayê ji xwe re girtin.
7. Çanda daringî û rewanî ya feodalîzmê li wan deran qels û lawaz bû.
8. Ji ber ku negihîştine feodalîzmeke bihêz a ku karibe pêşî li kapîtalîstbûna çûnûhatin, cotkarî û pêşesaziyê bigire, li gelek herêman şaristanî cara pêşî bi rengekî kapîtalîstîk hatin bipêşxistin.

Em dikarin hejmara van sedemên bandorker hîn zêdetir bikin, ji nêz ve têkiliya van sedeman bi rewşa erdinîgarî, ramiyarî û

stratejî re heye. Kengî ev rewş bi mercên civakî re bibe yek biserketin jî misoger dibe.

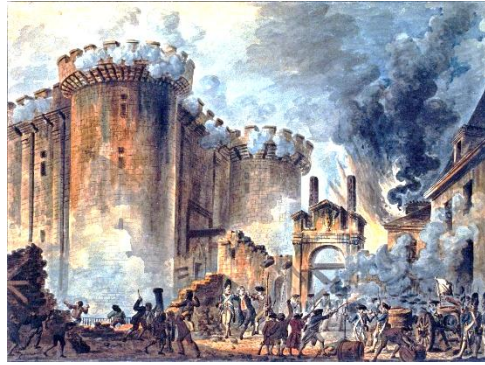
PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Kapîtalîzmê pênase bike.
2. Çima rêola protestantî rola sereke di derketina kapîtalîzmê de lîstîye?
3. Aboriya kapîtalîst çawa veguheriye şêweyekî desthiladar?
4. Çima kapîtalîzm li bakur û rojavayê Ewropayê derket?

RAPERÎNÊN GELAN LI DIJÎ MODERNÎTEYA KAPÎTALÎST

1. Şoreşa Fransî û Raperînên Gel:

Di dawiya sedsala 18'an de qeyraneke ramiyariyî û civakî li Fransayê derketibû. Vê qeyranê bandora xwe li tevahî Rojava û Ewropayê kir. Bi rûxandina girtûgeha Bastîlê ji hêla gel ve, Şoreşa Fransayî di sala 1789'an de dest pê kir. Şoreşê pergala şanişînî rûxand û dest bi pergala komarî kir. Ev yek bû bingehê hişyariya gel.



Girtûgeha Bastîlê

Raperîna Liyonê ya sala 1830'î bi daxwazên civakî yê bingehîn pêk hat. Lê bi şêweyekî pir bixwîn hat tepisandin û bûye yekemîm raperîna berfireh. Lê belê, raperîn di aliyê encamê de belavî qadên pir berfireh bû û di encamê de raperîna 1848'an pêk hatiye. Bi daxwazên weke: mafê dengdanê, kêmkirina demên karkirinê û ji bo pergaleke hêj demokratîr, rêzeraperîn rû dan. Ji van a yekem di 24'ê reşemeha 1848'an de li Parîsê bi pêş ve diçe û piştê li tevahiya Ewropayê belav dibe. Ev raperîn li bajarên Ewropayê yê pîşesaz bi pêş ve diçin.

13'ê adarê li Viyanayê, 18'ê adarê li Berlînê, 10'ê nîsanê li Îngilistanê, di destpêka gulanê de jî raperînên gel li Îtalyayê çêbûn. Li gel vê, gelên Ewropaya Rojhilat jî ji bo ku xwe ji pergala serdest rizgar bikin, serî hildan. Gelên bindest (çek, xirwat, bûlgar, sirp) ên ji gelên slavî ku di bin desthilatdariya gelên weke polonyayî, macarî, prûsyayî û awisturyayî de jî, ji bo azadiya xwe di rewşa raperînê de bûn.

2- Komuna Parîsê (18'ê Adara 1871'ê):

Di 19'ê tîrmeha 1870'yê de Fransa, li hemberî Almanyanê dest bi şer dike. Ev şer di 2'yê rezberê de bi binketina Fransayê li Sîdanê bi dawî dibe. Fransa di şer de bi bin dikeve û bi binketina xwe re, sêyemîn dema komarê (1871-1940) dê di dîroka xwe de bibîne.

Di rêbendana 1871'ê de Fransa xwe radestî Almanyanê dike. Dema ku hikûmet di 18'ê adarê de dixwaze gel bê çek bike, gel derbasî berxwedanê dibe. Ev roj weke roja komuna Parîsê tê bibîranîn. Êdî ji wê rojê û şûn de du hikûmet li Fransayê çêdibin; yek hikûmeta komuna Parîsê, ya din jî hikûmeta burjuwaziyan e. Her çi qas van komunan demkurt berdewam kiribin jî, di milê civakbûnê de gelek pêşketin bi dest xistine. Gelek komîn, koperatîf, sazî û dezgeh hatine avakirin. Bi vî awayî ji bo hemû beşên gel rêxistinbûnek bi pêş ketiye. Bi giştî li ser hîmê nîrxên komînal û demokrat bi pêş dikeve. Di heman demê de ji bo komun û şoreşên pêşerojê, bîngehekî ava dike. Di 28'ê gulana 1871'ê de ji aliyê hikûmeta burjuwaziyan ve bi êrîşên pir hovane, ji holê tên rakirin.



Raperînen gel

3- Şoreşa Rûsan (24'ê Cotmeha 1917'yan):

Li gorî salnameya rûsî "Jul" bi kar tînin an jî Şoreşa Cotmehê tê binavkirin. Di sala 1917'yan de di bin pêşengiya Lenîn de bi pêş ve diçe (Li gorî salnameya zayînî dîroka şoreşê 7'ê mijdara 1917'yan e). Di bin navê gelê ku hatiye perçiqandin de şoreşa herî berfireh e ku Marksîzmê ji xwe re bingeh girtiye dest pê dike. Li hemberî desthilatdariya burjuwazîyan, dest bi têkoşînê dikan. Di encamê de burjuwazî û desthilatdarî, şkestin û partiya Bolşewîk bi ser ket. Di vê şoreşê de dewlet destûrê diguhere, bi vê yekê yekemîn şoreşa komonîst bi ser dikeve.



PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Bi çi armancan, rêzeraperîn li Ewropayê rû didin?
2. Fransa ji aliyê kê ve tê dagirkirin û rewş çawa dibe?
3. Şoreşa 17'yê Cotmehê bi pêşengiya kê dest pê dike û li dijî kê bû?

ŞOREŞÊN RIZGARIYA NETEWÎ LI DIJÎ NÛJENIYA KAPÎTALÎST

Li dijî nûjeniya kapîtalîst, her dem têkoşînên gel û netewan bi pêş ketine. Bi taybet di sedsala 20'an de ji bo rizgariya netewan têkoşînên mezin hatin bipêşxistin. Armanca van têkoşîn û berxwedanan ew bû ku xwe ji bin desthilatdariya dewlet û hêzên mêtînger rizgar bikin û dewletên serbixwe ava bikin. Ev şoreş bi berxwedana gelên bindest bi taybet beşa karkeran hatin bipêşxistin.

1- Şoreşa Çînê:

Cihê ku destpêkê ji Şoreşa Cotmehê bandor bûye, Çîn e. Piştî nivê duyem ê sedsala 19'yan û pê de pêşbaziya li ser bazara Çînê tundtir dibe û di van deman de kapîtalîzm li Çînê bi pêş dikeve. Ji berê de Japonya, Îngilistan û Fransa li ser Çînê, di rewşa hevrikiyê de bûn. Li gorî vê mirov dikare Çînê, weke "mêtîngeriya hevbeş" bigire dest. Di destpêka sala 1911'an de bi pêşengiya Komutan Sun Yet Sin li hemberî serdestên derveyî, piştî Partiya Komînîst a di bin pêşengiya Maw de hem li hemberî dagirkeriya Japonan, hem jî li hemberî xanedanên hundir, têkoşîna gel bi rê ve dibin û encamê digirin. Bi vî awayî, Şoreşa Çînê dest pê dike.



Sun Yet Sin

2- Şoreşa Cezayîrê:

Cezayîr (1954-1962) yek ji mêtîngehên Fransayê bû. Şerê serxwebûna Cezayîrê (Şoreşa Cezayîrê) yê li hemberî dagirkerên Fransayê, di bin pêşengiya Eniya Rizgariya Netewî de bi pêş dikeve. Serxwebûn di encama şerekî gerîlatî de bi encam dibe. Ev têkoşîna ku li hemberî Fransayê bi pêş ket, Eban Remezani ê ku bi kompoyekê hate kuştin, pêşengiya wê dikir. Di şerê heşt salan de ku di wê demê de hejmara şênîyên



Eban Remezani

Cezayîrê 9 milyon bû, nêzî 1,5 milyon kesî jiyana xwe ji dest da. Gelê Cezayîrê di 1'ê tîrmeha 1962'yan de bi giştîpîrsiyê (referandûmê) biryara serxwebûnê bi yekdengî da. Ehmed Bin Bella dibe yekem serokkomarê Cezayîra serbixwe. Êdî Fransa nikare mêtîngeriya xwe ya li Cezayîrê bidomîne û neçar dibe vê rewşê bipejirîne û hêzên xwe yê dagirker vekîşîne.

3- Şoreşa Vîetnamê:

Vîetnam ji sala 1858'an ve dikeve bin dagirkeriya Fransayê. Di dema Şerê Cîhanê yê Duyemîn de, Hîtler di sala 1940'î de dikeve Fransayê. Di heman demê de Japonya jî dikeve Vîetnamê û vê bi Fransayê jî dide pejirandin. Vîetnamî di vê demê de, destpêkê li hember japonan dikevin eniya



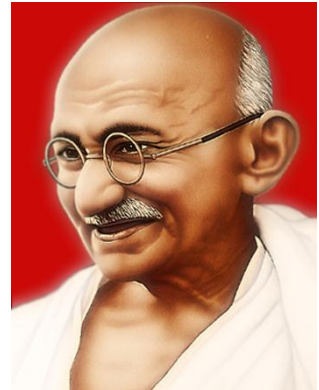
berxwedanê. Berxwedana ku sala 1940'î dest pê kiribû, di sala 1945'an de bi bidestxistina Vîetnamê bi dawî dibe. Di 2'yê rezbera 1945'an de ji aliyê Ho şî Mîn ve Komara Demokratîk a Vîetnamê tê ragihandin.

Piştî rizgarbûna ji dagirkeriya Japoniyayê, dagirkeriya fransizan di pişt re tê. Şerê ku di berfanbara 1946'an de dest pê kiribû, Giap (Giyab) jîrîtiya xwe ya şerkirinê di şerê gulana 1954'an de bi êrîşa Diyan Biyan Fû de nîşan dide û şer bi dawî dibe. Di encama nîşandana serkeftina gel de di konferansa Cinêvê ya 1954'an de biryar tê girtin ku Vîetnam weke bakur û başûr bibe du parçe. Li başûr Komara Vîetnamê tê damezrandin. Giap di 1960'î de bi armanca alîkarîdayîna Eniya Rizgariya Neteweyî ya Vîetnama Başûr û ji nû ve birêxistinkirina yekîneyên artêşa gel ên Vîetnamê dişîne Başûr. Hêzên Amerîkayê bi 500 hezar leşkerî li Vîetnamê dimînin û hemû derfetên teknîkê di destên

xwe de digirin. Li hemberî vê hêzê, hêzên Vîetnamê di bin femandariya Giap di dawiya şerekî dirêj û asteng de digihêje serkeftinê. Vîetnam di sala 1976'an de bi giştî ji destên mêtîngeran tê rizgarkirin û dibe komareke yekgirtî. Serokê şoreşê Ho Şî Mîn dibe serokê komarê û Giap jî dibe femandarê sereke.

4- Şoreşa Hindistanê:

Ji ber erdnîgariya xwe ya stratejîk, bûye welatekî ku mêtîngeran, şerê parvekirinê li ser meşandiye. Herî dawî ketiye bin mêtîngeriya Îngilistanê. Li hemberî Îngilistana kapîtalîst, aboriya berê hilweşiyaye, pîşekar tune bûne û civak jî bi tevahî hatibû gundîkirin.



Gandhî

Bi pêşengiya Gandhî şerê serxwebûnê, tenê di nava çîna navîn de û bi hêza çîna gundiyan pêk tê. Serkeftina şoreşê, bi nedana bacên xwe yên ku didan îngilîzan û bi boykotkirina berhemên cawkarî (tekstîlê) yên îngilîzan, dê pêk were. Heger tevgera Gandhî ya ku li ser bingehê na ji tundiyê re, yekîti çênekiriba, dê têkoşîna serxwebûnê tenê bi xwînrijandinê çêbiba. Dema ku îngilîz tê gihiştin ku nikarin li pêşiya bûyerên 1947'an bigirin, biryara veqetîna ji welat digirin. Hindistan di hezîrana 1948'an de digihêje serxwebûna xwe.

5- Şoreşa Kûbayê:

Ev şoreş serhildana tevgera 26'ê tîrmehê ya bi pêşengiya şoreşgerê Kûbayî, Fidel Kastro (Fîdêl Kastro) pêk hatiye. Li dijî dîktatorê Kûbayî Batêsta tê nasîn. Serhildan, di navbera salên (1953- 1959) de rû daye. Di 26'ê tîrmeha 1953'yan de komên bi pêşengiya Fidel Castro, girtin ser payegeha Monkada ya li Santiyagoyê.

Lê serdegirtin, bi ser neket. Di rêbendana 1956'an de bi beşdarbûna şoreşgerê pêşeng Che Guevara (Çê Gêvara), dest bi şerê gerîlayî dike. Di encamê de di rêbendana 1959'an de



Fidel Castro



Che Guevara

digihêje serkeftinê û serxwebûna xwe radigihîne. Lê Guevara li Bolîvyayê ji aliyê saloxgeriya (istixbarat) Amerîkayî ve bi reşkujiyekê, şehîd dikeve.

6- Afrîkaya Başûr:

Di parzemîna Afrîkayê de pir şoreş li dijî pergala kapîtalîzmê çêbûne. Şoreşa Afrîkaya Başûr jî bi pêşengiya Nelson Mandela (Nêlsûn Mandêla) yek ji wan şoreşan bû.

Ev şoreş di serî de li dijî nijadperestiya kapîtalîzmê rû da. Di sala 1942'yan de, Mandela li gel komek ciwanên Afrîkayî tev li Partiya Kongreya Netewî ya Afrîkayê dibin. Dixwestin vê partiyê di



Nelson Mandela

nava girseya gel de, veguherînin tevgereke gelêrî. Mandela ji bajarekî diçû bajarekî din û gel li hember rengperestan, sor dikir. Ji ber vê yekê hikumetê ew û 150 kesên din bi tawana xiniziyê, girtin. Piştî derketina Mandela ji zindanê, di sala 1961'ê de hikumeta Afrîkaya Başûr biryara dewleta Afrîkaya Başûr ku komareke spiyan e, ragihand. Lewma Mandela li hember vê yekê derket û tevgera Rimên Netewî damezirand û têkoşîna çekdarî ji xwe re bingeh girt. Mandela ji bo xwegihandina armancê, serî li gelek dewletên Afrîkayî û Ewropayî da. Piştî ku vegeriya welat, dewletê ew girt û biryara herdemiyê lê birî. Mandela 27 salan di zindaên cuda de ma û piştî ku derket, di hîlbijartineke demokratîk de bû serokê dewletê. Mandela di sala 2013'an de, bi temenê 77 salî, çû ser dilovaniya xwedê.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

- 1- Şoreşa Çînê li hemberî kê hat lidarxistin?
- 2- Giap, yekîneyên artêşa gel, şandin Vîetnama Başûr, armanca wî çi bû?
- 3- Gandî bi çi şêweyî, şoreş li hemberî îngilîzan bi rêxistin kiribû?
- 4- Taybetiya şoreşa Hindistanê, ji şoreşên cîhanê çi bû?
- 5- Emperyalîzmê, çawa dawî li jiyana Tşî Gîvara anî?
- 6- Li ser têkoşîna Nelson Mandela, lêkolînê bike.

WANE 4

BANDORA KAPÎTALÎZMÊ YA LI SER ROJHILATA NAVÎN Û KURDAN

Çaxa Kapîtalîst ji bo gelê kurd bûye çaxeke jixwedûrketinê. Pirsgirêka kurd a bi civakên çîndar ên berê derketî û pêşketin nîşandayîn, di serdema kapîtalîzmê de êdî bûye reşgirêkek. Bi qasî guftûgoyên weke "heyîna kurdan heye, an na" bikin, hatine mandelkirin (înkarkirin), ji mafên herî mirovî-gerdûnî heta pîvanên demokratîk, hemû azadî û mafên jiyanî yên kurdan hatine desteserkirin. Sedema kûrbûna pirsgirêka kurdî, bi ketina kapîtalîzmê ya Rojhilata Navîn ve girêdayî ye.

Di sedsala 19'an de, bandorên kapîtalîzma ku bilind dibe, li Rojhilata Navîn xwe dane der. Gelên di bin desthilatiya Imperatoriya Osmaniyan de, bi bandora aliyên neteweperest, ketine şerên serxwebûnê. Van bûyeran di sala 1830'î de li Yûnanistanê dest pê kir û bi rêzê li Sirbistan, Romanya, Bulgaristan û Albanyayê berdewam kir. Bi vî awayî, ev gel ghiştin serxwebûna xwe.

Di vê navberê de, dewleta Osmanî bi hin lîstikên hevsengiyê yên weke kapîtalîzmê bipejirîne û biçe reforman, an jî li ber xwe bide û li hemberî wê helwesteke tund nîşan bide, xwestiyê hebûna xwe berdewam bike.

Dema ku li aliyekê dixwestin imperatoriya Osmaniyan li ser lingan bigirin, li aliyekê din, di serî de Îngilistan û dewletên emperyalîst, bi polîtîkayên xwedîderketina li xirîstiyanan li Rojhilata Navîn, tev geriyane. Kurd tecrîd kirin û bi vî awayî weke hêzeke dijber ji bo ku Imperatoriya Osmanî bi emperyalîzmê ve were girêdan, bi kar anîne. Avabûna Imperatoriya Osmanî her ku diçe navendî dibe û tecrîda ku li ser kurdan dihat meşandin, rê li ber du encaman vekir: Yek jê serhildanên sedsala 19'an û ya din jî zemîneke baş ji bo ramyariya "**belav bike û bi rê ve bibe**" ya Îngilistanê, çêkir.

Netewperestiya ku li Rojhilata Navîn bi pêş ketiye, dibe sedema jihev cudabûn û dijberberiya gelan. Di cewher de bi pêşketin û girêdana kapîtalîzmê ya li Rojhilata Navîn, bi pêş ketiye. Hebûna kurd tenê jî, tê wateya hilgirtina metirsiyeke pir mezin. Serdema kapîtalîzmê, ji bo kurdan tê wateya stemkarî û zordariyê di tevahiya pergala şaristaniyê de. Her wiha kapîtalîzm berdewamkirin û bilindkirina wan e. Pirsgirêka kurdî, êdî bûye girêkeke kor. Serhildan weke pejirandina jiyaneke herî birûmet, ragihandin. Kurd, an dê dev ji hemû mafên gerdûnî, mirovî û pîvanên demokratîk berdin, an jî ji bo qezenckirina wan dê berxwedaneke bêhempa bimeşînin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Sedema kûrbûna pîrsgirêka kurdî, çi bû?
2. Serdema kapîtalîzmê, ji bo gelê kurd serdemeke çawa bû?
3. Dewleta Osmanî, dixwest bi çi awayî hebûna xwe berdewam bike?
4. Tecrîda ku li ser kurdan dimeşandin, rê li ber çi vekir?

Beşa 2

SERHILDANÊN BI PÊŞENGIYA MÎR Û ŞÊXAN

- Peywendiyên kurd û osmaniyan di sedsala 19'an de
- Serhildana Soran
- Serhildana Bedirxan Beg (1842-1847)
- Sedem û encamên têkçûna mîrnişînan
- Berxwedanên bi rêberiya Şêxan
- Alayên Hemîdî û dibistanên êlan
- Itîhad û Tereqî



WANE 1

PEYWENDIYÊN KURD Û OSMANIYAN DI SEDSALA 19 'AN DE

Weke ku tê zanîn pergala Osmanî li ser talanê hatibû avakirin; Osmaniyan herêmên ku dagir dikirin dewlemendiyên wan, dixistin gencîneya xwe. Piştî ew herêm bi xwe ve girê didan, leşkerên xwe li wê herêmê belav dikirin û bac jê distandin. Tu mezaxtin ji bo gel nedikirin; ango dibistan, nexweşxane û rê... çenedikirin.

Ji salên 1700'î û bi şûn de herêmên ku di destên Osmaniyan de bûn, hêdî hêdî ji destên wan diçin. Miletên ku bi Osmaniyan ve hatibûn girêdan derfetê dibînin û xwe ji wan qut dikin. Bi vî awayî, li her deverê Osmanî dikevin nava şer û di her şerî de têk diçin. Osmaniyan pereyên ku kom kiribûn li ser şer dimezaxtin ji ber vê yekê, baca hundirîn zêde dikin.

Dema ku Osmanî diketin şeran de û bi bin diketin, leşkerên wan kêm dibûn. Êdî hejmareke mezin ji leşkeran ji mîrnişnan dixwestin. Ev jî dibe sedema nerazîbûna gelên ku di bin desthiladariya Osmaniyan de dijîn û wê bibe sedema serhildanên mezin.

Dema ku Osmaniyan dît ku rewşa wan xerab bûye, berê xwe dan Ewropayê. Ji naskirina sedemên paşketina xwe û pêşketina Ewropayê, bi sedan balyoz û rûsîyên xwe şandin Ewropa û Rûsyayê. Ewropiyan ji wan re gotin: Ev rewşa ku hûn dijîn, me berî we bi 300 salî jiyan kiriye.

Berê pergala derebegiyê li gel me hebû, lê dema ku me barûd dît, me ev pergala derebegiyê rûxand û me desthilatdarî kir di destên yek kesî de. Divê hûn jî ew desthiladariya ku we di destên mîran de belav kiriye, di yek destî de kom bikin. Li ser vê yekê biryara navendîbûna dewletê di salên 1800'î de dixin

meriyetê. Êdî mîrnişênên ku li Kurdistanê hene, wê yek bi yek ji holê rakin. Bi vî awayî di sala 1806'an de, bi mîrnişîna Baban re dest bi şer dikin.

Serhildana Babanan (1806- 1851):



Herêma Babanê di navbera sînorên Osmanî û Îranê de cih digire. Di destpêka sedsala 19'an de, serweriya mîrnişîna Babanê li ser beşeke mezin ji başûrê Kurdistanê hebû. Paytexta wan bajarê Silêmaniyê bû. Mîrnişîna Babanan weke dewletekê xwe bi rêxistin kiribû û gelek sazî ava kiribûn; saziyên leşkerî, aborî... Di heman demê de, bi dehên hezaran şervanên wan jî hebûn.

Dewleta Osmanî ji bo ku vê mîrnişînê ji hêzê bixe û xebatên xwe yên navendîkirina dewletê pêk bîne, hin mercan datîne pêşiya mîrnişîna Babanê:

1. Xwestina hejmareke mezin ji leşkeran.
2. Girankirina bacê.
3. Ebdirehman Paşa ji mîrîtiyê bixin û li şûna wî, Xalid Paşa pismamê wî erkdar bikin.

Ebdirehman Paşa week pêşengê êlê dihat dîtin û bersivdayîn dikete ser milê wî. Ebdirehman Paşa ji bo vê yekê di 1806'an de li dijberî kiryarên Osmaniyan serî hilda.

Ebdirehman Paşa him alîkariya hin êlên herêmê, hem jî alîkariya dewleta Îranê distîne. Serhildan bi hêz dibe û hewldanên têkberina serhildanê, vala derdixe. Osmaniyan dizanîn ku rasterast êrîşbirina bi ser serhildêran de, dê tu encamê



bi dest nexin, ji bo vê yekê nakokiyên di navbera êlan de derdixin. Li gorî vê di şerê li herêma Kifriyê de hin êlên kurd derbasî aliyê Osmaniyan dibin. Dema ku Ebdirehman Paşa piştgiriya êlan winda dike, şer jî bi têkçûnê bi encam dibe.

Piştî têkçûna serhildana Ebdirehman Paşa, mîrnişîna Baban jî holê ranebû. Mîrê herêma Soranê Mihemedê Rewendozî, lewaziya Babanan jî xwe re weke derfetekê dibîne û di sala

1827'an de êrîşî mîrnişîna Babanê dike. Di sala 1837'an de Ehmed Paşa dibe mîrê Babanê. Ji xwe re derfetê dibîne ku careke din êla xwe rake ser lingan, lê parêzgarê Bexdayê Necîb Paşa vê derfetê nade Ehmed Paşa û di şerê sala 1847'an de yê ku di navbera wan de rû dide, ji ber xiyaneta birayê wî Ebdullah Paşa, têk diçe. Piştî Necîb Paşa Ebdulah Paşa yê ku xiyanet li birayê xwe kir weke parêzgarê herêma Silêmaniyê bi nav dike, lê di sala 1851'an de lê dizîvire û wî ji parêzgariyê dixwe û bi vî awayî serhildana Babanan têk diçe.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Çima imperatoriya Osmanî ber bi navendîbûnê ve çû?
2. Osmaniyan çi merc danîn pêşiya mîrnişîna Babanê?
3. Bi çi rêbazê Osmaniyan serhildana Ebdirehman Paşa, têk birin?

SERHILDANA SORAN

Mîr Mihemedê Rewandozî (1830-1837):

Herêma Soranê ji rûbera Zapê dest pê dikir heta sînorên Îranê didomiya. Paytexta wê Rewandoz bû. Mîr Mihemed, di 1814'an de bû serokê mîrnişîna Soranê. Di hin belgeyan de weke Mîrê Kor an jî Mîrê Gewre tê nasîn. Perwerdeyeke olî dîtibû û gelekî bi rê û rêbazên olê ve girêdayî bû. Di hemû karên xwe de bi oldaran re dişêwirî û piştî gav diavêt.

Dema ku Mîr Mihemed, digihêje mîrîtiyê, yekîniyên xwe yên leşkerî digihîne asta artêşeke hemdem. Artêşa wî ji 30 hezar leşkerî pêk dihat. Kargehan ji bo pêdiviyên şer ava dike û ji bo bikaranîna çekên giran, xwendekaran dişîne Ewropayê. Her wiha rêxistineke sîxuriyê ya bibandor saz dike.



Bandora mîrnişîna Babanê di sala 1827'an de dişikîne û wan bi xwe ve girê dide. Li Kurdistanê digihêje asta mîrnişîna herî mezin.

Her wiha Mîr Mihemed dixwest qada desthiladariya xwe berfireh bike.

Dema ku Mîr Mihemed bi serhildanê radibe, Osmanî di şerê bi Rûsiyayê re (yê ku bi salan dewam kiribû) têkçûneke mezin

dijiyar. Sirbistan û Yûnanistan ji împaratoriyê veqetiyabûn, parêzgarê Misrê Mihemed Elî Paşa, dewleta Osmanî xistibû rewşeke pir xerab. Di heman demê de dewleta Îranê jî rewşeke mîna ya Osmaniyan dijiya. Ji ber vê yekê kurdên rojhilatê Kurdistanê alîkariyeke mezin pê re dikir. Mîr Mihemed ev derfet hemû qezenc kirin, lê sîxurên îngilîzan ên li Rojhilata Navîn û Kurdistanê, bi awayên cur bi cur xebat dimeşandin, tevî nakokiyên di navbera imperatoriya Osmanî û Îranê de, wan digihînin hev ji bo ku serhildanên kurdan vala derxînin. Bi vî awayî paytexta mîrnişîna Soranê Rewandozê dorpêç dikin.

Artêşa Mîr Mihemed gelek astengiyar bi vê dorpêçê dikêşe. Dewleta Osmanî di vê navberê de mirovên kurd ên ku ji aliyê olî ve girîng û bibandor in bi xwe ve girê dide. Ji bo ku kurd li hemberî Osmaniyan şer nekin, bi rêya wan oldaran fetwe derxistin. Di wê fetweyê de digotin: "Kî li dijberî artêşa xîlafetê şer bike, ew gawir e. Di navbera misilmanan de pêwîst e ku aşî pêk were." Her wiha diyar kirin ku şerê li dijî Osmaniyan, wê bibe şerê li dijî islamê. Li gel vê, hin serokên êlan bi rê û rêbazên cur bi cur bi aliyê Osmaniyan ve çûn. Bi vî awayî yekîtiya kurdan tê parçekirin. Hêza Mîr Mihemed her diçe lawaz dibe û wî dîl digirin û dibin Stenbolê. Piştî demekê vegera wî ya Kurdistanê tê pejirandin û di rê de bi bêbextiyekê tê kuştin. Piştî mirina Mîr Mihemed serhildan jî bi dawî dibe.

Mîr Mihemed ziyanên mezin gihandin mîr û begîtiyên êlên weke Baban, Botan û Behdînanan. Ev hişkiya Mîr Mihemed bû sedema kuştina bi hezaran ermen, asûr û kurdên êzidî. Ji Çiyayê Şengalê heta Nisêbînê ev herêm tev bûn qadên şer. Serhildana Mîr Mihemed ji hêla ramiyariyî ve gelekî qels bû. Rêbazên emperyalîstan ên herêmê baş fêm nekiribû, nezaniya mîr bû sedama zilm û zora wî ya li ser kurd û gelên herêmê. Wî karîbû bi hêzên ku li Kurdistanê bibandor bûn, yekîtiyekê saz bike û hêzeke xurt derxe holê, lê wî ev yek nekir û xwest van hêzan têk bibe û wan bixe bin destê xwe. Her wiha Ji ber ku wî hêza

leşkerên xwe bi zanebûn bi kar neanî, li dijberî her du dewletên mezin tu serkeftin bi dest nexist.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

- 1- Dema ku Mîr Mihemed dibe mîr, di destpêkê de, çi dike?
- 2- Çi derfet hişt ku mîr Mihemed mîrnişînê bi hêz bike?
- 3- Dewleta Osmanî, bi çi rêbazan dawî li serhildanê anî?
- 4- Çima serhildana Mîr Mihemed bi ser neket?

WANE 3

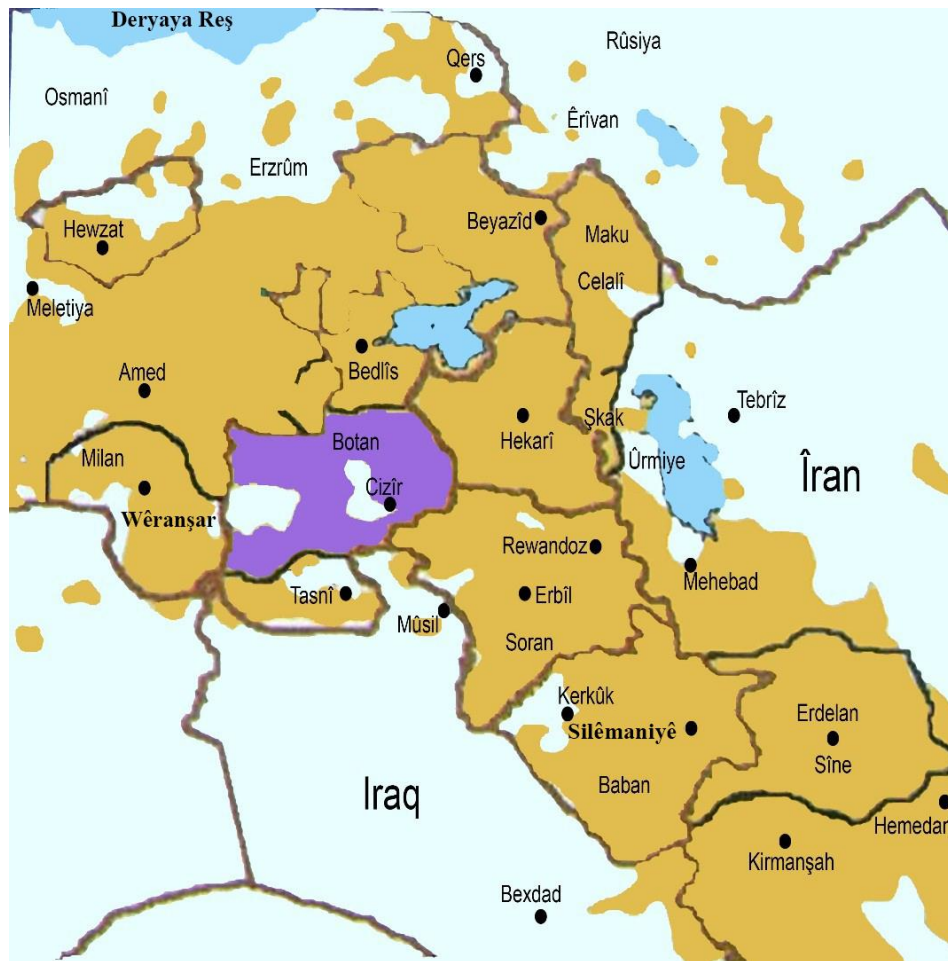
SERHILDANA BEDIRXAN BEG (1842-1847)

Mîrnişîna Botanê ya ku navenda wê Cizîra Botan e, di bin birêveberiya Bedirxaniyan de bû. Bedirxan Beg di sala 1812'an de dibe birêvebirê wê. Di qada birêveberiya wî de li gel êlên kurd, gelên weke; asûr, sûryan, nestûr, ermen û kurdên êzîdî jî dijiyan. Dixwaze ji serboriyên gêln din sûtê wergire. Baceke ku ji ya Osmaniyan kêmtir e, ji wan distîne. Dixwaze qada desthilatdariya xwe berfireh bike.

Dema ku mîrnişîna Soranê tê bêbandorkirin, di tevahiya Kurdistanê de dibe mîrîtiya herî bihêz. Derfeta stendinê ji têkçûna osmaniyan a li hemberî Mihemed Elî Paşayê Misrê re, ji bo berfirehkirina desthiladariya xwe, dikeve nava liv û tevgerê. Hewl dide ku artêşeke hemdem ava bike û sazûmaniya birêveberiyê bi pêş ve bibe. Mûçeyekî ji bo leşkeran destnîşan dike. Di nava mîrnişîna xwe de ewlekariyê pêk tîne û xwendekaran dişîne Ewropayê, di heman demê de ji Ewropayê jî şewirmendan tîne. Lê dema ku îngilîz û fransiz tê digihêjin ku hewldaneke wî ya weke Mîr Mihemedê Rewandozî heye, li dijî Bedirxan Beg, alîkariya Osmaniyan dikin. Ji ber ku berjewendiyên wan ên li Rojhilata Navîn dikevin metirsiyê, ramyariya, "parçe bike û bi rê ve bibe" dixin piratîkê.

Cizîra Botan wê demê girêdayî parêzgeriya Amedê bû. Ji ber ku navbera Bedirxan Beg û parêzgarê Mûsilê ne xweş bû, bi Mûsilê ve hat girêdan. Êlên asûr-nestûrî yên ku li herêma Colemêrgê dijiyan, ji aliyê îngilîz û fransizan ve dihatin sorkirin û

biçekkirin. Ew jî diyar dikin ku dê ji niha û pê de baca xwe nedin bedirxaniyan.



Her wiha li Geliyê Tiyarê (Colemêrgê) dibistan ji aliyê mîsyonerên îngilîz û amerîkayî ve hat avakirin. Ev yek rastî nerazîbûna kurdan hat.

Di rojên ku ev bûyer tên jiyankirin de, du kesên oldar ên nêzîkî Bedirxan Beg, li Sêrt-Perwariyê tên kuştin û kincên wan ên bixwîn ji bo Bedirxan Beg tên şandin. Li hemberî vê rewşê Bedirxan Beg xwe nagire û artêşa xwe li dijî asûr-nestûriyan bi rê dike. Petrekê nestûrî Melek Şamûn ku bi îngilîzan re hevkarî dikir, ji komkujiyê rizgar dibe û direve cem îngilîzan. Piştî vê

bûyerê, îngilîz û firansîz ji bo ku li dijî kurdan şer bidin destpêkirin, fişarê li Osmaniyan dikan. Li ser vê rewşê, dewleta Osmanî bi artêşeke mezin (ji 60 hezar kesî pêk dihat) berê xwe dide navenda mîrnişîna Botanê, Cizîra Botan. Li hemberî vê rewşê Bedirxan Beg dest bi serhildanê dike. Dema ku artêşa Osmaniyan têk diçe, Bedirxan Beg di sala 1842'yan de xweseriya xwe radigihîne.



Bi hewldanên mîna derxistina diravan û ragihandina bajarê Cizîrê weke paytext, dixwest ku bingehê dewleta xwe saxlem bike. Herêmen Wêranşar, Sîwerek û Şingalê dixê bin desthilatdariya xwe. Heya sala 1845'an beşeke mezin a xaka Kurdistanê digire nava dewleta xwe. Dema ku dewleta Osmanî dibîne hebûna wê ketiye metirsiyê, dîsa bi alîkariya îngilîz û fransîzan dest bi amadekariyên mezin dike; artêşeke mezin ku ji 100 hezar kesî pêk dihat amade kiribûn. Li Amed û Wanê, baregehên leşkerî hatin avakirin. Li ser Amed, Wan û Cizîra Botanê, ji sê milan ve li dijî hêzên Bedirxan Beg, êriş hatin destpêkirin. Di nava diwariya şer de pismamê Bedirxan Beg, Yezdan Şêr (ji bo parastina Cizîra Botanê hatibû erkdarkirin) xiniziyê dike û Cizîra Botanê radeştî dewleta Osmanî dike.

Dema ku ji ber vê bûyerê Bedirxan Beg vedigere Cizîrê, eniyên din lawaz dibin û berxwedan zêde dewam nake. Bedirxan Beg hêzên xwe vedikişîne Kelha Finikê (Erûhê) û li wir tê dorpêçkirin. Piştî ku demekê li ber xwe dide, di 20'ê tîrmeha 1847'an de Bedirxan Beg û du kurên wî birîndar dikevin destê Osmaniyan. Bedirxan Beg li gel malbata xwe, sirgûnî girava Girîtê dibe.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Kîjan gelan di nava birêveberiya mîrnişîna Botanê de cih digirtin?
2. Bedirxan Beg, ji bo daxwaza xwe ya ku dê desthiladariya xwe berfireh bike, çi amadekariyan dike?
3. Dema ku Bedirxanê bi pêş dikevin, îngilîz û fransîz li dijî wan, çi dikin?
4. Çima Bedirxan Beg li dijî asûr-nestûriyan komkujiyê pêk tîne?
5. Serhildan, çawa bi dawî dibe?

WANE 4

SEDEM Û ENCAMÊN TÊKÇÛNA MÎRNIŞÎNAN

Her çi qas serhildanên gel, li hemberî Osmaniyan li gorî sedem û mercên xwe cuda bin jî, di encamê de bi ser neketine û têk çûne. Van serhildanan nikarîbûn pêşveçûneke ku rê li ber sazûmaniyeke demokratîk û komînal vekin. Ji ber vê yekê sedemên têkçûna serhildanan ev in:

1. Lawazbûna serhildanan ji hêla rêxistinî, serokatî, bîrdozî, ramiyariyê û bi awayekî baş nenasîna dijminê xwe.
2. Sedemeke bingehîn a têkçûna serhildanan parçebûna ku di nava mîrnişînan de hebû; her mîrnişînekê bi tena serê xwe serhildan li dijî Osmaniyan radikir. Ev yek jî ji ber ku hestekî netewî ji bo Kurdistanê serbixwe tune bû. Berovajî vê yekê dilsoziya ji bo mîrîtî û êlê, di ser dilsoziya netewî re dihat girtin.
3. Pergala feodal û êlî ya ku di Kurdistanê de belav bûbû, dihişt ku kurd dilxwazê Osmaniyan bin û gelek caran li dijî wan ranebin. Mîrên kurd ên feodal dema ku didîtin serhildan dê berjewendiyên wan ên malbatî û xanedanî têxin metirsiyê, xwe radest dikirin û dev ji serhildanê berdidan.
4. Xiniziya ku di hundirê serhildanan de çêdibûn, ji planên Osmaniyan bûn. Armanca wan pilanan ew bû ku kurd li dijî hev kar bikin.
5. Ol jî sedemeke bingehîn a têkçûna serhildanan bû, ji ber ku sultanên Osmaniyan xwe weke xelîfê misilmanan dabûn naskirin, êdî kurdan şerê li dijî wan gunehêkî pir mezin didîtin.
6. Destwerdana dewletên rojavayî di Kurdistanê de.
7. Xurtbûn û pîrbûna leşkerên Osmanî, her wiha bikaranîna çekên giran.

Her wiha, têkçûna mîrnişînan hin encam jî bi xwe re derxistin holê:

1. Di encama têkçûna wan mîrnişînan de, ew xweseriya kurdan a xwebirêvebirinê ji holê rabû û Osmaniyan li şûna mîrên kurdan, beg û paşayên xwe bi cih kirin. Êdî ew sîwana ku kurdan xwe pê diparast ji holê rabû.
2. Vê guhertinê rewşa aboriyê li Kurdistanê bi bin xist. Di dema hatina Osmaniyan de, bacên pir mezin li ser gelê kurd hatin sepandin, roj bi roj ew bac mezintir dibûn û pê re rewşa cotkaran bi paş diket. Di encamê de hin ji wan ji ber giraniya bacan dest ji gundên xwe berdan û reviyên çiyayan û hin ji wan ji berdêla bacan, keçên xwe yê ku temenên wan 6-8 sal in, didan karmendên bacan.
3. Leşkeriya neçarî li ser xortên kurd hat sepandin. Ew leşkerî mîna nêçîra mirovan bû; kesên ku dihatin girtin, destgirêdayî dibirin leşkeriyê. Vê yekê hişt ku karker di gundan de kêmbibin û di encamê de rewşa kurdan a aboriyê qels bû.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Çima parçebûna mîrnişînan, bû sedemeke bingehîn a têkçûna wan?
2. Ji bo têkbirina serhildanan ol bi çi rêbazê, dihat bikaranîn?
3. Encamên têkçûna mîrnişînan binirxînin?
4. Gelo serhildaneke bêbîrdozî dê bigihêje encamekê yan na? Rave bike.

BERXWEDANÊN BI RÊBERIYA ŞÊXAN

Pergala Şêxan:

Li Kurdistanê serhildanên mîran ên ku di destpêka sala 1800'î de derketibûn holê, li gelek deverên Kurdistanê belav bûn. Piştî têkbirina mîrnişînan, li şûna wan şêxtî cihên vala yê mîrnişînan dagirtin, bi taybetî jî pêşengên rêbazên olî. Şêxên ku di demên destpêkê de bi karên olî ve mijûl dibûn, di nexşebendî û qadirîtiyê de, di qada ramyariyê de jî bibandor bûn. Her ku çû di civakê de weke hêzeke desthilatdar bi pêş diket.

Şêxîti dema ku dikeve şûna mîrîtiyê, destpêkê di nava civakê de risteke erênî dilîze. Piştê her ku diçe nexşebendî bi pêş dikeve. Li Kurdistanê êdî ji derveyî qada rewaniyê derdikeve û di qada ramyariyê û xebatên jiyânî de, dibe hêza herî bibandor. Nexşebendî dê ji vir û pê de li dijî helwesta azadiyê, rista şkandina hêviyan bilîze.

Şêxtî mîna saziyeke olî ji aliyê rewanî ve, xwediyê rêzdariyekê bû, lê ji aliyê madî ve xwedî statûyeke li jêrî mîrîtiyê bû. Di destpêka 1800'î de di pêvajoya ketina îngilîzan a Rojhilata Navîn de, rêbaza Nexşebendî li gel rêbaza Qadirî, li Rojhilata Navîn bi awayekî xurt bi cih bû û gava yekem a van serhildanan bi Şêx Êbeydullah re tê avêtin.

SERHILDANA ŞÊX ÊBEYDULLAHÊ NEHRÎ:

Rewşa Kurdistanê ya berî serhildanê:

Di sala 1878'an de dema ku şerê Osmaniyan û Rûsiyayê bi dawî bû, aboriya Osmaniyan rûxiyabû û gencîneya wan vala bûbû. Ji bo ku gencîneya xwe dagirin, bac li gel zêde dikirin; baca mewdan, ax, rê û hwd kirin du qat. Her wiha di salên (1877-1880) de demek zuhabûnê hatibû jiyankirin. Rojnameya îngilîz "Times" digot: "Rewşa li Amedê û Mûsilê heta were gotin bijan e û serjimêriya (nifûs) van herêman bi tevahî ji çavkaniyên debarê bê par mabûn." Li Çolemêrgê mirina reş (dîzanter) belav

bûbû. Hejmara kesên ku ji birçîbûn û nexweşiyê mirîbûn, li Elbak, Bazîd, Eleşgirt, Midyadê û li Cizîrê bi hezaran bûn. Di heman demê de li herêmên weke Mehabad, Urmiye û Sineyê yên li rojhilatê Kurdistanê birçîbûn bûbû sedema perîşankirin, nexweşî û mirina gel. Dema serhildana Şêx Êbeydullah dê dest pê bikra, rewş bi vî awayî bû.

Amedekariyên serhildanê:

Ji bo pêkanîna yekîtiyekê di nava êlên kurdan de û amadekirina serhildanê, civînek ku gelek axa, beg û şêxên kurdan ji her deverên Kurdistanê hatibûn vexwendin, li Şemzînanê li dar ket. Di civînê de sê nêrînen bingehîn derketin. **Nêrîna yekem:** Digotin xala 61'ê ya peymanê Berlînê, ji bo sererastkirina şert û mercên ermenan bû, lê di rastiya xwe de li hemberî gelê kurd e û bi vî awayî ermen dê kurdan têxin bin desthilatdariya xwe. Lewra xwestin hêza ku were amadekirin li hemberî ermenan be. (Ev raman ji bo propagandaya Osmaniyan zêde bûn: Propaganda dihate kirin ku dewletên mezin dê ermenan biparêzin û piştgiriya bidin wan, ermen jî dê ji Osmaniyan veqetin û dê kurdên ku li ser heman erdê dijîn têxin bin bandora xwe). **Nêrîna duyem:** Gotin em ê li hemberî Osmaniyan serhildanê dest pê bikin. **Nêrîna sêyem:** Nêrîna wan ew bû ku ji Rojhilatê dest bi serhildanê bikin. Şêx Êbeydullahê Nehrî hizra wî ew bû ku yekîtiyê dê di navbera kurdan de pêk neyê û ev jî dê bandorê li ser serkeftina serhildanê bike, lewera hizra ku serhildana li hemberî Îranê dê rastir be û biryara serhildana da.

Îran ji aliyê ramiyariyê û aboriyê ve ji dewleta Osmaniyan ne cûdatir bû; turkmenan serî hildabûn û Îran di nava rewşeke pir dijwar de bû. Têkîliyên di navbera dewleta Osmanî û Îranê de pir sar bûn. Di sînorê Îranê de yê bi Afganistanê re bêaramî hebû û di navbera kurdên sînî yên Îranê û şîiyên Îranî de nakokiyên ku bi sedsalan berdewam kiribûn, hebûn. Şêx Êbeydullahê Nehrî ji ber van sedeman, biryar da ku ji Îranê dest pê bike.

Destpêka Serhildanê:

Di gelawêja 1880'yî de ji ber pirsgerêka bacê, êla mangûr serî hilda. Şêx Êbeydullah kurê xwe Ebdullqadir tevî yekîneyeke ku

ji hezar kesî pêk dihat, şande alîkariya êla mangûrê. Bi vî awayî di nava demeke kin de rojhilatê Kurdistanê bi tevahî ket destê serhildêran. Lê dema ku çûn bajarê Tebrîzê bigirin, gelek şaşî derketin. Kurdên ku dihizirîn ku Tebrîz ketiye, ji dêvla ku bajêr têxin dest û serweriyê bi cih bînin, êrîşî gundan kirin, dest bi talanê kirin û bi destkeftiyên vegeeriyên malên xwe.

Li hember vî rewşê şahê Îranê daxwaza alîkariyê ji rûs û îngilîzan kir.

Îngilîz û rûsan bi salan bû ku li Kurdistanê lêkolîn dikirin û rewşa kurdan baş nas dikirin. Ji ber vî yekê zor dan dewleta Osmanî da ku li aliyê xwe, sînor kontirol bike. Li aliyê din jî Îranê de sînor bixista bin kontirola xwe. Bi vî awayî Şêx Êbeydullah cih lê hat tengkirin û kurd mehkumî têkçûnê bûn. Plana îngilîz û rûsan ev bû. Osmanîyan di sînorê navbera xwe û Îranê de herêmeke tampon ava kir û 9 tabûr lê bi cih kirin. Li derveyî van, li Wan û Erzîrûmê hêzeke leşkerî ya mezin ji bo destwerdana her rewşa ku derkeve, amade kirin.

Artêşa Îranê jî ji aliyê xwe ve hin gav avêtin. Di dawiyê de berê xwe dan bajar û herêmên serhildêran bi dest xistin. Destpêkê berê xwe ji Ezerbeycanê dan Mehabadê û piştê êrîşî Êrmiyeyê kirin û hêdî hêdî zor dan ser Şêx Êbeydullah. Artêşa Şêx Êbeydullah nikarîbû li hemberî êrîşan derkeve û neçar ma ku bi şûn de vekişe. Lê pişt wan jî ji aliyê Osmanîyan ve hatibû dorpêçkirin. Di vî rewşê de ji kurdan re ji bilî vekşîna Çolemêrgê pê ve, çare nedima.

Ji cihê ku Şêx Êbeydullah jê vedikişiya, artêşa Îranê di heman demê de ew dever dadigirt. Şêx Ebdilqadir kurê Şêx Êbeydullah û Hemza Beg, neçar man ku bi şervanên xwe hêdî hêdî vekişin. Ev rewş di hate wateya ku Şêx Êbeydullah têk çûye. Gelek êlên ku berê bi Şêx Êbeydullah re tev digeriyan, dema ku dîtin Şêx Êbeydullah têk diçe, berê xwe guherandin û dest bi şerê li hemberî Şêx Êbeydullah kirin. Serhildana ku Şêx Êbeydullah li hemberî Îranê pêk anî, bi van pêşketinan re, bi têkçûnê bi dawî dibe.

Têkçûna Serhildanê:

Piştî ku serhildan têk çû, dewleta Îranê li hemberî kurdan dest bi qirkirinên hovane kir. Bêyî ku zarok, jin, pîr û kalan ji hev cuda bike, bi hezaran kurd kuşt û malê wan talan kir. Piştî têkçûna serhildanê, Şêx Ûbeydullahê Nehrî hat Şemzînanê û gelek kurdên Îranê jî bi xwe re anîn. Li gorî belgeyên Osmaniyan 60-70 hezar kurd derbasî sînorên Osmaniyan bûne û li dora Şemzînanê hatine belavkirin.

Dewleta Îranê xwest ku Şêx Ûbeydullah bê girtin an jî radestî wê bê kirin, lê Osmaniyan ev yek nepejirand. Êdî Şêx Ûbeydullah ji bo ji nû ve serî hilde, dest bi amadekariyan kir. Nûnerên xwe şandin Mûş, Erzirûm, Bedlîs, Qers û Xinisê da ku kurd li hev bicivin, xwe bi çek bikin û serî hildin. Pêşniyarên xwe ji serokêlên kurdan re şandin, name nivîsandin û xwest ku alîkariya wî bikin. Ji bilî van ji bo ku asûrî û ermeniyan bi aliyê xwe de bîne û têkiliyeke germ bi wan re çêke, kete nava hewldanan.

Îngilistan û Rûsyayê, yên ku ji nêz ve amadekariyên Şêx Ûbeydullah dişopandin, dîsa ketin dewrê û xwestin ku Osmanî ji Şêx Ûbeydullah re bibin asteng. Osmaniyan bergiriyên xwe yên ku berê standinibûn, xistin nava tevgerê û Çolemêrg dorpêç kirin û ketin pêvajoya êrîşê. Şêx Ûbeydullah tê gihîşt ku dê li hemberî êrîşa Osmaniyan gelek windahiyan bide. Ev metirsî da ber çavan û daxwaza sultanê Osmanî ya ku serî hilnede û were Stenbolê pejirand.

Di dawiya 1881'ê de, Şêx Ûbeydullah gihîşt Stenbolê. Bi merasîmeke fermî hate pêşwazîkirin û li koşkê bû mêvan. Şêx Ûbeydullah dizanî ku li koşkê ne bi mêvanî lê bi dîlitî dimîne, lewra di sala 1882'an de xwe xiste rengê bazirganekî û reviya Şemzînanê, li wir careke din serhildan da destpêkirin. Lê serhildan dîsa hat çewisandin. Şêx Ûbeydullah birin Mûsilê û avêtin zîndanê. Lê kurê Şêx, Seyîd Ebdullqadir ku yek ji fermanarên têkoşînê bû, êrîşî zîndanê dike û bavê xwe rizgar dike. Şêx her çî qas dixwaze serhildaneke din bide destpêkirin, dîsa dîl dikeve. Şêx Ûbeydullahê Nehrî sirgûnî Mekehê dikan. Li wir di sala 1883'yan de diçe ser dilovaniya Xwedan. Piştî

têkbirina serhildana Şêx Ûbeydullah, Osmaniyan li Kurdistanê pirojeya "Alayên Hemîdî" xist meriyetê.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Şêxîfî destpêkê çawa bû û piştê çî guhertin tê de çêbûn?
2. Rewşa Kurdistanê berî serhildana Şêx Ûbeydullah, binerxîne.
3. Çima Şêx Ûbeydullah biryara destpêkirina serhildanê ji milê rojhilat ve, da?
4. Çî bû sedem ku serhildan di milê rojhilat de têk biçe?
5. Serhildana Şêx Ûbeydullah ji serhildanên berî xwe cudatir bû, ji ber ku nêzîkî hemdemiyê bû. Van gotinan Lêkolîn bike.

ALAYÊN HEMÎDÎ Û DIBISTANÊN ÊLAN

Di navbera salên (1855-1880) de ji ber ku di nava civakê de alozî hene, li piraniya Kurdistanê serhildanên gundiyan ên biçûk çêdibin. Armanca van serhildanan ne avakirina Kurdistanê serbixwe ye, lê ji ber ku civak bi her awayî têk çûye û ji jiyana xwe nerazî ye, serhildan pêk tên. Piştî 1882'yan û têkçûna serhildana şêx Êbeydullahê Nehrî û şûn ve dewleta Osmanî dixwaze pergala xwe ya li hember kurdan biguhere, wê demê Ebdulhemîdê duyem Sultanê Osmaniyan e. Ebdullhemîd ji bo guhertina ramiyariyê li Kurdistanê, dibêje:

"Pêwîst e em danûstandina xwe bi kurdan re nerm bikin. Ji bo ku civaka kurd nerm bibe, divê leşkerên ku em bişînin Kurdistanê bi kurdî bizanin, danûstendina wan bi kurdan re hebe û ji kurdan hez bikin. Di encamê de em ê Alayên Hemîdî ava bikin".

Alayên Hemîdî:

Sultan Ebdulhemîd, guftûgoya avakirina Alayên Hemîdî di sala 1890'î de dide destpêkirin. Piştî salekê dest bi avakirina wê dike. Di sala 1896'an de hin ala bi temamî tên avakirin. Alayên Hemîdî piraniya wan ji êlên kurdan bi taybetî yên sunî pêk hatibûn.

Armancên avakirina Alayên Hemîdî ev bûn:

1. Civaka kurd di nava xwe de parçe bikin.
2. Komkujiya ermeniyan bi destê kurdan pêk bînin.
3. Li hember rûsan bi kar bînin.
4. Bikaranîna kurdan di şerên xwe de yên bi dewletên din re.

Di encamê de jî ev pêk hatin. Di komkujiya gelê ermen û asûr û sûryan de ev ala bi berfirehî hatin bikaranîn. Di heman demê de ev ala li hemberî tevgera gelê kurd jî hatine bikaranîn. Cerdevaniya roja îro jî li ser vê raman û ceribandîna hatiye avakirin.

Ebdulhemîdê duyem bi van alayan, ramiyariyêke pir qirêj dide meşandin û nakokiyên dixwe nava gelan. Misilmanan li hemberî

xiristiyanan sor dike û bi ser wan de dişîne. Civaka sunî bi ser civaka şîî de diajo. Şerekî taybet di nava gelên ku li herêmê dijîn de dide meşandin û wan li hev dixe û desthilatdariya xwe li ser vê dide meşandin.

Dibistanên êlan:

Destpêkê paşayên kurdan ên girêdayî Osmaniyan zêde li sultan guhdar nakin, ji ber vê yekê zarokên paşayên kurd ên ku dê di dema pêş de bibin paşa, tînin dibistanên girtî û li Stenbolê perwerde dikin. Du armancên wan ji vê ramyariyê hene:

1. Ji bo ku paşa li wan guhdar bikin û li dijî wan dernekevin, zarokên wan dixin destên xwe.
2. Piştî çend salan dê ev zarok bibin paşa. Ji ber ku li gorî xwe ew perwerde kirine û fêrî tirkî jî bûne, dê li gorî ramyariya sultan kar bikin.



PIRSÊN NIRXANDINÊ

- 1- Armanca avakirina Alayên Hemîdî, çi bû?
- 2- Osmaniyan ji bikaranîna Alayên Hemîdî, çi encam girtin?
- 3- Armanca avakirina dibistanên êlan, çi bû?

ÎTÎHAD Û TEREQÎ

Di sala 1889'an de komek ji xwendekarên fakulteya bijîşkiyê ya leşkerî, bi armanca ku Ebdullhemîd ji desthiladariyê bixin, komeleya Îtîhad û Tereqiyê (ya ku aliyê cîbcîkar ê partiya Jon Turk bû) damezirandin. Ev koma xwendekaran ji Îbrahîm Tîmo (alban), Îshaq Skûtî (kurd), Mihemed Reşîd (çerkes) û Ebdullah Cewdet (kurd) pêk dihat. Piştî Cewdet Osman, Selanîkî Nazim û Huseyn Zade Elî jî tevî wan bûn. Destpêkê karê vê komeleyê veşartî bû, lê bi demê re berfireh û mezin bû û ket bin çavdêriyê. Dema ku endamên komeleyê tekez bûn ku di bin çavdêriya sultan de ne, reviyên dewletên Ewropayî mîna Firansa û Îngilistanê. Van dewletan piştgirî didan endamên komeleyê ji bo ku belavok û rojnameyan li dijî Sultan Ebdullhemîd derxin. Vê komeleyê silogana Şoreşa Firansayî (Azadî, wekhevî û biratî) bi kar dianî. Kongreya yekem a Îtîhad û Tereqiyê di navbera 4 û 9'ê reşemîya 1902'yan de li Parîsê, li mala kurê Mehmûd Paşa zavayê Ebdullhemîd ê bi navê Mîr Sebahedîn hat lidarxistin. Nûnerên komên gel ên cuda tevî kongreyê bûbûn. Endamên vê komê di wê baweriyê de bûn ku di bin banê Îtîhad û Tereqiyê de dê bikarin pirsgirêkên xwe çare bikin. Xwesteka wan a bingeîn ew bû ku Ebdullhemîd ji desthilatdariyê bixin û meşrûtiyeta 1876'an bikeve meriyetê (ev zagon di sala 1876'an de hatibû ragihandin lê piştî salekê ji aliyê Ebdullhemîd ve ji meriyetê hatibû hilanîn).

Weke encama kongreyê du nerînên cuda derketin, ew jî ev bûn:

1- Navendîbûna Ademî: Her herêm weke xweser xwe bi rê ve bibe. Nûnerên vê xetê Mîr Sebahedîn û nûnerên gelên netirk bûn.

2- Xeta tirkîtiyê (Toranîzm): Ji Deryaya Egeyê heta sînorên Çînê avakirina dewleteke tirkî. Nûnerên vê xetê Ehmed Rîda û alîgirên wî yên Jon Turk bûn.

Di sala 1906'an de rikeberî di nava efserên artêşê de belav bûbû û navenda wê Selanîkê bû. Di tîrmeha 1908'an de rikeberiyê derbeyek li dijî Ebdullhemîd pêk anî û wî neçar kir ku meşrûtiyetê bixe meriyetê. Bi vî awayî Îtîhad û Tereqiyê ji sala 1908'an ve desthilatdarî di destê xwe de girt. Di nava çend mehên destpêkê de ji hatina Îtîhad û Tereqiyê ya li ser desthiladtariyê, jîngeheke baş a azadiyê pêk hatibû. Gelên ku di bin desthiladtariya Osmanîyan de bûn gelek kovar derxistin û komele damezirandin. Lê Îtîhad û Tereqiyê ev yek weke metirsiyê dît, êdî bi aliyê navendîbûnê ve çû û piştgirî da xeta tirkîtiyê, ji ber vê yekê partiyên rikeber hatin damezirandin. Mîna: partiya Serbestên Osmanî, partiya Azadiya Osmanî, komeleya Azadî û Hevalbendî...

Bi vî awayî di tîrmeha 1912'an de, ji ber ramiyariyên parçekirinê yên hundirîn, dagirkirina Terablosa Rojavayî ji hêla Îtaliyayê ve, lawazbûna hikûmeta Îtîhad û Tereqiyê di asta navnetewî de û ji ber sedemên cur bi cur, hin efseran di bin navê Koma Efserên Rizgarker de li dijî hikûmeta Îtîhad û Tereqiyê derbeyek pêk anî. Kamil paşa bû serokwezîrê hikûmeta Azadî û Hevalbendiyê ya ku bawerîya wê bi nenavendîbûna dewletê dihat. Lê ev hikûmet gelekî berdewam nekir. Di rêbendana 1913'an de Îtîhad û Tereqiyê derbeyeke din pêk anî û di encamê de hikûmeta dîktator a sêalî (Enwer, Telet û Cemal) desthilatdarî girt destê xwe. Vê hikûmetê tirkîtî ji xwe re kir bîrdozî û ji bo ku ramiyariyên şofînî yên hundirîn û yên



Komeleya Îtîhad û Tereqiyê

berfirehbûnê binixumîne, panislamîzm (bingehgitina zagonên islamê) bi kar anî. Êdî xeta tirkîtiyê bi pêş xist. Lê ji bo ku vê pilanê bi pêş bixe kurd, ermen û suriyaniyan ji wan re dibûn pirsgirêk, ji ber vê yekê ji bo kurdan û gelên din du zagon derxistin:

1. Zagona koçberkirinê: Gelên ku nikarin di nava xwe de bipişêvin weke ermen, suriyaniyan û nestûran, dê bi rengekî fîzîkî wan tune û koç bikin.

2. Zagona êlan: Gelên ku dikarin di nava xwe de bipişêvin weke çerkes, boşnaq, kurd û albanan, perwerdeyên wan dikin bi zimanê tirkî û dibêjin bila hejmara kurdan li Kurdistanê zêde nebe; ango Kurdistanê vala bikin. Dema ku em kurdan ji Kurdistanê koçî herêmekê bikin, divê rêjeya wan di wê herêmê de ji %5 zêdetir nebe û yên ku di cihê xwe de bimînin jî di rêya dibistan û ramiyariyê re em ê wan di nava xwe de bipişêvin.

Bi vî awayî di sala 1914'an de, Îtîhad û Tereqî li hember suryaniyan komkujiya (Seyfo) pêk tîne û di encamê de 300 hezar suryaniyan tînin kuştin. Di heman demê de, li milê Anatoliyayê

li hember Roman jî şerekî dimeşîne. Di sala 1919'an de dawiya wan tîne û di encamê de ji 300 heta 400 hezar romî tên kuştin. Di sala 1915'an de li hember ermenan kumkujiyekê pêk tîne û di encamê de zêdetirî milyon û nêvek ermen tên kuştin. Di sala 1924'an de nestûriyan jî ji holê radike.

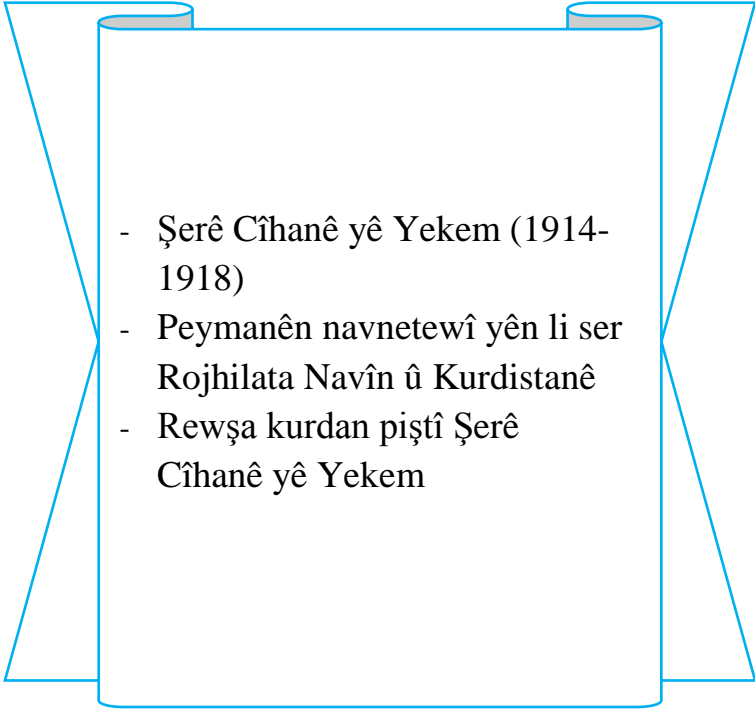
Bi vî awayî gelên ku herî kêr berî 3000 sal li Anatoliyayê dijiyan, di navbera 10 salan de dê werin tunekirin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Bi çi armancê Îtîhad û Tereqî hat avakirin?
2. Di kongireya Îtîhad û Tereqiyê ya yekem de, çi raman derketin?
3. Îtîhad û Tereqiyê çi komkujî bi serê gelên kevna yê herêmê de anîn û çima?
4. Toranîzmê lêkolîn bike.

BEŞA 3

PÊŞKETINÊN KU DI SEDSALA 20'AN DE LI CÎHANÊ RÛ DANE Ê REWŞA KURDISTANÊ

- 
- Şerê Cîhanê yê Yekem (1914-1918)
 - Peymanên navnetewî yên li ser Rojhilata Navîn û Kurdistanê
 - Rewşa kurdan piştî Şerê Cîhanê yê Yekem

WANE 1

ŞERÊ CÎHANÊ YÊ YEKEM (1914-1918)

Ev şer, di navbera du hêzên mezin de ku ji dewletên hevpeyman û dewletên hevgirtî pêk dihatin, rû daye.

Dewletên hevpeyman: Fransa, Îngilistan, Rûsya û Îtalya.

Dewletên hevgirtî: Almanya, imperatoriya Awusturya-Macaristan, Bolxariya û imperatoriya Osmanî.

Berî Şerê Cîhanê yê Yekem di navbera hêzên emperyalîst ên cîhanî de dest pê bike, nakociyên pir xurt hebûn û pirsgirêk dihatin jiyankirin. Bi taybetî jî di warê parvekirina cîhanê de di nav xwe de li hev nedikirin. Ji ber vê jî rewşeke aloz dihat jiyankirin.

Sedemên Şerê Cîhanê yê Yekem:

1. Hewldanên ku kapîtalîzm bibe hêzeke cîhanî.
2. Xwesteka Rûsya ya xwegihandina deryayên germ ji bo ku tengavên Bosfor û Derdenîlê kontrol bike.
3. Pirsgirêka kanzayên komira Alzas-loren a ku di navbera Fransa û Almaniyayê de heye.

Destpêkê bi behaneya kuştina mîrê imparatoriya Awusturyayê yê bi navê Firans Fêrdînal û hevjîna wî li ser destê xwendekarekî sîrbî yê bi navê Gabiryêlo Pirênsîb, Şerê Cîhanî yê Yekem dest pê bû.

Ev şer, bi serkeftina dewletên hevpeyman bi dawî bû. Ev yek bû sedem ku di dîroka mirovahiyê de zîyanên herî mezin bîn jiyankirin.

Encamên Şerê Cîhanê yê Yekem:

1. Pergala Kapîtalîzmê, li gel Rojhilata Navîn, li tevahiya cîhanê xwe bi rêxistin kir.
2. Hêza ku di bin pêşengiya Îngilistanê de bûn, berdevkiya pergala kapîtalîzmê girt ser milên xwe.

3. Imperatoriya Osmanî û imperatoriya Awusturya-Meceristanê parçe bûn.
4. Hêzên desthilatdar, pirsgirêkên hundirîn çare nekirin û tovên Şerê Cîhanê yê Duyem hatin avêtin.
5. Bi milyonan mirov, bi tunebûnê re rû bi rû man.
6. Bi avakirina Yekîtiya Sovyetê re, li Cîhanê hêzên alternatîf ber bi hêzbûnê ve çûn.



Hilweşîna Osmanîyan di Şerê Cîhanê yê Yekem de:

Imperatoriya Osmanî bi destpêkirina Şerê Cîhanê yê Yekem re, dixwest erdên ji dest wê derketine, dubare bistîne. Herî kê, armanc dike ku erdên di destê wê de ne, jê re bimînin.

Li ser vî bingehî di 30'ê cotmeha 1914'an de li gel dewletên hevgerî tev li şer dibe. Dewleta Osmanî di gelek eniyan de dikeve nava şer. Piraniya van eniyan winda dike. Tenê di şerê deryayî yê Çanakaleyê de serkeftinê bi dest dixwe. Di heman demê de bi van şeran re rewşa gel bêhtir ber bi xerabiyê ve diçe. Bi sed hezaran mirov di şer de û ji ber birçîbûnê dimirin. Di vî şerî de ermen û rûm rastî qirkirinê tên. Hemû gel ji vî şerî û

ramyariyên Îtîhad û Tereqiyê, zîyanê dibînin. Di encamê de li gel dewletên hevgerî Osmanî jî, di vî şerî de wînda dibin. Osmanî piştî vî şerî parçe dibin.

Di 30'ê cotmeha 1918'an de di navbera Dewletên Hevpeyman û Osmanîyan de agirbesta **Modrosê** hat muhrkirin.

Xalên girîng ên vî agirbestê, ev in:

- 1- Dê artêşa Osmanî bê belavkirin û çek bî radestkirin.
- 2- Tengav dê ji aliyê dewletên hevpeymanê ve bî kontrolkirin.
- 3- Dewletên hevpeymanê, dikarin cihên ku ewlekariya wan dixê metirsiyê, dagir bikin. Eger li kîjan welatên Rojhilatê pîrsgirêk derkevin, dewletên hevpeymanê dikarin wî welatî dagir bikin.

Bi vî hevpeymanê agirbestê re, Kurdistan ji aliyê îngilîz û fransîyan ve hat dagirkirin. Îtaliyan peravên Deryaya Spî vegirtin. Aliyê Egeyê jî, ji aliyê Yûnanistanê ve tê bidestxistin. Ji derveyê vî, Îngilistan Stenbol û tengavên Trakya û Sînopê jî bi dest dixê. Îngilistan nîvgirava Erebiyanê, Îraq, başûrê Kurdistanê û Colemêrgê jî, dagir dîke. Fransa jî Libnan, Sûriye, rojavayê Kurdistanê, Semsûr, Riha, Dîlok û Mereşê dagir dîke.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

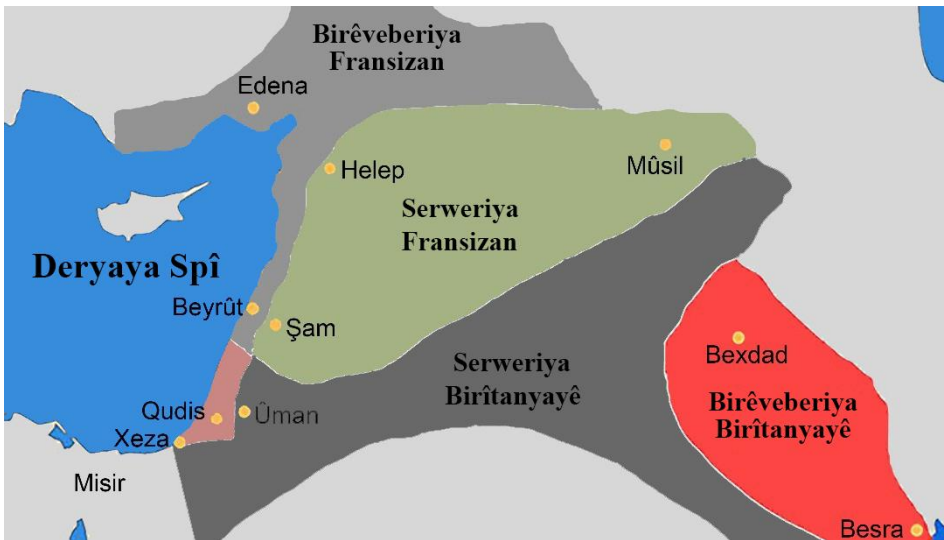
- 1- Şerê Cîhanê yê Yekem di navbera kîjan dewletan de rû da?
- 2- Berî Şerê Cîhanê yê Yekem, rewşa dewletên emperyalîst çî bû?
- 3- Sedemên Şerê Cîhanê yê Yekem, çî bûn?
- 4- Şerê Cîhanê yê Yekem, bi kîjan encaman bi dawî dibe?
- 5- Dewleta Osmanî bi çî armancê tev li şerê cîhanê dibe?

WANE 2

PEYMANÊN NAVNETEWÎ YÊN LI SER ROJHILATA NAVÎN Û KURDISTANÊ

1) Peymana Sykes-Pîcot (saykis-pîko) (16'ê gulana 1916'an):

Ji bo parçekirina Rojhilata Navîn di navbera Îngilistan û Fransayê de hevpeymanek çêdibe. Piştî xalên hevpeymanê pêşkêşî Rûsyayê jî dikin, ew jî dipejirîne. Bi vî awayî Rojhilata Navîn di nava van her sê hêzan de tê parvekirin.



Xalên hevpeymanê ku hatiye şanekirin ev in:

1. Trabzon, Erzirûm, Wan, Bedlîs û beşek ji başûrê rojhilatê Anatolyayê digihêjin Rûsyayê.
2. Herêma rojhilatê Deryaya Spî; Edene, Dîlok, Riha, Amed, Mûsil û peravên Sûriyeyê dê bigihêjin Fransayê.
3. Bendavên Heyfa û Eka dê bigihêjin Îngilistanê.
4. Li ser xakên ku gihiştin Îngilistan û Fransayê, konfederasyona dewletên ereb an jî girêdayî Fransa û Îngiltistanê, dê dewleteke ereb bihata damezirandin.

5. Îskenderon wê bibûya bendereke serbest.
6. Filistîn ji ber ku cihekî pîroz bû, dê birêveberiyêke navnetewî lê bihata damezrandin.

2) Peymana Sêfrê 1920:

Ev peyman li bajarê Sêfrê yê nêzî Parîsê di navbera dewleta Osmanî û hêzên hevpeymanê de piştî Şerê Cîhanê yê Yekem hat şanekirin.

Hinek bendên girîng ên vê peymanê ku bi giştî ji 433 bendan pêk hatibû:

1. Bajarên Mêrdîn, Riha, Dîlok û tevahiyê Sûryeyê dê bigihîştana Fransayê.
2. Erebia, Mûsil û Iraq dê bigihîştana Îngilistanê.
3. Di xaka Kurdistanê de dewletên Ermenistan û Kurdistanê dê bihatana damezrandin. Tenê bajarê Stenbolê û çend bajarên li derdora wê ji bo Osmaniyên dihatin hiştin.



Di Konferansa Aştîyê ya Sêfrê de sê bendên ku ji bo mafê gelê kurd hatin destnîşankirin, ev in:

(benda 62): Cihên ku hejmara niştecihên wan piranî ji kurdan be, dê herêmeke xweser bihata damezrandin. Nûnerên dewletên

Îngilistan, Fransa û Îtaliyayê ji bo pêkanîna vê hevpeymanê dê xebat bidana meşandin.

(Benda 63): Dewleta Osmanî neçar e vê plana xweseriyê ya ji aliyê komîsyonê ve hatiye pêşniyarkirin, di nava sê mehan de derbasî meriyetê bike.

(Benda 64): Heger netewa kurd di nava salekê de biryara xwecûdakirina ji dewleta Osmanî bigire û bixwaze dewleteke serbixwe damezrîne, pêwîst e vê daxwazê bigihîne Koma Netewan. Heger Koma Netewan jî biryar bide ku kurd dê karibin xwe bi rê ve bibin, wê demê pêwîst e dewleta Osmanî, hêzên xwe ji herêmên kurdan vekişîne.

Lê tevî ku Peymana Sêfrê li ser kaxezê mabe jî, di pêşketina pirsgirêka kurdî de xwedîcihekî girîng e. Di dîrokê de cara yekem bû ku di belgeyêke dîplomatîk de, bi giştî di herêmeke ku kurd tê de dijyan, gelê kurd dibû xwediyê mafên xweseriyê.

3) Konfransa Qahîrayê 1921:

Ev konferans di adara 1921'ê de hat lidarxistin. Di vê konfransê de ji aliyê Îngilistan û Fransayê ve parçekirina Rojhilata Navîn hat erêkirin. Di biryarên ku di konferansa Qahîrayê de hatine girtin, li ser xakên Osmanîyan ên di destê Fransa û Îngilistanê de biryara damezrandina du dewletên ereb tê dayîn. Dewleta di bin destê Fransayê de bi navê Sûriyeyê û ya di bin destê Îngilistanê de jî bi navê Îraqê tê binavkirin. Di vê konfransê de biryara parçekirina Kurdistanê ya li çar parçeyan tê girtin. Di encama vê konfransê de Îraq û Erebistana Sûdî ji bo Îngilistanê, Sûriye û Libnanê jî ji bo Fransayê tên hiştin. Di encama van konferans û peymanan de ramyariya çar dewletan a li hemberî kurdan hat zelalkirin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

- 1- Rewşa herêmê li gorî peymanên ku piştî şer hatin şanekirin, lêkolîn bike.
- 2- Xalên peymanê Saykîs Pîko, diyar bike.
- 3- Gelo çima peymanê Sêfrê li ser kaxezê ma?
- 4- Di Konferansa Qahîreyê de, Îngilistan û Fransa, kîjan biryaran digirin?

REWŞA KURDAN PIŞTÎ ŞERÊ CÎHANÊ YÊ YEKEM

Tirkan di sala 1919'an de bi pêşengiya Mistefa Kemal Etaturk dest bi operasyona şerê rizgariya Anatoliyayê kir. Etaturk ji bo ku piştgiriya kurdan bistîne, 30 nameyan ji şêx û begên kurdan re dişîne. Di van nameyan de dibêje: "Em dest bi şerê rizgariya Anatoliyayê bikin û ev şer dê li ser navê xelîfê Osmaniyan be. Dema ku şer bi dawî bibe, em ê weke du gelên dost, vî welatî bi rê ve bibin." Li ser vî bingehî li Erzirûmê di sala 1919'an de kongreyek tê lidarxistin. Di vê kongreyê de 64 nûner hene, ji wan 47 kurd in. Piştî wê li Sîwasê kongreyeke din tê lidarxistin. Di vê kongreyê de hejmara kurdan kêm e. Berî her du kongreyan jî pirotokola Emasiyayê çêdibe, di vê pirotokolê de dibêjin: "Roja ku agirbesta Modrosê hate ragihandin, sînoren ku heyî em weke Mîsaqa Milî radigihînin". Mîsaqa Milî ya ku dibêje:

Welatên ku ji kurd û tirkan pêk tên, kurd û tirk dê weke du gelan tevgerê bimeşînin. Piştî ku dewlet bê avakirin her gelek dê bigihêje mafên xwe; mafên civakî, etnikî, ramiyariyî...

Li ser bingehe van biryaran, 30 beg û şêxên kurd şerê rizgariya Anatoliyayê pejirand. Lê şerê bingehîn li ser ramiyariyê hatiye meşandin. Roja ku kongreya Sîwasê qediya, Lênîn şandeyekê dişîne û li gel Etaturk hevdiştinan pêk tîne. Ev şande ji Etaturk re da xuyayakirin ku dewleta tirkî ya ku hûn dikin ava bikin, em ê piştgiriya bikin; êdî Lêlîn çek û pereyan dide wan. Heta ku dewleta tirkan ava dibe, rûs jî piştgiriya wê dikin. Dema ku rûsan têkiliyên xwe bi tirkan re bi pêş dixin, ev ji bo îngilîz û fransiyan dibe qeyranek. Ji ber ku wê demê rûsan Şoreşa Sosyalîzmê ragihandibûn, xeta Qefqasiyayê xistibûn destê xwe û dixwazin Anatoliyayê bigirin û bigihêjin Deryaya Spî. Ji ber vê yekê pêşî Fransa helwesta xwe diyar dike û hêza xwe ya bakur vedikişîne rojava û binxeta tirênê dikeve destê fransizan. Bi vî awayî serxeta tirênê dikeve destê tirkan. Îtaliya jî di sala 1920'an de xwe vedikişîne. Sedemeke din jî ya vekişîna Îtaliya

û Fransayê ew bû ku qeyrana aborî piştî şerê cîhanê li Ewropayê rû dabû.

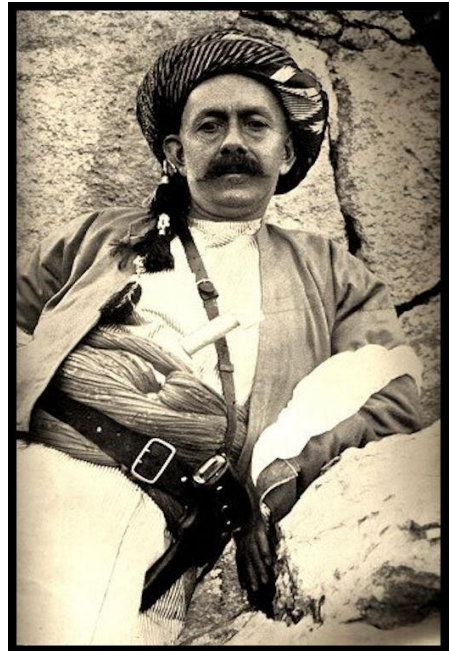
Ji sala 1921'ê û şûn de Îngilistan û Tirkîye tenê dimînin, îngilîz bi tirkan re danûstandinan dikin. Li ser bingehê van danûstandinan îngilîz ji tirkan dixwazin xwe ji rûsan qut bikin û girêdayî Rojava bimînin, ji bo ku hevpeymanê Sêfrê bê bandor bimîne û dewleteke tirkî ava bibe.

Bi vî awayî di sala 1923'an de peymanê Lozanê şane dikin. Di vê demê de kurdên Bakur bi rengekî nêzîk dibin û yên Başûr bi rengekî din nêzîk dibin. Li Bakur beşek ji kurdan piştgiriye didin şerê Anatoliyayê û beşeke din jî li dijî wan radibin. Milê Koçgiriye yê Dêrsimê tevî şerê Anatoliyayê nabe û dibêjin ku em ê Kurdistanê serbixwe ava bikin, ji ber vê yekê di sala 1920-1921'ê de serhildana Koçgiriye li dar dikeve.

Şêx Mehmûdê Berzencî:

Îngilîzan di sala 1919'an de digotin em ê li beşa başûr; Dihok, Erbîl û Silêmaniyê, Kurdistanê ava bikin. Ji ber vê yekê gazî Şêx Mehmûdê Berzencî yê ku li Hindistanê bû, dikin, ji bo ku wî weke qiralê Kurdistanê ragihînin. Bi vî rengî di sala 1919'an de li pêşiya şêx Mehmûd bera sor datînin, şahiyê li dar dixin û wî weke qiralê Kurdistanê bi nav dikin, lê dema ku Şêx Mehmûd weke qiral hat binavkirin, daxwaza Mûsil û Kerkûkê jî kir.

Îngilîzan ji bo ku petrola Kerkûk û Mûslê nekeve destê kurdan, gotin ev herêm weke herêmeke xweser em ê bi nav bikin. Şêx Mehmûd ev yek nepejirand û di sala 1920'an de du caran li



Mehmûdê Berzencî

hemberî Îngilîzan şer dike. Carekê Şêx digirin, dixin zîndanê û piştî demekê berdidin. Her ku diçe êrîşên Îngilîzan ên li ser herêma Başûr zêdetir dibin. Di vê navberê de Şêx Mehmûd ji bo wergirtina alîkariyê, ji rayedarên Sovyetê re nameyekê dişiîne lê bersiveke erênî nehat.

Şêx Mehmûd careke din di sala 1930'î de dest bi serhildanê dike. Lê belê vê carê bajarê Silêmaniyê ji aliyê balefiran ve hate bombebarankirin. Di van êrîşan de bajarê Silêmaniyê tê wêrankirin. Serhildana başûrê Kurdistanê ya bi pêşengtiya Şêx Mehmûdê Berzencî, bi vî awayî bê deng dibe. Şêx Mehmûdê Berzencî di sala 1956'an de koça dawî dike.

Simkoyê Şikakî:

Her wiha li milê rojhilatê Kurdistanê jî Simkoyê Şikakî serî hildabû. Lê him ji ber ku tevgera wî berjewendîparêz bû û ziyan li gelê derdora xwe dikir, him jî ji ber peymanên di navbera Tîrkiye, Îngilîstan û Îranê de di encamê de têk çû û negihişt tu encamê.

Peymana Lozanê:

Kurd di nava vê perçebûnê de ne û li Lozanê di sala 1923'an de peymaneke parvekirinê çêdibe, li jêra vê peymanê muhra hemû dewletên ku wê demê desthiladar bûn heye. Mîna: Firansa, Îtaliya, Ingilîstan, Soviyet û Amerîka.



Encamên vê peymanê ev bûn:

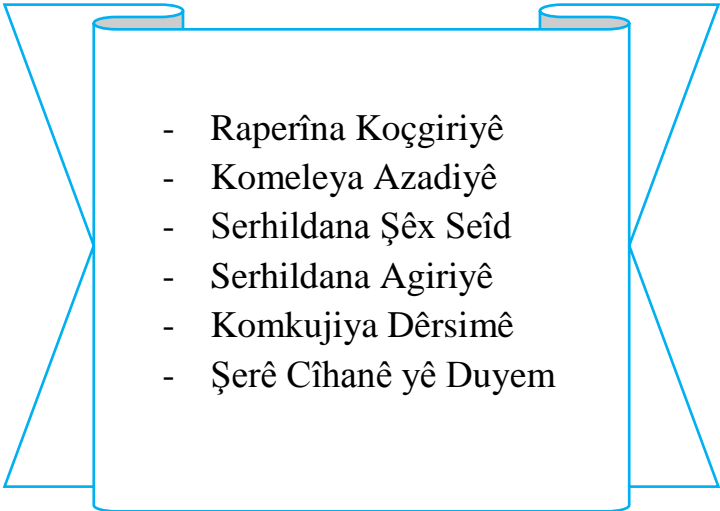
1. Valaderxistina xalên peymana sêfrê.
2. Jiholêrakirina xîlafeta Osmanî û avkirina komara Tirkiyeyanû.
3. Parvekirina Kurdistanê di nava dewletên herêmê de.
Peymana Lozanê piştî peymana Qesra Şêrîn belgeya fermî ya parçekirina Kurdistanê ye. Di vê peymanê de Kurdistan dibe çar parçe. Gelê kurd jî ji vê parçebûnê para xwe digire û dikeve bin destê çar desthilatdaran. Ev parçebûn, parçebûna di nav kurdan de kûrtir dike. Dewletên dagirker jî yek ramyariyê li hemberî gelê kurd dimeşînin, ew jî ramiyarya qirkirin û tunekirinê ye. Ev ramyarî jî ji bo pêşeroja kurdan metirsiyeke mezin ava dike.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Çima Şêx û begên kurdan tev li şerê rizgariya Anatoliyayê dibin?
2. Berî peymanê Lozanê rewşa kurdan çawa bû?
3. Çima Şêx Mehmûdê Berzencî serhildan li dijî îngilîzan li dar xist?
4. Xalên girîng ên Peymana Lozanê diyar bike.

BEŞA 4

BAKURÊ KURDISTANÊ

- 
- Raperîna Koçgiriye
 - Komeleya Azadiye
 - Serhildana Şêx Seîd
 - Serhildana Agiriye
 - Komkujiya Dêrsimê
 - Şerê Cîhanê yê Duyem

WANE 1

RAPERÎNA KOÇGIRIYÊ

Di gelawêja sala 1920'an de, di navbera bermayên dawîn ên dewleta Osmanî û hêzên hevpeymanê de Peymana Sêfrê hatibû şanekirin. Li gorî vê peymanê biryara damezirandina Kurdistanê xweser hatibû girtin.

Beşek ji axa û begên kurdan, di pêkanîna biryarên Sêfrê de û damezirandina dewleta kurdî ya xweser de tu gumanên wan nebûn. Lê nêzîkatiyên Mistefa Kemal rê li ber gumanên van kesan vekiribûn. Dema tê ghiştin ku tu armancên wî yê dayîna mafê gelê kurd tune ye, li rêyên cuda geriyên. Di sala 1920'an de rayedarên kurd civînekê li dar dixin. Di vê civînê de sond dixwin ku ji bo damezirandina dewleteke kurdî ya serbixwe têkoşîneke çekdarî bikin.

Destpêkirina serhildanê:

Di havîna 1920'an de çekdarên kurd di bin ferdariya Misto de, êrîşek bi ser baregeha leşkerên tirk ên li navçeya Zarayê de, birin. Di vê êrîşê de hejmarek leşker û ferdarên tirk dîl hatin girtin. Her wiha di vê navê de, serokê êlekê bi navê Madan Paşa, bi hêzeke mezin êrîşî navçeya Refahiyê ya girêdayî Erzîrûmê, kir. Navçe bi dest xist û xwe weke ferdarê hêzên netewî yê kurdî ragihand.

Li vê derê bi tevlîbûna rayedarên kurd ên Hozat û Çemîşgezêkê civîneke giştî li dar dixin. Di vê civînê de ji bo qezenckirina mafên netewî, biryara yekîtiya tevayî hêzên kurdî tê standin û biryara şandina nameyekê ji bo birêveberiya Enqereyê hat dayîn.

Xalên ku di namê de hatin diyarkirin, ev in:

1. Biryara siltanên Osmaniyan a damezirandina Kurdistaneke xweser, dê ji aliyê birêveberiya Enqereyê ve bi awayekî fermî bê pejirandin an na?
2. Der barê birêveberiya Kurdistaneke xweser de, birêveberiya Mistefa Kemal çi dihizire? Di vê hêlê de bi awayekî lezgîn divê gelê Dêrsimê bê agahdarkirin.
3. Kurdên di zîndanên Elezîz, Meletî, Sêwas û Erziromê de ne, pêwîst e di demeke kurt de serbest bên berdan.
4. Herêmên ku piraniya niştecihên wan kurd in, pêwîst e karbidestên tirk lê nemînin.
5. Pêwîst e navendên leşkerî yên hatine herêma koçgiriye di demeke kurt de bên kişandin.

Birêveberiya Enqereyê weke bersiv, desteyekê ji Elezîzê dişîne Dêrsimê. Desteya ku hatî şandin, daxwazên kurdan di cih de û bimaft dibîne. Lê dîsa jî ji wan dixwaze dev ji tevgera xwe berdin. Birêveberên kurd van kesan diqewitînin. Piştî demeke din bi rêya parêzgarê Elezîzê ji bo encumena Enqereyê, telgirafeke ku ji aliyê serokêlên kurd ên Dêrsimê ve hatî şanekirin, tê şandin. Di vê telgirafê de wiha tê gotin:

"Li gorî peymanê Sêfrê pêwîst e li bajarên Amed, Elezîz, Wan û Bedlîsê, Kurdistaneke azad bihata damezirandin. Pêwîst e ev biryara di demeke kurt de pêk bê. Berovajî vê, em ê neçar bimînin ku vî mafî bi hêza leşkerî, bi dest bixin."

Ramiyariya dewleta Tirkiyeyê:

Mustefa Kemal bi rêya parêzgarê Elezîzê diyar dike ku xwestekên kurdan pejirandine. Lê di heman demê de li hemberî herêma Sêwasê dest bi tevgerê leşkerî dike.

Mistefa Kemal bi van hewldanên xwe re, rêyên bê layenkirina kurdan jî dişopîne û radîghîne ku encumena Enqereyê dê ji kurd û tirkan pêk bê. Di vê bêhinê de serokêl û kesayetên navdar yê weke Diyar Axa, Meçû, Hesên Xeyrî, Mistefa Zekî, Remîz û Ebdilheq Tewfîq ji bo encumena Enqereyê têne vexwendin.

Di bihara 1921'ê de êdî dest ji perdeya dostaniyê ya li ber çavê xwe berdan û rasterast gef li serhildêrên kurd xwarin. Di van gefan de diyar dikirin ku: "Heger çek neyên danîn û xwe radeştî dadmendiya dewleta Tirkiyeyê nekin, dê tevî gundên kurdan ên li vê herêmê bîn şewitandin."

Piştê kurdên Koçgiriya jî dest bi serhildanê kir. Hêzên kurdî herêmên xwe ji leşker û karmendên tirkan paqij kir û gelek navçe ji destê wan derxistin. Li aliyê din li dijî tevgera kurdî seferberiyê radîghînin, leşkeran kom dikin, rewşa awarte radîghînin û pirên di navbera bajarên de qut dikin. Di navbera her du aliyan de şerên dijwar dest pê dikin. Kurdan bi hemû derfetên xwe ji mêr, jin, pîr û zarokan li dijî êrîşên tirkan, herêmên xwe diparastin. Bi sedema bikaranîna çekên giran, şervanên kurd neçar dibûn xwe bi paş de vekîşînin. Ji ber vê yekê birêveberên serhildanê, biryara dîrxistina jin û zarokan stand. Ev jin û zarok dê derbasî herêma Dêrsimê bikirana.

Piştê Heyder Beg bi 2000 leşkerên kurd bi hêzên Dêrsimê re dibe yek; dikeve rê, bi şer derbasî Koçgiriya dibe û şer bi leşkerên tirk re berdewam dibe.

Di bin femandariya serokçeteyê bi navê Topal Osman de, jin û zarokên kurdan tîn kuştin. Gundên wan tîn şewitandin û dest datînin ser hemû derfetên wan ên aborîyî.

Lê piştî demekê Heyder Beg dikeve kemînê û di encamê de bi 400 leşkerên xwe dîl tîn girtin.

Encam:

Ji vir û pê de kesayetên lawaz û dûdilî yek bi yek xwe ji refên şoreşê dûr dixin, yan jî xwe radestî dijmin dikin. Hêzên kurdî yên di bin pêşengiya Elî Şêr, Dr. Nûrî Dêrsimî, Elî Şan û yên din de her ku diçû lawaz dibûn. Di rewşeke wiha de yek rê ji bo berxwedêran dima; bi şer derbasbûna çiyayên Dêrsimê û li wê deverê ji bo serhildaneke din xwe amade bikin.

Hikûmeta Enqereyê ji bo ku serhildanê biperçiqîne bi femandariya Nûredîn Paşa artêşeke mezin dişîne herêmê. Tê gotin ku Nûredîn Paşa dema tê herêmê dibêje: "Çawa ku min yên ku digotin ZO (mebest ji vê peyvên ermenî ne) min ji holê rakirin, niha jî yên ku dibêjin LO (mebest ji vê peyvên kurdî ne) ez ê wan ji holê rakim." Di navbera êlên kurd û artêşê de şerên mezin rû didin. Raperîn di 17'ê hezîrana 1921'ê de bi temamî tê çewisandin.

Ev tevger tevî ku bibiryar bû jî, di nava xwe de pir lawazî dijiya. Ji nasnameya herêmî û êlî wêdetir neçû, negihişt girseyên mezin ên kurdî. Bi vî awayî qirkirin pêk hat:

- 1- 500 serhildêrên kurd hatin kuştin.
- 2- 132 gund hatin şewitandin.
- 3- 2 000 kurd ji gundên xwe tîne koçkirin.

Dadgeha birêveberiya Cûntayê ya Sêwazê, Elişan Beg, Heyder Beg, Elişêr Beg û Zarîfe Xanim tevî 95 berxwedêran, bi cezayê sêdarê tîn darizandin. Her wiha 180 kesên din jî bi cezayê herdemiye hatin darizandin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Ji bo lawazkirina tevgera kurdî dewleta Tirkiyeyê serî li kîjan rêbazan dida?
2. Heyder beg çawa tê girtin?
3. Encamên serhildanê diyar bike?

KOMELEYA AZADIYÊ

Piştî Peymana Lozanê her çar parçeyên Kurdistanê qedera xwe cuda cuda jiyan. Çar meh li ser Lozanê neqediyabûn, di sala 1924'an de tirkan destûra bingehîn nivîsand. Di wê destûrê de dibêjin Tirkiyeyê ya tirkan e.

Li ser vî bingehî zagona yekbûna perwerdeyê derdixin; perwerde bi zimanê tirkî tenê dê were dayîn. Peyva kurd û Kurdistanê ji erşîfên xwe derdixin û di pirtûkan de jî qedexe dikin. Di heman demê de jî zagona girtina dibistanan derdixin. Ji ber vê rewşê di sala 1924'an de rêxistinek ava bû; navê wê rêxistinê Azadî bû. Hin kesên ku tê de cih digirtin ji serbazên Alayên Hemîdî yên kevin bûn û hin jî ji serbazên Kurdistanî yên di artêşa tirkî de bûn.

Serokên Komeleya Azadiyê, ji serokê êla Cibriyan, Xalid Beg û Nûnerê Bedlîsê, Yûsif Ziya Beg bûn. Xalid Beg, di nivîsgehên êlî yên ku ji bo artêşa hemîdîyan ava kiribûn de dixwend. Ji ber vê yekê, serokên êlan rêz jê re digirt. Yûsif Ziya Beg jî, ji gelê Bedlîsê bû. Ji bo encumena Enqereyê jî weke parlementerê Bedlîsê hatibû hilbijartin. Bi vî awayî, karîbû li her derê bigere û bi pir kesan re têkiliyan çêke. Xalidê Cibrani, dixwest bi rêya serokê Komeleya Tealî ya



Xalid Beg

kurdî Ebdilqadir û parlementer Yûsif Ziya Beg re pirsgirêka kurdî bibin Komeleya Neteweyan. Ji bo wê jî komek efserên kurd amade kirin. Piştî wê, kesên herêmê yên xwedî şênîyên mezin hatin qezenckirin. Di sala 1924'an de kongreya Komeleya

Azadiyê ya destpêkê hat lidarxistin. Di nava beşdarên kongreyê de Şêx Seîdê Pîran jî amede bûbû.

Di vê kongreyê de hin biryar hatin girtin: Raperîneke ku hemû êlên herêmê tevlî wê bibin, dê bê destpêkirin û li gorî vê jî, dê serxwebûn bê ragihandin. Dê planek ji raperînê re were dayîn. Ji ber ku raperîn, demeke dirêj ji bo amedekariyên wê pêwîst dikir, dîroka raperînê jî weke 1925 hat diyarkirin.

Bi vî awayî Xalidê Cibrî yê ku wê demê ji Cizîrê heta Şîrnax, Botan û Behdînanê li ser sînor berpirsyarê leşkerî yê tirkan bû. Hevedîtinan bi alayên ku li ser sînor çêbûne, pêk tîne, da ku çek û leşkeran peyda bike. Ji ber ku armanc kiribûn ku dê ji başûr ber bi bakur ve, dest bi raperînê bikin. Navenda wan ya rêxistinkirina leşkeran, Beytulşebab bû. Piştî Xalidê Cibrî diçe milê Serhed, Amed û Bedlîsê ji bo ku hevdîtinan bi êl û şêxên wan deveran re çêke û herî dawî diçe Erzîrûmê. Bi xwarziyê xwe re yê ku li navenda Beytulşebab dima (amadekirina leşkerî dikir) têkildar bû. Di rêya teligrafê re her dem hev agahdar dikirin. Lê nameyêke normal digihêje xwarziyê Xalidê Cibrî, ew jî wê nameyê şaş fêm dike û bêyî ku kesek agahdar be, êrîşî qereqolên tirkan dike. Di gumana wî de ku serhildan dest pê bûye. Li hember vê êrîşê, tirk Beytulşebab dorpêç dikin û şer bi çend alayên ku tevlî raperînê bûne re, dikin. Ji ber ku tirkan dewleta xwe nû ava kiriye, naxwazin nermahiyek çêbibe, ji ber vê yekê çî hêza wan a heyî, dê bi ser raperînê de bihata şandin. Êdî yê ku ji serhildêran tê kuştin, tê kuştin û yê din jî xwe radestî tirkan dikin û beşek jî direvin başûr.

Dema hin ji serhildêran tene girtin û lêpîrsîn bi wan re tê kirin, li cihê Xalid Beg mikur tên. Xalid Beg li Erzîrûmê tê girtin û piştî tê kuştin. Ev raperîn raperîna yekem e piştî avakirina Komara Tirkiyeyê, lê li ser şaşfêmkirinekê bi dawî dibe.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Piştî peymanê Lozanê, tirkan çî ranyarî li ser Kurdistanê meşandin?
2. Di herêmê de girîngiya Xalid Beg û Yûsif Ziya Beg, çî bû?
3. Di Kongireya Komeleya Azadiyê de, çî biryar hatin girtin?
4. Çawa raperîn bi dawî bû?

SERHILDANA ŞÊX SEÎD

Dema ku Xalidê Cibrî û Ziya Beg têne girtin, tevgera Azadiyê bê birêveberî dimîne. Ji ber vê yekê Şêx Seîd ji bo birêvebirina Tevgera Azdiyê û Serhildanê tê hilbijartin. Dema ku Şêx Seîd birêveberiya serhildanê pejirand, dest bi hewldanên xwe yên ji bo tevlîbûna hejmareke mezin ji axa û begên kurdan kir. Agahiyê ji milê Serhed, Riha, Erzincan û Dêrsimê re dişîne. Şêx Seîd destpêkê agahiyê ji Xerzanê re dişîne, li wir Cemîlê Çeto tevlîbûna serhildanê dipejirîne. Piştî li herêma Efrînê Kor Reşan agahdar dike ji bo ku pira Haçîkê ya ku tirên di ser re derbas dibe, birûxîne. Hevdîtinan bi Dêrsimiyên re pêk tîne, lê Dêrsimî tevlîbûna serhildanê napejirînin, ji ber ku kurdên sunî bêmafî der heqê wan de kirine. Di gotin berî çar salan, em li Koçgiriya ketin ber kêran û tu kesî ji we alîkariya me nekir. Lê kurdên herêma Dêrsimê soza ji paş ve lênexistina serhildanê dan wan.

Piştî agahiyê ji xeta Serhedê re jî dişîne. Li wê derê Kor Huseyn Paşa zavayê Şêx Fehîmê Erwasî hebû. Kor Huseyn Paşa bi Şêx Fehîm û Şêx Seîdê Nûrisî re dişewire. Şêx Seîdê Nûrisî ji wan re dibêje Artêşa tirkan a ku nû ava bûye ya islamê ye



Şêx Seîdê Pîran

û şerê li dijî wê, şerê li dijî islamê ye. Li ser vê yekê Kor Huseyn Paşa tevlîbûna serhildanê napejirîne. Li ser bingehê van danûstandinan, Şêx Seîd amadekariya xwe dike ku di buhara 1925'an de dest bi serhildanê bike.

Di meşandina van amadekariyên serhildanê de, dewleta Tirkîyeyê jî li gorî xwe, bergiriyên ewlekariyê girtibûn. Ji destpêka amadekariyên serhildanê ve, bi alîkariya sîxurekî bi navê Qaso dewleta Tirkîyeyê, rojane agahî digirtin.

Di 5'ê reşemehê de, Şêx Seîd ji bo beşdarî şahiyekê bibe, diçe gundê Pîranê gel birayê xwe Şêx Abdullrehîm.

Hîn amadekarî temam nebûbûn, destwerdana amadekariyan hat kirin. Bi vê armancê komeke leşkerên tirk heman şevê çûn mala birayê Şêx Seîd. Fermandarê leşkeran deh kesên kurd ku li wî gundî bûn, ji wan xwestin. Lê Şêx Seîd ev daxwaza leşkerên tirk nepejirand. Li ser vê çendê, di navbera wan de şer derket. Hin leşker hatin kuştin û hin jî dîl hatin girtin. Ev bûyer derbeyek li plana serhildanê da. Birayê Şêx Seîd, Şêx Tahir dema vê bûyera li Pîranê rû daye, dibihîze, di 10'ê reşemehê de li gundê Serdiyê, digire ser postexaneyê Lîceyê û dest datîne ser tiştên heyî. Bi vî awayî serhildan dest pê dike.

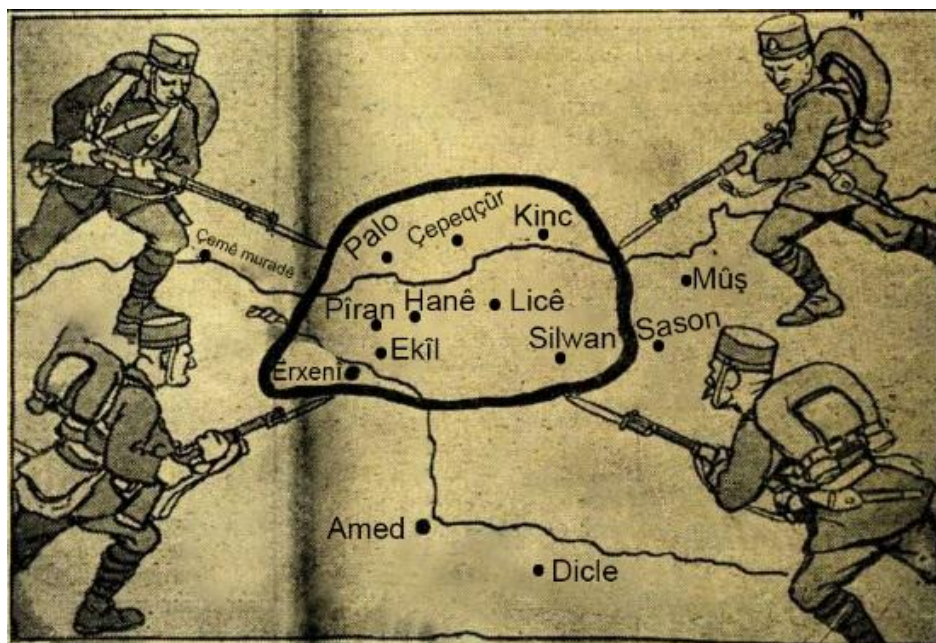
Êdî ji ber ku dewleta Tirk amadekariyên xwe kiribûn, pêvajoyeke nû dest pê dike:

1. Rewşa awarte radigihîne.
2. Dadgehên serxwe ava dike.
3. Hikûmetê diguherîne û serokwezîrê wê dibe Îsmet Înono.

Dema ku serhildan rabû, ew lihevhatinên ku Şêx Seîd bi êl, beg û şêxên kurdan re çêkiribû, pêk nehatin.

Li milê Xerzanê Cemîlê Çeto ranabe. Her wiha êlên li milê Rihayê jî ranebûn û li Efrînê jî Kor Reş pira tirênê xera nakin. Êdî diyar dibe ku kî tirsiyaye yan jî kî hatiye kirîn. Bi vî awayî serhildan li derdora Amed û Elezîzê sînordar dibe.

Dema ku Serhildan dest pê bû, li milê Elezîzê Şêx Şerîf fermandarê wê bû. Dema ku dikevin bajar, sîxurên tirk qesran dişewitînin, zêrê zêrkeran didizin, destdirêjiya hin jinan dikin û



dixin stûyê serhildêran. Êdî gel li hemberî serhildêran çekan radike. Ji ber vê yekê Şêx Şerîf artêşa xwe bi paş ve ber bi milê Mûşê ve dikşîne. Li wî milî jî êlên loran û xurmek li dijî serhildêran derdikevin û bi wan re şer dikin. Ji ber ku dema Alayên Hemîdî hatibûn avakirin, Osmaniyan êla cibraniyan biçek kiribûn û ziyar didan êlên ne sunî.

Piştî van bûyeran Şêx Seîd û fermandarên serhildanê stratejiya xwe diguherînin. Pîlan dikin ku berê xwe bidin navenda Amedê û wiha bajar bi bajar bi pêş bikevin. Li ser vî bingeşî planekê bi Rêxistina Azadiyê re ya di nava Amedê de çêdikin. Li gorî wê planê dema ku artêşa Şêx Seîd derdora Amedê bigire, dê rêxistina Azadiyê her çar deriyên Sûra Amedê veke. Lê tirk amadekariyên xwe dikin. Heman tiştên ku li Elezîzê kiribûn li Amedê jî dikin; rewşa awarte radighînin û topan li ser Sûrê Amedê bi cih dikin. Dema ku artêşa Şêx Seîd derdora bajar digire, tirk bi topan êrîşî wan dikin û wan belav dikin. Piştî Şêx Seîd berê xwe dide Erxeniyê ji bo ku di çiyayan de cihê xwe bigire, lê di rê de biraziyê wî Qaso xiniziyê pê re dike û wî û hevalên wî radestî tirkan dike.

Di gulana 1925'an de li dijî Şêx Seîd û hevalên wî darizandineke ku mehekê ajot dest pê kir. Dadgehên serxwebûnê yên Amedê di 29'ê pûşperê de cezayê darvekirinê li Şêx Seîd û 47 hevalên wî birî. Cezayê darvekirinê roja bi şûn de pêk hat.

Serokê serhildanê Şêx Seîd li ber sêdarê wiha got:

"Jiyana min ya xwezayî bi dawî dibe. Me jiyana xwe qurbana jiyana gelê xwe kir. Ez ji vê tu caran ne poşman im. Ji ber ku li hember dijminên me dê neviyên me ji xwe şerm nekin, ez gelekî bextewar im."

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Li ser çi bingehê Şêx Seîd bû birêveberê Komeleya Azadiyê û serhildanê?
2. Çima sozên ku bi Şêx Seîd re hatin dayîn, pêk nehatin?
3. Serhildan, çawa dest pê bû?
4. Çima Şêx Şerîf artêşa xwe ji Elezîzê vekişand?
5. Pilana Şêx Seîd ya ku dê bajarê Amedê bi dest bixe, rave bike?

*Ebdullah Ocelan vê raperînê, bi vî awayî
dinirxîne:*

"Serhildana 1925'an a di bin serokatiya Şêx Seîd de, bi rijandina xwîneke pir zêde û nemerdane hatiye tepisandin. Dîroka sala 1925'an di vê wateyê de, ne tenê destpêka serhildanê ye, di rastiya xwe de destpêka dîroka komplo, bêbextî, komkujî û xiyanetê ye jî. Di vir de rola diyarker a herî sereke dîplomasiya ku îngilîz û cihûyan lîstiyê. Di komploya 29'ê pûşpera 1925'an de ya ku li dijî serhildêriya Şêx Seîd pêk hat, benê darvekirinê li dijî hemû kurdan hatibû kişandin. Darvekirina Şêx Seîd û hevalên wî, di komarê de li otorîtarîzmê, rê li ber mandelekirin û pişaftina kurdan vedike. Têkiliyên kurd û tirkan di asteke jor de xerab dike û komar şansê xwe yê demokratîkbûnê ji dest dide."

SERHILDANA AGIRIYÊ

Piştî ku serhildana Şêx Seîd têk diçe, cihê ku kurdayetî tê de heye, dê tirk wî cihê ji holê rakin. Bi vî awayî tirk di sala 1926'an de êlên koçan yên herêma Dêrsimê di komkujiyan re derbas dikin. Di heman demê de zagona sirgûnê derdixin. Kîjan kesên ku ji kurdan re cihê pêşengiyê be, dê ji Kurdistanê sirgûn bikin. Bi vî rengî biryara sirgûna Kor Huseyn Paşa, Şêx Fehîmê Erwasî, Şêx Seîdê Nûrisî, Birahîmê Heskê Têlî... derdikeve.

Destpêka Serhildanê:

Dema ku zagona sirgûnê derdikeve, lêşkerên tirk kaxeza sirgûna Birahîmê Heskê Têlî dibin mala wî. Birahîm jî vê yekê napejirîne û wan leşkeran dikuje û direve Çiyayê Agiriyê. Kesên derdora wî dibihîzin ku Birahîm serê xwe rakiriyê, lewre diçin û tev li wî dibin. Bi vî awayî serhildana Agiriyê dest pê dike. Di vê demê de jî, rêxistinên kurdî yên bi navên Komeleya Tealiya Kurdistanê, Komeleya Îçtîmaiyeî Teşkilatî Kurd û Komeleya Îstîklala Kurdistanê li Libnanê di sala 1927'an de, li bajarê Bûhemdûnê, kongreyekê, li dar dixin. Ji derveyî birêveberên van rêxistinan, hinek serokêl û kesayetên welatparêz jî beşdarî vê civînê dibin. Kongreyê 45 rojan berdewam kiribû. Ev kongre di heman demê de dibû bingehê damezrandina partiya netewî ya bi navê "Xoybûn". Bi vî awayî rêxistineke netewî ya yekbûyî hatibû damezrandin. Di avakirina Xoybûnê de ji fransizan û ji ermenên Taşnaqê jî alîkarî dihat standin. Dixwazin li ser vî bingehê Kurdistanekê ava bikin. Rêxistina Xoybûnê piştî ku navenda xwe li rojavayê Kurdistanê çêdike, agahiyê ji Birahîmê Heskê Têlî û hevalên wî re dişîne ji bo ku tev li serhildanê bibin û weke rêxistinê serhildanê bi rê ve bibin. Birahîm û hevalên wî jî vê yekê dipejirînin. Li ser vî bingehê Rêxistina Xoybûnê Îhsan Nûrî Paşa weke serfermandaerê serhildanê erkdar dike. Rêxistina Xoybûnê, ji

bo birêvebirina serhildanê bernameyekê çêdike. Di bernameya xwe de diyar dîkin ku li Kurdistanê dê netewdewletekê li ser bîngehê nûjen ava bikin. Stratejiya xwe ya leşkerî çêdîkin, ji bo vê armancê komikên biçûk yê piştî serhildana Şêx Seîd xwe di çiyayên Kurdistanê yê derdora Amed, Çewlik û Mûşê de parastine, anîn rex hev û di perwerdeyeke leşkerî û ramiyariyê re derbas kirin.

Her wiha rêxistina Xoybûnê li milê rojhilat bi Yûsivê Ebdullah re ku serokêla celaliyan e li hev dîkin ku piştgiriya bide serhildanê. Dema ku Îhsan Nûrî Paşa digihêje Agiriyê, li gel serhildêran derdora Agiriyê digirin, ala Kurdistanê hildidin, li ser rêyan rêbandan çêdîkin û ji bo çûn û hatina Kurdistanê pasportan çêdîkin. Bi vî awayî serhildanê berdewam dîkin.

Ji ber ku êla celaliyan di herêma de xurt bû û tirk û îranî lawaz bûn, li milê rojhilat Yûsifê Ebdullah piştgiriya dide serhildanê. Bi vî awayî şer bi pêş ket û kurdan derdora Agiriyê girt.

Parlamentoya Tirkiyeyê di gulana 1928'an de komisyoneke lihevanîna saz kir. Vê komisyonê piştî demekê daxwaza hevdiîtinê ji Îhsan Nûrî Paşa kir. Pêşniyar ji aliyê kurdan ve hat pejirandin û her du alî hatin gel hev. Di vê hevdiîtinê de ji bo serhildêran pêşniyara lêborîna û ji bo Îhsan Nûrî Paşa jî, di karê dewletê de cihê bilind jê re dihat pêşniyar kirin.

Aliyê kurdan pêşiniyarên tirkan nepejirandin û diyar kirin ku ji bo rawestandina têkoşînê, yekemîn mercê wan naskirina mafên netewî yên gelê kurd e. Êdî piraniya herêmên Agirî û derdora wê serhildêran girtibûn û sazûmaniyeke rûniştî ya dewleta Tirk nema dihat dîtin. Ji ber vê yekê rayedarên tirk bi dewleta Îranê re hevdiştin çêkirin. Ji bo ku sînorên rojhilat ji bo ku rê li ber serhildêran bigirin, herêma Qutûrê didin



İhsan Nûrî Paşa

îraniyan û Agiriyê biçûk, tevî xwe dikin. Dewleta Îranê jî Yûsifê Ebdullah digire û wî di zîndanê de dikujin. Lê dema ku sînorê rojhilat li ber serhildêran hat girtin, di milê Êrîvanê re diçûn û dihatin. Ji ber vê yekê tirk bi Yekîtiya Soviyetê re hevdiştinan çêdikin û vî milî jî digirin. Bi vî awayî tirk li derdora Agiriyê çemberekê çêdikin û operasyonêkê bi balefiran dest pê dikin. Ji Geliyê Zîlanê dest pê dikin. Di dawiya payîza 1930'î de leşkerên tirk xwe berdan gelî û hemû kesên vê derê yek bi yek kuştin. Ev bûyer weke komkujiya Geliyê Zîlanê derbasî rûpelên dîrokê dibe.

Li gorî Rojnameya Cûmhûriyetê ku weke weşaneke fermî ya dewleta Tirkiyeyê dihat naskirin, di dawiya sala 1930'î de 15.000 kurd hatibûn kuştin. Hejmara kuştîyên Geliyê Zîlanê ku dikeve di navbera Bazîd û Ercişê de ji hezaran derbas dikan. Ên ku ji komkujiyê mabûn jî, berê xwe dan Agiriyê û li derdora wir kom bûn. Hêdî hêdî çember li serhildêran teng dibû. Newekheviya hejmara leşkerên her du aliyan, kêmbûna çek û cebilxaneyê, pirsgirêka xwarinê, sir û sermaye çiyayê Agiriyê û di herêmên şer de hebûna bi hezaran jin û zarokên ku nedikarîn şer bikin, ji bo serhildêrên kurd, bandoreke neyînî dida afirandin.

Bi taybet rewşa jin û zarokan di vê demê de bargiranî çêdikir. Ji ber vê çendê da ku ji komkujiyeke leşkerên tirk bêne parastin, biryara derbaskirina xaka Îranê ya van jin û zarokan hat dayîn. Bi vê biryarê li gel jin û zarokan hejmareke şervan di bin femandariya Îhsan Nûrî Paşa de derbasî Îranê bûn û xwe radestî rayedarên Îranê kirin. Piştî serhildana Agiriyê ku li gorî demê serhildana herî zêde berdewam kiriye, tê şkandin. Li herêma şer goreke ji çîmentoyê tê çêkirin. Li ser gorê jî dinivîsin: "Kurdistana xeyalî li vê derê veşartî ye."

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Serhildana Agiriyê, çawa dest pê dike?
2. Rola Xoybûnê di serhildana Agiriyê de, rave bike?
3. Ji bo ku dewleta Tirk gel bixapîne, çi dike?
4. Ji bo ku tirk serhildanê têk bibin, çi pîlan danîn?
5. Çima biryara derbasbûna Îranê, hat girtin?

KOMKUJIYA DÊRSIMÊ

Herêma Dêrsimê heya sala 1937-1938'an weke herêmeke serbixwe jiyaye û ji aliyê êlan ve hatiye birêvebirin. Ji Osmaniyan heya vê demê, xweseriya xwe parastiye. Bac nedaye, ji dewletê re leşkerî nekiriye û xwe bi xwe bi rê ve biriye, ji ber ku erdnîgariya wê ji berxwedanê re destayî bû; li milê Erzincanê Çemê Reş e, li milê Elezîzê Çemê Feratê ye û li pêşiya wê jî çiyayên bilind in. Li hemberî vê sekna êl û herêma Dêrsimê, Komara Tirkîyeyê ku nû hatibû avakirin, tu caran erênî nêzîk nebûbû û her tim ji vê bêzar bûbû. Ji ber vê sedemê jî di nava lêgerînê de bû. Serhildana Şêx Seîd, serhildana Agiriyê û serhildanên din hatibûn tunekirin, tenê Dêrsim mabû. Lêgerîn li ser tunekirina Dêrsimê bûn.



Seyd Riza

Di 25'ê Kanûna 1935'an de "Zagona Tuncelî" tê derxistin. Bi vê zagonê navê Dêrsimê tê guhertin. Walîtiya herêmên Elezîz, Dêrsim, Erzincan û Çewlikê tê destnîşankirin. Di 1'ê rêbendana 1936'an de weke walî û serfermandarê Dêrsimê Ebdullah Alpdoxan tê erkdarkirin û Ataturk jê re dibêje Dêrsim weke

girêkekê di laşê te de ye, divê tu wê girêkê ji laşê xwe derxîni. Dadgeha bi navê serxwebûnê li Elezîzê tê avakirin. Ev dadgeh bi taybetî ji bo Dêrsimê hatibû avakirin. Bi vê zagona ku hatiye derxistin, Dêrsim weke herêma qedexe tê diyarkirin. Çûn û hatina herêmê, bi destûrê ve tê girêdan. Di 1936'an de li navendan qereqol û qişle tên avakirin. Ji bo çewisandina Dêrsimê, amadekarî gav bi gav tên temamkirin. Ji ber vê yekê Seyd Riza gazî êlên herêma Dêrsimê dike û civînekê li dar dixê. Di civînê de ji wan re dibêje ew pir, rê û qereqolên ku tirkan çêkirine, hemû ji bo dagirkirina me ne. Kurdên din qir kirin, êdî dê werin me jî qir bikin. Êdî êlên Dêrsimê ji xwe re bernameyekê çêdikin û li serê sond dixwin. Li gorî vê, dê her êl herêma xwe biparêze.

Seyîd Riza ji walî Alpdoxan dubare dubare daxwaz dike ku Zagona Tuncelî bê betalkirin û rewşa awarte bê rakirin. Bersiva Alpdoxan a ji vê re, birina artêşa dagirker bi ser Dêrsimê de ye. Bi balafirên ku ji Amedê radibin, Dêrsim tê bombebarankirin û şer belavî her derê dibe.

Armanca dewletê ya li ser Dêrsimê ew bû ku Dêrsimê bi giştî dagir bike û wê bê mirov bihêle. Di sala 1937'an de Dêrsim ji serî heya dawî di nava agir de bû. Bi hezaran jin û zarok htibûn kuştin. Dewleta Tirk da ku vê keleha berxwedanê ya dawîn têk bibe, hemû rêgezên şer bin pê dikir. Jin, zarok û pîrên ku xwe di şkeftan de vedişartin, leşkerên tirk di wan şkeftan de agir dadidan, yê ku ji nava agir rizgar dibû, ji aliyê leşkerên ji derve dihatin gulebarankirin. Deriyê hinek ji van şkeftan jî ji derve bi çimînto digirtin. Bi vî awayî kesên di şkeftê de bi mirineke demdirêj rû bi rû diman. Kesên ku xwe ji latên bilind diavêtin xwar û paçe dibûn, zû rizgar dibûn. Ji ber ku leşkerên tirk di vê navê de rê û rêbazên ku di dîroka mirovahiyê de nehatine dîtin bi kar tanîn. Di heman demê de serî li rêyên din jî didan. Da ku serokên serhildanê bidin kuştin, kesayetên xwefiroş bi kar tanîn. Çend serokêlên berxwedêr bi vî awayî hatibûn şehîdxistin. Yek ji wan kesayetên girîng jî Elî Şêr bû.

Seyîd Riza destpêka berxwedanê ji bo girtina alîkariya Yekîtiya Soyetê Elî Şêr amade dike. Elî Şêr rojekê berî ku bikeve rê, ji aliyê biraziyê Seyîd Riza yê bi navê Rêber ve tê şehîdxistin. Di vê bûyerê de hevjinê Elî Şêr Zarîfe jî hatibû şehîdxistin. Şahîn Axa yê ku ji êla bextiyariyan e û qehremanekî pir mezin e, di Dêrsimê de milê wî tenê têk neçûbû. Birayê wî yê jinbavê Birço wî di kuje û xwe radestî tirkan dike. Di heman demê de parêzgerê Erzincanê daxwaza hevdîtin û aştiyê ji Seyîd Riza dike. Ev daxwaz piştî bi serok êlan re tê nirxandin, tê pejirandin. Seyîd Riza 10'ê Rezber 1937'an ji bo hevdîtinê diçe Erzincanê. Lê li şûna hevdîtinê dest datînin ser û wî dixin zîndanê. Piştî demekê Seyîd Riza ji Erzincanê dişînin Elezîzê. Li Elezîzê bi lez dadgehekê saz dikin. 18'ê mijdara 1937'an Seyîd Riza, kurê wî û heft kesên din têne bidarvekirin. Piştî bidarvekirinan, cenazeyên wan çend rojan li Elezîzê li ber çavên gel dihêlin û paşê vedişêrin.

Li ber sêdarê Seyîd Riza van axaftinan dike "Ez di lîstik û kiryarên we de negihiştim, ev ji min re bû derd. Lê min jî li hemberî stemkariya we, serê xwe netewand; bila ev jî ji we re bibe derd."



Azarkirina herêma Dêrsimê heya 1938'an jî berdewam kir. Hejmareke mezin ji êlên serhildêr ên ku ji kuştinê rizgar bûbûn, koçî jora Anatoliyayê dikir. Li gel van êlan hinek yên xweradestkirî jî, rastî heman helwestê dihatin. Zarokên bêxwedî yên dê û bavên wan ji aliyê dewletê ve hatin kuştin, di

dibistanên taybet de bi ramanên Panturkîzmê dihatin perwerdekirin. Bi demê re ev zarokên mijara gotinê, dibûn kesayetên ji tirkekî zêdetir neteweperest û li dijî gelê kurd û Tevgera Azadiya Kurdistanê dihatin xebitandin.

Rayedarên tirk piştî komkujiya Dêrsimê, biryarekê ji parlamentoyê derdixin. Li gorî vê biryarê: "Her kesê ku di hundirê Mîsaqa Milî de jiyan dike tirk e û ji derveyê civaka tirkî tu keseke/î din di vî welatî de jiyan nake. Tenê yek zimanê vê dewletê heye, ew jî zimanê tirkî ye." Bi vî awayî jî heyîna civaka kurdî dihat mandelekirin û axaftina bi zimanê kurdî jî dihat qedexekirin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Taybetiyên herêma Dêrsimê, li gorî herêmên din, çi bûn?
2. Hişyariyên ku Seyîd Riza pêşkêşî êlên herêmê dike, çi bûn?
3. Tirk li Dêrsimê çi tînin serê sivîlan?
4. Sedma bingehîn a têkçûna berxwedana Dêrsimê, çi bû?
5. Dema ku Seyîd Riza ber bi sêdarê ve dimeşe, çi dibêje?

ŞERÊ CÎHANÊ YÊ DUYEM

Şerekî navnetewî bû ku ji sala 1939'an heta 1945'an berdewam kir. Piraniya dewletên cîhanê di bin du aliyên de, tê de cih girtin. Îtalya, Japonya, Bulgaristan, Macaristan û Romanya li gel Almanya cih digirin. Ji van dewletan re "Dewletên hevgerî" hatiye gotin. Amerîka, Rûsya, Îngilistan û Fransa jî yekîtiyekê pêk tînin. Ji van dewletan re jî "Dewletên hevpeyman" hatiye gotin.

Di 1'ê rezbera 1939'an de artêşa Almanyayê, Polonyayê dagir dibe. Îngilistan û Fransa li ser vê bûyerê li dijî Almanyayê şer radigihînin û bi vî awayî Şerê Cîhanê yê Duyem dest pê dibe. Li gel leşkerên her du hêzan, bi sedhezaran mirovên sivîl hatin kuştin. Dema ji aliyê balafirên Japonyayê ve êrîşî bendera deryayî ya Amerîkayê tê kirin, di berfanbera 1941'ê de, ew jî tev li şer dibe.



Hîtler

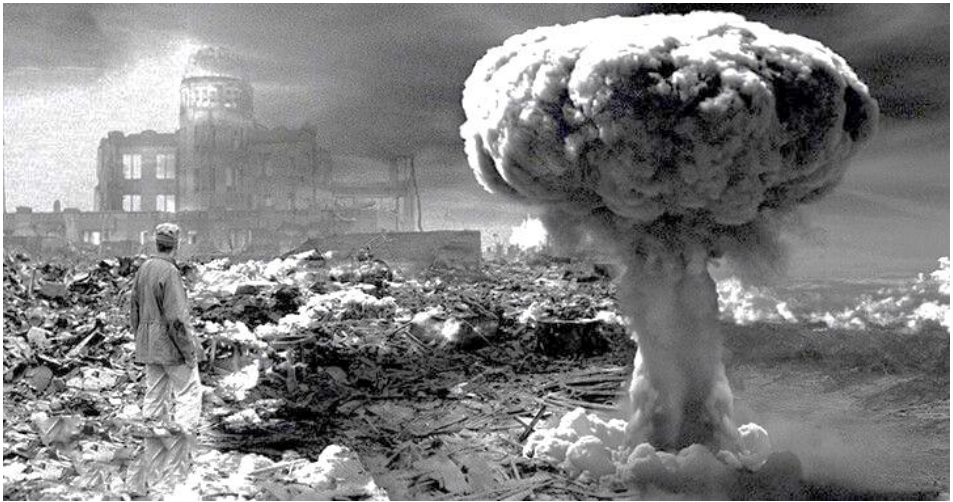
Sedemên şer:

1. Qeyrana aboriyê ya sala 1929'an: Ev qeyran hemû dewletên cîhanê pê bandor bûbûn. Dewletên mezin ên weke Îngilistan û Fransa bi sedema bikaranîna yedekên zêr û sûdwergirtina ji mêtîngehan, xwe ji vê qeyranê rizgar kirin. Lê dewletên weke Almaniya, Îtaliya û Japoniya dixwestin di rêya dagirkeriyê re, vê qeyranê çare bikin û ev yek jî bû sedema nakokiyên di têkiliyên navnetewî de.
2. Hêzên têkçûyî yên di Şerê Cîhanê yê Yekem de, encamên şer nepejirandibûn. Di dawiya Şerê Cîhanê yê Yekem de peymanên giran li ser Almanya hatibûn sepandin. Lê dema ku Hîtler bû serokê Almaniya, xwest hevpeymanên Fersayê bêwate bike û ji aliyekî din ve jî giraniyeke mezin dabû xurtkirin û biçekkirina artêşê. Bi vî awayî di adara 1936'an de, Almaniya yekîneyên xwe şandin aliyê rojavayê Raynê.
3. Japoniyayê di sala 1931'ê de bêyî ku dengên dijber li ber çavan bigire, herêma Mançûryayê ya Çînê dagir kir.
4. Di sala 1935'an de birêveberiya Îtalyayê ya faşîst di bin serokatiya Benîto Musolîni de Etiyopya dagir kir.

Encamên şer:

1. Rê li ber windabûna mirovan û xerabbûna aboriyê vekir; bi milyonan mirov jiyana xwe ji dest dan.
2. Dewletên hevpeyman ji vî şerî serkeftî derketin.
3. Amerîka ji bo ku çekên xwe biceribîne, bombeyên atomî li Japoniyayê (Hîroşîma û Nagazakî) bi kar anîn.
4. Tevger û ramanên netewperest "Nazîzm û Faşîzm" bi ser neketin.
5. Dewletên dagirker, mêtîngehên xwe winda kirin. Hindistan, Misir û Sûriyeyê serxwebûna xwe bi dest xistin.
6. Almanya dabeşî du dewletên cuda bû. Di pey re ev her du dewletên alman di sala 1990'î de careke din bûne yek.
7. Li şûna Koma Netewan ji bo parastina aştîya cîhanê, Netewên Yekbûyî di sala 1945'an hat avakirin

8. Cihûyan bi alîkariya Amerîkayê û Îngilistanê, li ser axa Kenan dewleta di sala 1948'an bi navê Îsrâîlê damezrandin.
9. Piştî şer du pevgerên mezin pêk hatin. Di bin pêşengiya Yekîtiya Sovyetê de pevgera Warso û bi pêşengiya Amrîkayê jî, bi tevlîbûna dewletên din ên Ewropayî, pevgera Nato hat damezrandin.
10. Piştî şer, pêvajoya Şerê Sar dest pê kir. Di vê pêvajoyê de xebatên neyînî yên saloxgeriyê û xebatên sîxurî yên teknolojîk û zanînî, mohra xwe li peywendiyên navnetewî daye.
11. Di pêvajoya şer de, pêşketina teknolojiya şer (balafir û fûzeyên dûravêj) rê li ber mirina giyaneweran bi şeweyekî berfireh didin vekirin.

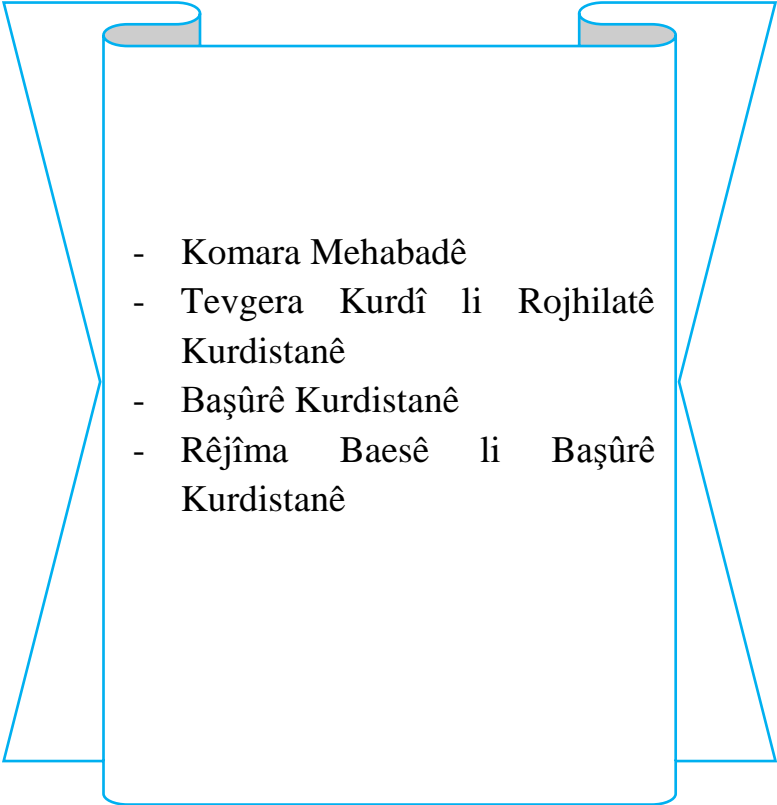


PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Şerê Cîhanê yê Duyem, destpêkê di navbera kîjan aliyan de pê dikeve?
2. Sedemên Şerê Cîhanê yê Duyem, çi bûn?
3. Şerê Cîhanê yê Duyem, bi çi encaman bi dawî dibe?

Beşa 5

REWŞA ROJHILAT Ê BAŞÛRÊ KURDISTANÊ

- 
- Komara Mehabadê
 - Tevgera Kurdî li Rojhilatê Kurdistanê
 - Başûrê Kurdistanê
 - Rêjîma Baesê li Başûrê Kurdistanê

KOMARA MEHABADÊ

(22.01.1946 – 17.12.1946)

Di pêvajoya Şerê Cîhanê yê Duyem de, artêşa Hitler ber bi Yekîtiya Sovyetê ve bi pêş diket û metirsî ji bo têkçûna Rojhilata Navîn jî hebû. Ji ber vê yekê Îngilistan û Yekîtiya Sovyetê, di sala 1941'ê de peymanekê çêdikin. Li gorî vê peymanê, Îngilistan dê başûrê Îranê biparêze û Yekîtiya Sovyetê dê bakurê Îranê biparêze. Bi vî awayî Azerbeycan û rojhilatê Kurdistanê ketibûn bin bandora Yekîtiya Sovyetê.

Di Kurdistanê de guherîna rewşa ramiyariyê û şkestina bandora dagirkeriya Îranê, rê li ber xwebirêxistinkirina hêz û kesayetên welatparêz vedikir. Xebat û lêgerînên rewşenbîrên kurd yên ji bo xwebirêxistinkirinê, di sala 1942'yan de gihişt encamê û partiya "Jiyanewey Kurdistanê" bi pêşengiya Ebdulrehman Zubeyhî hat damezrandin. Endamên vê rêxistinê di tevayî herêmên Kurdistanê de xebat dan meşandin. Partiya Jiyanewey Kurdistanê heya sala 1944'an ji aliyê hejmareke mezin ve, hatibû pejirandin. Vê partiyê li Mehabadê kovareke bi navê "Niştîman" diweşand.

Di wê demê de, Yekîtiya Sovyetê daxwaza petrolê ji Îranê dikir, lê dema ku Îran ev yek nepejirand, Yekîtiya Sovyetê piştgirî da tevgera azerî û kurdî ji bo ku ji Îranê cuda bibin. Bi vî awayî Qazî Mihemed di sala 1945'an de bi piştgiriya Yekîtiya Sovyetê dibê serokê partiya Jiyaneweya Kurdistanê yê nû.

Di rezbera 1945'an de, Qazî li gel çend serokêlan hevdîtinekê bi serokê Azerbeycana Sovyetê re pêk tînin. Di hevdîtinê de, biryara damezrandina Partiya Demokrat a Îranê weke ya Azerbeycanê hat girtin. Armanca partiyê jî ev bû: Çarekirina pirsgerêkên gelê kurd ên ramiyarî, civakî û aborî di nava sînorên Îranê de.

Di vê demê de kurdên başûrê Kurdistanê yên ku di bin serokatiya Şêx Ehmed û Mele Mistafa Barzanî de bûn, hatibûn

rojhilatê Kurdistanê. Ev hêzên heyî li gundên Şino, Soldoz, Mehabad û Bûkanê hatibûn bicihkirin. Şêx Ehmed û Mele Mistefa li Mehabadê cihwar bûbûn. Paşê jî Mele Mistefa û çekdarên barzaniyan di nava artêşa netewî "Pêşmerge" de cih digirtin.

Damezirandina komarê:

Di dawiya sala 1945'an de bandora dewleta Îranê li ser Azrebeycanê namîne û hikûmeta gel a Azrebeycanê desthiladariyê digire dest. Di berfenbara 1946'an de, Qazî Mihemed Komara Mehabadê ya ku ji herêmên Mehabad, Nexde, Bokan û Aşno pêk tê, li Meydana Çarçirayê radighîne

Piştî damezirandina Komarê rayedarên kurd dest bi rêkûpêkkirina xebatên birêveberiyê kir.

Perlemanekê ku ji 13 endaman pêk tê ava dikin. Seyf Qazî weke wezîrê parastinê tê erkdarkirin, Hacî Baba Şêx weke serokwezîr û Mele Mistefa weke General tene erkdarkirin.

Di heman demê de xebatên çandî bi pêş ketin. Zimanê fermî kurdî bû. Dibistan li herêmên kurdan hatin vekirin. Demekê şûnde seferberiya xwendin û nivîsandinê dest pê kir. Hejmarek pirtûk wergerandin zimanê kurdî û hatin weşandin. Di heman demê de Rojnameya "Kurdistan" weke çapemeniya Partiya Demokrat a Kurdistana Îranê hat derxistin.

Hilweşîna Komarê:

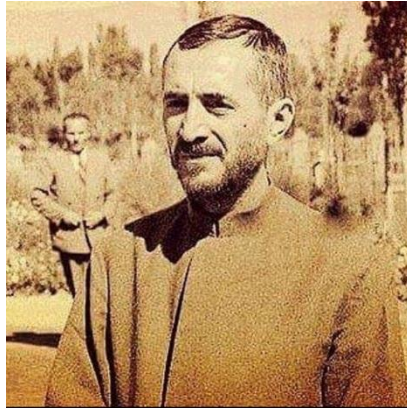
Ev komar 11 mehan li ser pêyan dimîne û piştî wê hildiweşe. Sedemên bingehîn yê hilweşînê ev bûn:

1. Şer û pevçûnên êlî di nava kurdan de, lihevnekirin û girtina berjewendiyên êlî û kesayetî di ser berjewendiyên giştî re.
2. Xiniziya navxweyî; hin ji êlên kurdan xwe didan aliyê rêjîma Îranê.
3. Ramiyariya navnetewî: Hevpeyman û konfransên navnetewî di biryarên xwe de piştgiriyê didin Îranê. Her wiha Yekîtiya



Sovyetê leşkerên xwe bi paş de vedikşîne. Dewleta Îranê di sala 1946'an de Peymana Tehranê bi Sovyetê re şane dîke û çend bîrên petrolê didin Sovyetê. Di encamê de Yekîtiya Sovyetê, xwe ji pişt azer û kurdan dide alî.

Artêşa Îranê di demeke kurt de komara Azerbeycanê rûxand. Piştê berê artêşa xwe da Kurdistanê. Dema ku artêşa Îranê ber bi Kurdistanê ve dimeşiya, rastî berxwedaneke tund ya kurdan nehat. Qazî Mihemed dixwest bi rêyên ramiyarî û giftûgoyan pirsgirêkê çare bike. Pêşniyara Mele Mistefa ya berxwedanê ji aliyê Qazî Mihemed û hinek serokêlan ve, nehat pejirandin.



Qazî Mihemed

Li ser vê rewşê Mele Mistefa Barzanî û hejmareke din ya barzaniyan derbasî xaka Sovyetê bûn. Artêşa Îranê di 17.12.1946'an de derbasî bajarê Mehabadê bûn. Dema ku artêşên Îranê ketin Mehabadê, ji aliyê Qazî Mihemed ve hatibûn pêşwazî kirin. Qazî Mihemed da ku gelê herêmê ji komkujiyên leşkerên Îranê biparêze, serî li vê rêyê dabû.

Artêşa Îranê di vê rewşê de hejmareke welatparêzên ku ketin destê wan, kuşt in. Qazî Mihemed, birayê wî Sedrî Qazî û pismamê wî Seyfî Qazî di 30'ê adara 1947'an de, li bajarê Mehabadê li Meydana Çarçirayê, hatin bidarvekirin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Çi derfetan hişt ku rewşenbîrên rojhilatê Kurdistanê xwe bi rêxistin bikin?
2. Komara Mehabadê li ku û çawa tê damezirandin?
3. Sedemên hilweşîna komarê çi bûn?

WANE 2

TEVGERA KURD LI ROJHILATÊ KURDISTANÊ

Piştî rûxandina Komara Mehabadê piraniya endamên Partiya Demokrat a Kurdistanê Îranê, dikevin ber lêpîrsînê û hinek ji wan jî derketibûn derveyê welat.

Kesên ku ji girtinê rizgar bûbûn, bi awayekî veşartî dixebitîn. Di encama van xebatan de kovareke bi navê "Rêga" derxistin û bi demê re xebatên xwe zêde dikirin. Lê, bi segvaniyeke ne serkeftî ya li dijî şah Mihemed Riza Pehlewî ku di sala 1949'an de pêkhatî bû, li tevahî Îranê terora dewletê zêde bû. Bi vê re hejmareke zêde ji endamên Partiya Demokrat a Kurdistanê bi cezayên mezin hatin darizandin.

Bi alîkariya Partiya Gel a Komonîst a Îranê (Tûdeh), PDK'yê li Îranê xwe ji nû ve bi ser hev de anîbû û xebatên xwe di nava gel de didomandin.

Dewleta Îranê di van salan de ramyariyeke dualî li hember gelê kurd dimeşand. Li aliyekî li ser gelê kurd yê di bin dagirkeriya xwe de her cureyê zilm û zordariyê dimeşand, li aliyê din ji bo tevgera kurdî ya başûrê Kurdistanê, piştgiriyêke bêdawî dida nîşankirin.

Nakokiyên di navbera rayadarên şah û kurdên Rojhilatê de tûnd dibûn. Di encamê de bû sedema derketina serhildanekê. Endamên desteya birêveber a PDK'yê ya Îranê ku ji welatên cîran zivirîbûn, serokatiya serhildanê dikirin. Piştî vê serhildanê li herêma di navbera Mehabad, Bane û Serdeştê de şerê gerîla dest pê kir. Ev şerê li dijî birêvberiya şah 18 mehan berdewam kir. Ji bo têkbirina serhildanê birêveberiya Îranê stemkarî li dijî kurdan li her cihê belav dikir.

PDK'ya Iraqê, di têkbirina vê serhildanê de roleke sereke digirt ser milê xwe. Li ser daxwaza rayedarên Îranê, êrîşî hêzên kurdî yên rojhilatê Kurdistanê dikirin. Di van êrîşan de hin birêveberên serhildanê Silêman Mû'enî, Mele Aware û hejmareke zêde ji şervanên kurd şehîd ketin. Bi vî awayî tevgera kurdî ya li rojhilatê Kurdistanê derbeyeke giran xwar.

Hewldan û tevgerên kurdên rojhilatê Kurdistanê, piştî vê bûyerê jî berdewam dikin.

Sala 1975'an bi Peymana Cezayîrê re êrîşên li ser kurdên başûrê Kurdistanê zêde bûbûn. Di heman demê de êrîşên li ser kurdên rojhilatê Kurdistanê jî ghiştbûn asteke bilind. Di destpêkê de birêveberiya şah, kurdên ku ji ber zordariya birêveberiya Iraqê direviyan di nava xwe de dipejirandin. Piştî peymana Cezayîrê, kurdên Başûr bi paş de dihatin zivirandin. Her wiha li ser pêşveçûnên çandî qedexeyan dest pê dikir. Zimanê kurdî hatibû qedexekirin û kesên ku cil û bergên kurdî li xwe dikirin, rastî êrîşên hêzên ewlekariyê dihatin.

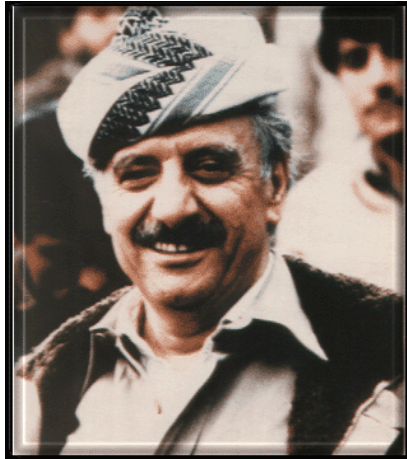
Di encama van zordarî û çewisandinan de, kurdên Rojhilatê di nîvê sala 1970'yî de, di destê şahê Îranê de mîna herêmeke ku ji nû ve hatiye dagirkirin lê hatibû.

Şoreşa Îslamî ya Îranê û bandorên wê li ser kurdan:

Berî Şoreşa Îslamî, desthilatdariya Îranê di destê Şah Riza Pehlewî de bû. Şah di dema desthilatdariya xwe de li ser gelên Îranê fişar, zilm û zor didan meşandin. Hemû cureyên eşkence, darvekirin û kuştinan li ser gel dihatin meşandin. Bi domana demê re vê yekê hişt ku li hemberî şah nerazîbûn, zêde bibin. Li aliyekî nerazîbûnên kêmteweyan ên weke kurd, ereb, belûc, azer û hwd, li aliyekî din jî nerazîbûnên Çînî mîna partiyên komonîst û partiyên din ên çepgir, birêxistinkirî bûn. Her wiha nerazîbûnên bawermend û jinan jî hebûn. Dema ku şert û merc guncaw dibin ew li hemberî şah dibin yek û desthilatdariya Şah bi dawî dikin û li Îranê şoreş pêk tê.

Şoreş bi lihevkirina wan hêzan bi pêş ket. Lê belê, piştî demekê meleyan desthilatdariya dewletê xist destê xwe û ew hêzên din ên ku di şoreşê de li hev kiribûn, yek bi yek hatin tunekirin. Desthilatdariya Komara Îslamî ya meleyan fişar, zilm, eşkence û tunekirina ku pêk anîn, ne kêmtir bû. Rikberî û tunekirinê civak bêdeng hişt. Heman tişt li ser kurdan jî, zêdetir pêk anîn.

Şewirmendê Komara Îslamî Xumeynî, dema ku li hemberî rikberiyên tengbû, bi kurdan re li têkilî û lihevkerî geriya. Li ser vî bingehî, bi pêşengên kurdan re hevdiyarî pêk anîn. Soz hatin dayîn, lê piştî ku bihêz bû, dewlet bi temamî xist destê xwe, wê demê bi hêzeke giran bi ser kurdan de hat û tevgera kurdî tepisand. Pêşengên wan jî bi rêya kompoyan tune kirin; destpêkê serokê PDK'yê ya



Qasimlo

Îranê Ebdirehman Qasimlo, piştî jî yê ku cihê Qasimlo girtiye, Şerefqendî hatin tune kirin. Ev jî bo rêxistina kurdî a li Rojhilat bû derbeyeke mezin. Dewleta Îranê, tu carî dest ji kompoy û komkujiyan berneda. Xelîfeyên Xumeynî jî li ser rêya wî dimeşin û heman tiştî tînin serê kurdan.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Piştî rûxandina Komara Mehabadê, rewşa kurdên Rojhilat, binerxîne.
2. Şoreşa Îslamî ya Îranê, di kîjan şert û mercan de pêk hat?
3. Xumeynî, li ser pêşengên kurdan polîtîkayeke çawa meşand?

BAŞÛRÊ KURDISTANÊ

Rewşa başûrê Kurdistanê di dema desthilatdariya Îngilîzan de:

Kurdistan û civaka kurdî di Şerê Cîhanê yê Yekem de dibe çar parçe. Başûrê Kurdistanê di bin destê îngilîzan de dimîne. Ev yek, bê xwesteka kurdan pêk tê û dibe sedema alozî, şer û pevçûnan. Serhildan û komkujî li pey hev tînin û heya roja îro jî ranewestiyane.

Îngilîzan xaka di bin desthilatdariya xwe de û başûrê Kurdistanê jî di nav de, dewleteke ereb ava dike. Kurd dubare dikevin bin destê dewletên ereb. Ev jî nakokiyên çêdike û şer û pevçûnan zêdetir dike.

Ramyariya ku li hemberî dewletên Îraq, Tirkiye û kurdan hatiye meşandin, nakokiyên heyî kûrtir kirine û bûye sedem ku heya roja îro jî ew nakokî werin jiyankirin. Ramyariya ku îngilîzan meşandiye, di bin navê hemdembûnê de nijadperestî û olperestî di nava herêmê de bi kar tanîn. Bi heman rêbazê hemû serhildanên gel, hatine desteserkirin û li gorî berjewendiyên xwe bi kar anîne. Her wiha hemû dewlemendiyên sererd û binerd ên Kurdistanê bi van rêbazên komploger, dixin bin destên xwe.

Tevgera PDK'yê û Barzanî:

Bi qasî ku tê zanîn, derketina barzaniyan li derdora sedsala 19'an e. Di heman sedsalê de beşek ji şêxên nexşî li herêma Barzanê bi cih dibin û di demeke kin de dibin êl. Barzanî êlek e ku ji konfederesyoneke ji 4 êlan pêk tê. Piştî ku barzanî li vê herêmê bi cih dibin, di şûn de di demeke kin de tîkiliyê bi êlên derdor û yên parçeyên din ên Kurdistanê re çêdikin. Her wiha bi tevgerên kurdan ên ku çêdibin re jî tîkiliyan datînin.

Piştî ku barzaniyan cihê xwe di tevgerên cuda yê çêbûyî de girtin, neçar man ku di mijdara 1945'an de xwe bispêrin rojhilatê Kurdistanê. Li vê derê, bi pêşmergeyên xwe di nava Komara Kurdî ya Mehabadê de cih girtin. Lê di dema damezirandina vê komarê de bi awayekî çalak piştgirî nedabûnê. Piştî hilweşîna komarê, Barzanî demekê li Yekîtiya Sovyetê dimîne.

Damezirandina PDK'ya Îraqê jî rastî van salan tê. Vê tevgerê bi dirêjahiya salan di dîroka Kurdistanê de risteke girîng lîstîye. PDK'yê ji aliyê komek ciwan û hin efserên kurd ve di 1946'an de bi serokatiya Ibrahim Ehmed hatiye damezirandin. Lê di sala 1958'an de dema ku Ebdulkerîm Qasim derbeyekê li dijî haşimiyên çêdike, Mistefa Barzanî ji Yekîtiya Sovyetê vedigere û derbeyekê di hundirê partiyê de li dijî Birahîm Ehmed çêdike û pêşengiya partiyê digire destê xwe. Ji vê pêvajoyê û şûn de Barzanî bi PDK'yê re hemwate dibe.

Barzaniyan gelek kesên ku di nava PDK'yê de hevrikiya wan dikirin, ji holê radikirin. Bi vî awayî xwestine desthilatdariya xwe qayîm bikin û biparêzin. Barzaniyan tevgera PDK'yê spartine dewleta Îranê. Bawerî bi hêza gel neanîne û têkoşîn nedane meşandin û xwe spartine dewletên herêmê. Îranê PDK li dijî Îraqê bi kar anîye û li aliyê din jî ji bo tunekirina rêxistinên din ên kurdî ku li dijî Îranê têkoşîn dimeşandin, bi kar anîye. Bi



vî awayî hem Barzanî, hem jî tevgera PDK'yê bi van kiryanan, gelek tevgerên kurdî yên li Îranê çewisandine û lawaz kirine.

Di salên 1970'yê de PDK pir bihêz dibe. Bi alîkariya Îranê gelek derfet bi dest xistine. Lê di sala 1975'an de bi Peymana Cezayîrê re, Îran alîkariya xwe ji wan vedikişîne. Her çî qas, xwedî hêza şoreşê be jî, Mistefa Barzanî bi fermana Şahê Îranê, PDK û pêşmergeyan belav dike. Ev di dîroka PDK û Kurdistanê de yek ji têkçûnên herî mezin e. Barzanî di vê pêvajoyê de li Îranê dijiya. Piştî vê, gelek Kurdistanê hatin girtin, li ser gund û bajaran fişar û zor zêde bûn. Lê barzaniyan ji bo bicihanîna fermanên şahê Îranê, hîn jî xebatên xwe didomandin. Piştî sala 1979'an şahê Îranê ji text hat xistin, vê carê xwe spartin Dewleta Islamî ya Îranê. Li gel dewleta Îranê hem li dijî kurdan, hem jî li dijî Îraqê şer meşandine. Di derbexwarina PDK û komeleyê de rista barzaniyan cihekî girîng digire. Di heman demê de êrîşî tevgerên din ên kurdên Başûr kirine. Bi dirêjiya salan, li hemberî YNK'yê şerê deshilatdariyê meşandiye.

Di nava PDK'yê de berxwedanên pir mezin pêk hatine. Gel bi fedekariyeke mezin piştgiriya vê tevgerê kiriye. Gelek caran derfetên pêkanîna şoreşê ji bo wan çêbûne, lê ji ber ku birêveberên wan feodal û ne yekdest bûn û dibûn alîgirên hêzên derveyî, ev yek pêk nedihat. Ev nirx rastî ziyanên mezin hatine.

Peymana Cezayîrê 1975:

Di sala 1970'yê de ji ber pirsgerêka Kendava Besrayê ya di navbera Îran û Îraqê de nakokiyên mezin dihatin jiyankirin. Îraqê alîkariya kurdên Rojhilat dikir, Îranê jî alîkariya kurdên Başûr dikir. Partiya Demokrat a Kurdistanê li Îraqê, ji hemû aliyan ve xwe spartibû Îranê û alîkariya madî, bi taybetî çek û cebilxane ji Îranê peyda dikir. Ev têkilî dibûn sedem ku vîna xwe radestî wan bike.

Di sala 1975'an de bi navbeynkariya hêzên navneteweyî, li Cezayîrê di navbara Îraq û Îranê de hevdîtin dest pê dikin. Di civînê de şahê Îranê Mihemed Rîda Pehlewî û serokê Îraqê Sedam Huseyn jî cih digirin. Di 6'ê adara 1975'an de Peymana Cezayîrê tê şanekirin. Hin xalên ku di peymanê de li ser hatin lihevkerin û bicihanîn, ev in:



Peymana Cezayîrê

Îran dê destê xwe ji piştgiriya kurdên Başûr bikişîne. Îraq jî dê dev ji alîkariya kurdên Rojhilat berde. Îraqê, li herêma Şetulereb, hin erd bi ser Îranê ve berda. Îran bi vê peymanê, xweseriya ku dabû kurdan, nema xwedî lê derket.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Dewleta Îngilistnê ji bo ku berjewendiyên xwe biparêze, li başûrê Kurdistanê çi polîtîka dida meşandin?
2. Barzanî kî ne û kengî derdikevin?
3. Îran, di dema şah de PDK'ya Îraqê çawa bi kar tîne?
4. Şahê Îranê û rêjîma Îraqê di Peymana Cezayîrê de, li ser çi li hev dikin?

RÊJÎMA BAESÊ LI BAŞÛRÊ KURDISTANÊ

Baesîtî, netewperestî ye. Netewa xwe di ser hemû netewan re dibîne û ji kemalîzmê bandor bûye. Armanca pergala Baesê ew bû ku li Rojhilata Navîn dewleteke yekbûyî ya ereban ava bike. Ji bo jiholêrakirina kurdan, gelek rêbaz bi kar anîne. Baesî, bi qasî ku li ser desthilatdariyê mane, xwe li ser rêbaza fişar, tundî û dijwariyan ragirtiye. Li ser gelê kurd û şîeyan, gelek qirkirin û komkujî pêk anîne. Partiya Baesê ya Îraqê, di bin serokatiya Sedam Huseyn de gelek êş û jan gihandine gelê kurd; mirovên kurd bi saxî binax kirin û gelek enfal pêk anîn, mîna komkujiya Helebçayê. Her wiha bi hezaran kurd bi dar ve kirin û bi dehên hezaran kurd di zîندان de rizandin. Gelek gund û navçeyên kurdan wêran kirin. Tiştên ku bi serê kurdan anîn, heman tişt bi serê şîeyan jî anîn.

Komkujiyên Enfalên 1988:

Enfal, navek e ku ji sûretên Quranê hatiye girtin. Wateya wê, xenîmeta şer e. Rêjîma Baesê di bin vî navî de dest bi kuştina kurdan dike. Xwest kurdan di nava Îraqê de tune bike. Di vê tunekirinê de gelek kiryarên qirêj hatin bikaranîn: Wargeh ji bo kesên dîl hatine saz kirin, yekîneyên kuştinê hatin çêkirin, Operasyonên leşkerî hatin lidarxistin, çekên kîmyayî hatin bikaranîn, mirov bi saxî xistin çalên mirinê û ax avêtin ser wan.

Destpêkê li ser herêma Germiyanê komkujiyên mezin pêk tûnin. Li herêma Germiyanê li bajarên mîna, Kelar, Kifrî, Kerkûk û gelek cihên din komkujî berdewam dikin. Piştê li Helebçayê û li gelek cihên din ên herêma Soranê ên çiyayî, girtin, kuştin û sirgûnkirin berdewam dikin. Bi taybetî, piştî agirbesta di navbera Îraq û Îranê de Rêjîma Baesê ya Îraqê giraniyê dide ser herêma Kurdistanê û fişarên xwe dijwar dike. Pêvajoya herî dawî ya vê enfalê, li herêma Behdînanê li bajarên weke, Zaxo,

Derkar, Kanîmasî û herêma Zapê didin ber xwe û bi ser gel de diçin. Her wiha hovtirîn komkujiya ku hatiye meşandin, a Helebçeyê ye. Di vê komkujiyê de, di encama bikaranîna çekên kîmyayî de, zêdetirî 5000 mirovên kurd, hatin kuştin

Di komkujiyên Enfalê de 185000 Kurdistanî bi sedema bikaranîna çekên kîmyayî bi rengekî hovane, hatin kuştin. Li başûrê Kurdistanê, 4000 gund bi komkujiya Enfalê re hatin kavilkirin û bi dehên hezaran kurd ji ber komkujiyan, reviyên û berê xwe dan sînorên bakur û rojhilatê Kurdistanê. Îro jî 14'ê Nîsanê, weke roja bîranîna şehîdên komkujiya Enfalê hatiye pejirandin û her sal tê bibîranîn.

Hikumeta herêmî û lêgerînên çareserîya dewletî:

Dema ku hêzên Amerîkayê leşkerên dewleta Îraqê ji Kuweytê derxistin û şer li ser xaka Îraqê rû da, ji bo gelê kurd jî derfetek çêdibe. Gelê kurd li ser xwestekên xwe yê azadiyê serhildanan bi pêş dixin û hêzên Sedam ji Kurdistanê derdixin. Piştê pêşmergeyên PDK û YNK'yê yê ku piraniya wan li Îranê bûn, vedigerin başûrê Kurdistanê. Bi hatina pêşmergeyan re du hikûmet ava dibin yek li Silêmaniyê û yek jî li Hewlêrê. Di 1992'yan de her du hêzan bi xwesteka Tîrkiye û Amerîkayê li dijî PKK'yê li gel tirkan şer dikin. Piştê ji bo serweriya xwe, bi hev re şer dikin. Di van şeran de bi hezaran kurd jiyana xwe ji dest da.

Di dîroka Kurdistanê de gelek caran dewletên derveyî, dest avêtine birêveberiyên kurdan. Dixwestin gel û birêveberên wî bi nêzîkatiyên erzan û sivik li aliyê xwe bigirin. Li ser vê xwestekê, encam jî girtibûn. Yê ku xwe pêşengên kurdan didîtin, ên weke PDK-YNK'yê li dijî berjewendiyên gelê kurd gelek caran hatine bikaranîn. Heya niha jî ev lîstikên dijmin ên li ser birêveberên kurdan, berdewam dikin.

Biryara damezirandina Hikûmeta Heremê ya Federal bi hevpeymana ku li paytexta Îrlandayê Dublînê hatiye muhrkirin, hat girtin. Ew jî li ser xwesteka Amerîka, dewletên Ewropayê û bi tevlîbûna hêzên başûrê Kurdistanê, pêk hat. Biryara yekem a vê hikumet û parlamentoyê, ragihandina şer li dijî PKK'yê bû. Di vî şerê ku 45 rojan berdewam kir, hêzên başûrê Kurdistanê li pêşiya artêşa tirk, di nava şer de cih girtin.

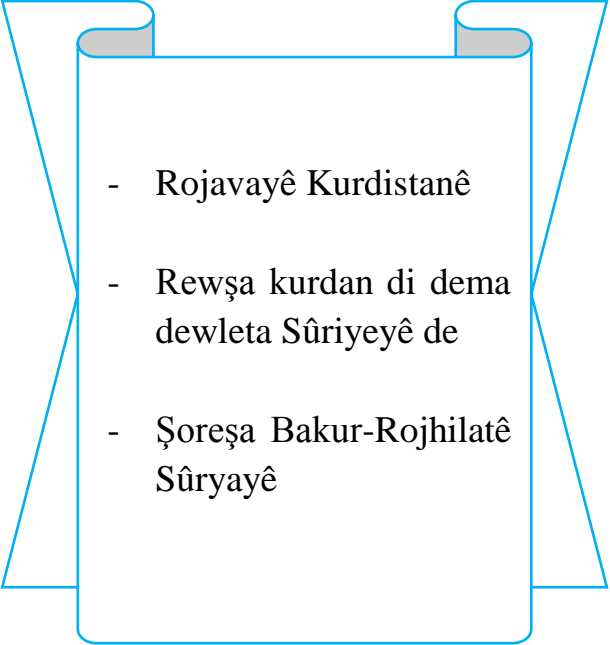
Piştî vê dîrokê, li başûrê Kurdistanê gav bi gav ber bi avakirina dewletê ve pêşketin çêbûn. Herî dawî jî di sala 2003'yan de dema ku hêzên NATO'yê Rêjîma Baesê ya li Îraqê rûxandin, rewşeke nû derket holê; zemîna dewletokekê çêbû û gav hatin avêtin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Baesîtî xwe dispêre çi hişmendiye?
2. Komkujiya bi navê Enfal bi çi awayî hat rewakirin?
3. Çima şer di navbera hêzên kurdî yê başûrê Kurdistanê de rû da?

BEŞA 6

ROJAVAYÊ KURDISTANÊ

- 
- Rojavayê Kurdistanê
 - Rewşa kurdan di dema dewleta Sûriyeyê de
 - Şoreşa Bakur-Rojhilatê Sûryayê

WANE 1

ROJAVAYÊ KURDISTANÊ

Bandorên serhildanên parçeyên din ên li ser kurdên Rojavayê:

Rojavayê Kurdistanê ji bo hin şoreş û serhildanên kurdan ên li her sê parçeyên din, bûye cihê xwebirêxistinkirin, bicihkirin û alîkariyê. Lê tevî ku di nava xwe de şoreş pir bi pêş nexistibe jî, lê belê hemû serhildanên Kurdistanê dema ku rastî zorê û çewsandinê dihatin, derbasî rojavayê Kurdistanê dibûn. Di heman demê de bi hatina kesayetên navdar, di aliyê xwebirêxistinkirinê de jî, ezmûnên mezin girtin. Di avakirina hestên netewî, parastina ziman, çand û sincê xwe yê kurdewariyê de li cem gelê Rojavayê, encameke mezin derket holê.

Bandora Komeleya Xoybûnê



Komeleya Xoybûnê, di mijdara 1927'an de hat damezirandin. Kesên ku cihê xwe di nav de girtibûn, ji ber dagirkerên tirk,

reviyabûn rojavayê Kurdistanê. Armanca wan avakirina Kurdistaneke serbixwe û azad bû.

Komeleyê bandoreke mezin li kurdên rojavayê Kurdistanê kir û hestên netewî bi pêş xist. Di heman demê de têkiliyên xwe bi êlên kurdên rojavayê Kurdistanê re çêkir û alîkariya herî mezin ji wan digirt. Di nava gel de weke propaganda, ji bo şoreşa Agiriyê, hat bipêşxistin û hişyariya yekîtiya netewa kurdan ava kir. Her wiha Kovara Hawarê jî risteke wiha lîst. Nivîsa ku di kovarê de dihat weşandin, dibû sedema avakirina kadroyên kurd. Di heman beşan de weke dibistanekê dihat binavkirin. Gelek kesên mezin ên weke wêjewan, nivîskar û siyasetmedaran di nava van dibistanan de kar dikirin. Mînak: Osman Sebrî, Celadet Bedirxan, Cegerxwîn, Kamîran Bedirxan, Sureya Bedirxan, Dr. Nûredîn Zaza, Nûrî Dêrsimî û hwd. Bi vî awayî abaceya kurdî li gel helbestên heyî jî, bandoreke mezin ji bo hişyarbûna netewî ava kir. Komeleya Xoybûnê ji bo gelê rojavayê Kurdistanê, bingehekî hişyarbûna neteweyî bi pêş xist.

Rewşa kurdan di dema desthilatdariya Fransayê de:

Li gorî Peymana Lozanê rojavayê Kurdistanê gihiştibû Fransayê. Fransa weke îngilîzan bi ramyariya, parçe bike û bi rê ve bibe bi heman awayî li ser kurdên Rojavayê pêk dianî. Her wiha hemû cureyên stemkarî û dagirkeriyê li ser kurdan dimeşand.

Li beranberî vê ramyariya ku Fransayê dimeşîne, êdî gelê kurd ê rojavayê Kurdistanê, li beranberî vê stemkariyê serê xwe rakirin û dest bi raperînan kirin.



1. Raperîna Beyandûrê: Ev serhildan li Qamişloyê di sala 1923'yan rû da. Vê raperînê bi hevkarîya hemû êlên kurd, serî li hemberî dagirkeriya Fransayê rakir.
2. Raperîna Amûdê: Ev serhildan di sala 1937'an de rû da. Lê ji ber ku hin kesayetên kurd alîkariya Fransayê dikir, ev raperîn bi ser neket. Di encamê de serhildan bi qirkirinê bi dawî dibe û bi sedan mirov tên kuştin.
3. Raperîna Tilhelefê: Ev jî bi alîkariya êlên kurdan hatiye bipêşxistin.
4. Raperîna Xûta û Şamê: Ev serhildan jî, bi alîkariya kurdên ku li Şamê dijîyan, hat bipêşxistin. Weke Ehmedê Beravî, Mehmûdê Berazî û hwd.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Bandorên Komeleya Xoybûnê yê li ser kurdên Rojavayê, çi bûn?
2. Kurdên Rojavayê bi kîjan serhildanan li dijî Firansayê rabûn?

REWŞA KURDAN DI DEMA DEWLETA SÛRIYÊ DE

Bi dawîbûna Şerê Cîhanê yê Duyem re, Fransa di sala 1946'an de ji Sûriyeyê derdikeve. Piştî wê, nêzîkatiyên dewleta Sûriyeyê ên li ser hebûna civaka kurdî diyar dibin. Desthiladariya navendperest doza kurdî, pirsgirêkeke ramiyarî û çandî dibîne, ji bo wê hemû mafên jiyânî ji destê kurdan hatin girtin, weke qedexekirina ziman û cil û bergên kurdî. Xwendekarên kurd jî, bi behaneya ku metirsiya wan li ser ewlekariya Sûryayê heye, ji karê saziyên dewletê dihatin dûrxistin. Di reforma çandiniyê de jî erd li ser kurdan nedihatîn belavkirin û hwd ji kiryarên bêdad ên ku dijminatîya kurdan bingeh digirtin.

Li beranberî hemû fedekariyên ku gelê kurd, ji bo rizgariya Sûriyeyê kiriye, faşîzm, mandele, tunekirina kurdan bingeh hat girtin û serpêhatiyên biêş anîn serê wan. Mînak: Di 13.11.1960'î de, di encama ramyariyeke qirêj de şewitandina Sînemaya Amûdê, pêk hat. Tê de nêzî 300 zarokên kurd hatin şewitandin. Ne tenê fîzîkî, lê belê bi rengê çandî pişaftina civaka kurdî ji dewletê re bûbû armanc. Ev ramyarî bi pîlan dihatin kirin. Bi taybet di pirojeya ku ji hêla Mihemed Teleb Hilal ve hate bipêşxistin. Naveroka vê pirojeyê ev bû:

1. Koçkirin: Pêwîst e dewlet, koçberiya bi zorê bide meşandin. Bi taybetî jî, yê ku metirsiyê li ser dewletê çêdikin.
2. Nezanîhiştin: Bi armanca ku kurd bi pêş nekevin, dibistanan ji cihên ku piraniya şîniyên wan kurd in, dûr bikin.
3. Belavkirina bêkariyê: Ew jî ji bo ku gel neçar bimîne li welatên derveyê bixebitin.
4. Girtina nasnameya olî ya şêxên kurdan û danîna şêxên ereb

li cihên wan.

5. Kurd li dijî hev û du dan şerkirin.
6. Bicihkirina mirovên ereb li şûna kurdan li ser sînor.
7. Avakirina qadên leşkerî li ser xaka Kurdistanê.
8. Kesên ku bi erebî nepeyivin, mafê wan ê hilbijartinê tune ye.
9. Guhertina navên gund û herêmên kurdan, bi navên erebî.
10. Nepejrandina navên kurdî di nifûsa dewletê de.

Bi vî awayî desthilatdariya Sûriyeyê, xalên vê bernameya ku hatiye danîn, yek bi yek xistin meriyetê.

Dema Hafiz Elesed û desthilatdariya Baesê:

Hafiz Elesed, di dawiya sala 1970'yê de bi derbeyeke leşkerî, desthilatdariyê bi dest dixê. Piştî salekê jî, bi dengdayînê dibe serokkomarê Sûriyeyê. Di sala 2000'ê de jiyana xwe ji dest da. Heya wê demê serokatiya Sûryayê bi rengekî şofînîzim bê navber hat domandin. Kurê xwe Beşar, li gorî cihê xwe amade dikir. Piştî ku mir, kurê wî Beşar hat şûna wî. Dewlet bi şêweyekî dîktatorî saz kir û bi rê ve bir, civak bê deng kir û xwe li ser civakê sepand. Her çi qasî navê dewletê komar be jî, ji dîktatoriyê wêdetir tiştek nebû

Weke rewşa hemû pergalên yekpartî, Partiya Baesê ya Sûriyeyê jî hemû biryar xistin bin destên xwe. Her wiha rê û rêbazên ku Partiya Baesê ya ku li Îraqê pêk tanîn (her cureyê stemkariyê bi kar tanî), ji xwe re kir mînak û ew rêbaz pêk anî. Zor li ser civakê meşand û li ser kurdan bi awayekî girantir.

Partiya Baes, di piratîkê de tu guhertin çênekir. Berovajî wê, bû hêzeke desthilatdar a li ser gel; ango ji aliyê dayîna mafên wekhevîyê û nasîna mafên kêmneteweyên din, tu caran gav nehatin avêtin. Ji civaka kurdî hejmareke pir zêde bê nasname hiştin. Mafên wan ên mirovî, bi giştî ji destên wan hatin girtin. Her wiha ev rêbaza şofînî li ser hemû pêkhatayên ku li Sûriyeyê

jiyan dikin pêk anî. Weke komkujiya ku li bajarê Hemayê pêk hat. Ev komkujî bi armanca ku rikberiya Ixwan Elmûslimîn bişkîne, pêk hat. Lê ziyana herî mezin li gel hat ew bû ku Rêjîma Baesê bi tang û balafirên leşkerî Hema topbaran kir. Di encamê de bi hezaran mirov hatin kuştin û yê din koçî herêmên cuda bûn.

Raperîna Qamişloyê 2004:

Di 12'ê adara 2004'an de matşeke gokê di navbera Tîma Cîhadê ya bajarê Qamişloyê û Tîma Elfitiwayê ya bajarê Dêra Zorê de, çêbû. Piştgirên Tîma Elfitiwayê ku sîxurên Rêjîma Baesê di nava wan de bûn, êrîşî



piştgirên Tîma Cîhadê kirin. Di encamê de, sê ciwanên kurd şehîd ketin. Di 13'yê adarê de, dema ku gel bi girseyî şehîdên xwe oxir dikirin, hêzên ewlekariya Sûriyeyê komkujiyek pêk anîn. Di encamê de 35 kes şehîd ketin û bi sedan kes hatin girtin. Ji ber vê yekê gelê kurd li rojavayê Kurdistanê û li hemû bajarên Sûriyeyê raperînek li dar xist. Lê ev raperîn di demeke kurt de hat tepisandin. Sedemên tepisandina raperîne ev bûn:

1. Lawazbûna rêxistinên ramiyarî yê ku tevgera gel bi rêk û pêk dikirin .
2. Gelek partiyên xwe ji piştê gel dan alî û li dijî helwesta wî kar kirin.

Lê vê raperîne ji bo Şoreşa Bakurê Sûriyeyê ya 2012'an zemîneke dîrokî ava kir. Di encamê de rêjîm ji bo lihevexistina pêkhatayên herêmê negihaşt armanca xwe.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Nêzîkatiyên navendperestan ji kurdên rojavayê Kurdistanê re, çawa bûn?
2. Xalên pirojeya Mihemed Teleb Hilal ji bo pişaftina civaka kurdî, diyar bike.
3. Hafiz Elesed di dema desthiladariya xwe de, dewlet bi çî awayî bi rê ve dibir?

ŞOREŞA BAKUR-ROJHILATÊ SÛRYAYÊ

Dema ku şoreşa Sûriyeyê di sala 2011'an de dest pê bû, herêma bakur- rojhilatê Sûryayê jê re Amade bû. Ji ber ku di rewşeke rêxistinî de bû, her wiha serpêhatiyên wê jî hebûn. Ji destpêka şoreşê ve, xeta seyemîn ji xwe re hilbijart; ne aliyê rêjîmê, ne jî yê rikberiyê girt. Ji ber ku şerê di nav wan de rû dabû, yê desthiladariyê bû. Di 19'ê tîrmeha 2012'an de herêm ji desthiladariya Rêjîma Baesê hate rizgarkirin û piştî pergaleke nû ya bi navê Rêveberiya Xweser a Demokratîk hate damezirandin. Bi vî awayî hemû pêkhateyên bakur-rojhilatê Sûriyeyê; kurd, ereb, suryan, asûr, ermen, çerkes û hwd ji bo guhertina Sûriyeyê û pêkanîna armanca gel, di avakirina Sûryayeke nû de ku demokrasî, wekhevî û dadwerî tê de bîn meşandin, xeta seyemîn ji xwe re hilbijartin. Her wiha bi hatina kesên demokratîxwaz ji hemû aliyên cîhanê, ji bo tevî nava xebatên Yekîneyên Parastina Gel bibin û cihê xwe di nava vê pirojeyê de bigirin, şoreşê hêzeke stand. Gelek ji wan bûn fedayên azadî û pêkanîna wekhevî û demokrasiyê.

Gelên bakur-rojhilatê Sûriyeyê ji ber ku xwe bi rê ve dibirin û xwediyê biryara xwe bûn, bi pêş de çûn û gelek serkeftin bi dest xistin. Ev yek bû sedem ku herêm bibe armanca hêzên ku dixwazin pirojeya demokratîk vala derxin. Di serî de dewleta Tirkîyeyê; hêzên terorîst perwerde kirin û piştgiriya wan kir. Ev piştgirtî ji bo êrîşkirina li ser bakur û rojhilatê Sûriyeyê bû. Di encamê de ev bû çavkaniya derketina rêxistina bi navê DAIŞ'ê ya ku bû nimûneya hovîti û terorê li tevahiya cîhanê.

Destpêkirina êrîşên li ser Bakur-Rojhilatê Sûriyeyê:

Di 8.11.2012'an de hêzên terorîst bi piştgiriya dewleta Tirkîyeyê û bi navên cur bi cur di bin kirasê olê de, êrîşa yekem bi ser bajarê Serê Kaniyê de pêk anî. Lê ev êrîş rastî berxwedana

Yekîneyên Parastina Gel **YPG**'ê hat û tevî kêmasiyên çek û cebilxaneyê ev êrîş şikandin. Piştî weke bertek dewleta Tirkîyeyê û alîgirên wê xwestin li hember serkeftinên ku şervanan bi dest xistine, êrîşê bibin ser bajarê Efrînê. Lê berxwedêrên ku li ser felsefeya jiyana azad û nixxên mirovahiyê rabûne (mînaka yekemîn cangoriya azadiyê Şehîd Silava û hevalên wê) rê li ber wan girtin û hêzên terorê têk birin.

Damezirandina Rêveberiya Xweser a Demokratîk:

Di 21.1.2014'an de Rêveberiya Xweser a Demokratîk li Cizîrê hate damezirandin. Piştî di 27.1.2014'an de, li Kobanê û di 29.1.2014'an de li Efrînê jî hate damezirandin. Ev piroje li ser bingehê ku hemû pêkhate bi rengekî hevbeş di nav de cih bigirin û li ser bingehê aktîvkirina rista jinê, di tevahî sazî û dezgehên Rêveberiya Xweser de, hat ragihandin.

Berxwedana Kobanê:

Çeteyên DAIŞ'ê bi piştgiriya dewleta Tirkîyeyê û bi çekên giran û pêşketî êrîş birin ser herêma Kobanê. Lê Yekîneyên Parastina Gel **YPG** û dozdarên azadiyê **YPJ**'ê mîna şehîd Arîn, Viyan û bi sedan rêhevalên wan li hember hêzên tundrew, li ber xwe dan. Berxwedana ku li tevahî cîhanê deng veda, bû sedem ku 1'ê meha 11'an bibe roja Berxwedana Kobanê ya Cîhanî. Di 27.1.2015'an de serkeftina Kobanê hate ragihandin



Ş. Arîn Mêrkan

û her çar aliyên Kurdistanê di vê serkeftinê de cih girt. Piştî serkeftina Kobanê, rê li pêşiya gelên bakur-rojhilatê Sûriyeyê vebû. Bi vî awayî herêmên weke Girê Spî, Til Temir, Til Hemîs û Minbicê hatin rizgarkirin. Ev rizgarkirin jî bi saya qehremaniyên binixx mîna: Şehîd Rûbar Qamişlo, Feysel Ebû

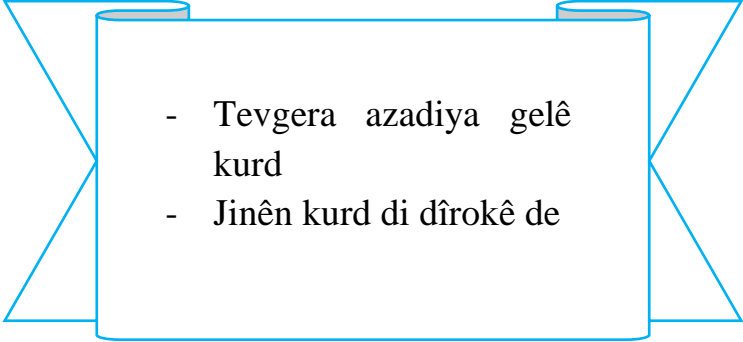
Leyla û rêhevalên wan bû. Ev serkeftinên mezin bi avakirina Hêzên Sûriyeya Demokratîk QSD'yê di 10.10.2015'an de hatin xemilandin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Senteza gelêrî ya ku Rêveberiya Xweser a Demokratîk ava kiriye, ji kîjan gelan pêk tê?
2. Ji 19'ê tîrmeha 2012'an ve guhertinên di asta perwerdeyê de çêbûne, bi heval û mamosteyên xwe re gotûbêj bikin?
3. Çima QSD'yê nûneriya artêşa demokratîk dike?

BEŞA 7

TEVGERA AZADIYA GELÊ KURD Û BERXWEDANA JINAN

- 
- Tevgera azadiya gelê kurd
 - Jinên kurd di dîrokê de

WANE 1

TEVGERA AZADIYA GELÊ KURD

Dewleta Tirkiyeyê di bingehê her tiştî de nijadperestî û îdeolojiya netew-dewletê bi pêş xistiye. Li ser vî bingehî, hişmendiya yekmilet, yekziman, yekdewlet û yekal tê bipêşxistin. Netew û çanda xwe li ser hemû çand û netewan re dibîne. Wekheviya di navbera mirovan de napejirîne. Armanc dike ku civakeke xwerû biafirîne. Demokrasiyê radike û dîktatoriyê bi pêş dixê.

Her dem hewl dida ku rastiya çandî ya kurdan tune bike. Vê ramyariyê xwe kûrtir dike û li tevahiya civakê belav kir. Heya kurd anîn rewşeke wisa ku di nava netew-dewletê de bi pişaftinê re rû bi rû bimîne. Di bin navê parastina dewletê de, tu rê û rêbaz neman ku li ser gelê kurd bi kar neanîne weke: mandelekirin, tunekirin, kuştin û pişaftin.

Di Rojhilata Navîn de gelê kurd mînakeke herî berbiçav e ku qurbana herî mezin a vê hişmendiyê bû. Ji gelê kurd re dihat gotin ku, "tu di kurdîtiya xwe de çî qas rijd (israr) bî, tu yê ew qas bê nan û bê kar bimînî". Lê Tevî dagirkerî, stemkarî û qirkirina ku li ser kurdan hatiye kirin, gelê kurd her tim li ber xwe daye û hebûna xwe parastîye. Tu carî navber nedaye meşa xwe ya azadiyê û li hemberî dijmin her tim serhildanên mezin bi pêş xistine. Di van serhildanan de bi hezaran mirov hatin kuştin. Ji bo ku kurd ji van komkujî û qirkirinan bî rizgarkirin û mafê kurdan werin dayîn, Partiya Karkerên Kurdistanê hat ragihandin.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Kiryarên ku dewleta Tirkiyeyê der heqê kurdan de pêk anîne, rave bike.
2. Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) li ku, kengî û ji bo çi armancê, hatiye damezirandin?

JINÊN KURD DI DÎROKÊ DE

Rola jina kurd di dîroka Kurdistanê de roleke sereke û bibandor e. Di tevahî qadên jiyane de him di aliye civakî û him jî di aliye leşkerî de xwedî taybetiyên qehremanî û hêza moraldayîne ye. Ji bo vê yekê, jin di herikîna dîroka gelê kurd de bûne sembola berxwedanê.

1. Rindêxan:

Rindêxan li devera Sasonê jiyaye; yek ji keçên mala Eliyê Yûnis e, li dijî Komara Tirkiyeyê di herêma Sasonê de serî hildabû. Ji destpêka raperîne heya dawiyê, di eniya herî pêş a şer de cih digire û serleşkeriyê dike. Di şer de birîndar dibe û dikeve destên dijmin.

Serfermandarê artêşa Tirkiyeyê li hemberî nav û bedewiya wê matmayî dimîne. Li ser vê yekê, Rindêxan ji fermanدار re dibêje: "Ez girtiyek im, hûn xwediyê hemû mafan in ku bêmafîyê li hemberî min bikin, lê belê, li ser axa bav û kalên xwe ez ji we re nabim. Heger hûn di nava van sînoran de destên xwe dirêjî min bikin, ez ê xwe bikujim." Li ser vê yekê fermanدار dipirse û dibêje: "Sînorên bav û kalan li ku diqedin?". Rindêxan dibêje: "Çemê Êlihê sînorê me ye, piştî pira Malabadê hûn dikarin bibin xwediyê min." Fermanدار vê dipejirîne û heya pira Malabadê tên. Dema ku digihêjin pirê, Rindêxan dibêje: "Ka ez cara dawî dixwazim li axa bav û kalên xwe binêrim..." Û dixwaze derkeve ser pirê. Rindêxan derdikeve ser pirê, giran giran bi pêş de diçe, li hemberî vê dîroka biêş, xiyanet û ji kerbên dijmin, ji bo ku dîl nekeve destên dijmin, xwe diavêje hembêza Çemê Êlihê.

Jina kurd cewherê xwe yê berxwedanê careke din diyar dike û dikeve nava rûpelên dîrokê û bêmirin dibe.

Rindêxanê, navê xwe belav kiriye. Dibêje: "Ez bi birîndarî û lalî dimirim, xwe radestî destên dijmin nakim û bênamûs najîm..."

2. Dayîka Gulnazê:



Yek ji jinên ku qehremantiya kurdan diyar kiriye, Dayîka Gulnaz e, ku tevî serhildana Agiriyê ya 1927'an bûye. Piştî serhildanê, tê girtin û wê diavêjin zindana Mûşê. Dema ku di zîndanê de bû, birayê wê Izet Beg û kurê wê Sidîq Beg di şerekî de tên kuştin, serê wan tê jêkirin û dişînin Mûşê. Lê belê ji bo diyar bibe, kîjan seriyê hatiye jêkirin ê Izet Beg û Sidîq Beg e, kes nizane. Ji ber vê yekê, banî dayîka Gulnazê ya di zîndanê de dikan. Dr. Nûrî Dêrsimî rû bi rû hatina Dayîka Gulnazê ya her du seriyên jêkirî wisa pênase dika.

Pêşî li ber serê birayê xwe Izet Beg xwe tewand û qehremantiya wî bi dengê bilind vegot. Piştî wê destê xwe dirêjî serê kurê xwe yê jêkirî Sidîq Beg dika, çavên wî perixandin û bi dengê bilind, dibêje: "Ev şîrînê min e! Min ji bo van rojan şîr da wî! Ger di oxira Kurdistanê de min ev mirina wî ya zû nedîta, min dê şîrê xwe lê heram bikira!"

Di kesayeta dayîka Gulnazê de kesayeta jina kurd a berxwedêr û beramberiya dijmin diyar dika. Ango ji cergê xwe parçeyekî diqetîne. Ji bo ku welatê wê ji her tiştî bi nirxtire.

3. Destana Azadiyê Zerîfa:

Zerîfa Xanim, li gundê Îmranlî Azgêrê di sala 1898'an de ji dayîk dibe. Zerîfa Xanim, bi eslê xwe ji Heseniyyayê ye. Perwerdeya xwe li Sêwasê tamam dike. Ew û Elîşêr di ciwantiyê de hev dinasin, bi hev re şerên bîrdozî û nîqaşên berfireh bi rê ve dibin. Di dema Şerê Cîhanê yê Yekem de derfeta çalakerîna têkoşîna xwe dibînin. Bi Rûsiyayê re hevdiştinê çêdikin, bi ermenan re têkiliyê bi pêş dixin. Xebatên têkoşîna berxwedanê bê navber, berdewam dikin. Berpirsyariya xebatên Sêwas, Meletî û Dêrsimê digirin ser milên xwe. Di 1914'an de ji



Zerîfa û Elîşêr

bo Kurdistaneke azad, dest bi xebatê dikin. Nameyekê di sala 1919'an de ji Komeleya Tealî ya Kurd re dişîne û tê de dibêje ku kurdên Dêrsim û Koçgiriye girêdayî Komeleyê ne. Di serhildana koçgiriye de femandariya artêşê digire ser milên xwe.

Zerîfa jineke hişmend, wêrek û egîd e. Zerîfaya ku di çeka xwe de segvaneke xurt bû, tam cengawerek e... Her tim demançeya xwe li gel xwe digerîne. Her sal diçû Dêrsimê; di derbarê berjewendiyên giştî de gel agahdar dike, nakokiyên di nava êlan de weke dadgerekê, çare dike. Zerîfa, her tim ji hevjinê xwe re dibêje "heval" û wisa bang hev dikin. Tev li şoreşa azadiya Kurdistanê bûye û her tim bi çeka xwe re li gel Elîşêr digere. Xwesteka Elîşêr a ji bo têkoşinê, bilind dikir. Di vê oxirê de li gel hevjinê xwe heya mirinê çûye.

Dr. Nurî Dêrsimî di derbarê Zerîfa Xanim de wiha dibêje:
“Ew jineke kurd a şer bû, hem ranyarî hem jî leşkerî bû. Gelek caran Elîşêr, beriya ku tiştêkî bike, pêşî nerîna wê digirt; bêyî

ku jê nepirse biryar nedigirt. Zerîfa Xanim cengawerek bû. Hejmareke zêde jin jî, li gel wê şer dikirin. Beriya ku şer dest pê bike, perwerdeya leşkerî didîtin.”

Têkiliyên wê û Elîşêr li ser bingehê rêhevaltîyê ne. Bêyî ku du zayendên (cinsên) dubend bin, weke du hevalan têkilî ava kirine. Di şer de jî heya dawî li gel hev bûn. Dema ku Elîşêr ji aliyê Rayber ve tê kuştin, çeka xwe dikişîne û yekî ji xinizan dikuje. Ji ber vê yekê, Rayber Zerîfayê jî dikuje. Zerîfaya Dêrsimê, weke keçeke kurd a watedar tê nasîn. Bi rêhevaltî û şervaniya xwe ya rast jî, jineke watedar bû. Ji bo azadiya gelê xwe ji tu fedakariyan venedigeriya, hemû hêza xwe di vê rêyê de xerc dike. Lê xinizîya navxweyî li vir jî, bandora xwe li ser berxwedanvanan dide diyarkirin. Hevkar û xinizkaran bi xinizîya ku kirine re heya ku mirovahî hebe, wê di pelên dîrokê de weke xaleke reş werin bibîranîn. Lê Elîşêr û Zerîfayê jî, heya ku gelê kurd hebe, wê her tim weke sembola serhildan, hêvî û azadiyê cihê xwe biparêzin.

4. Besê:

Nûrî Dêrsimî, di pirtûka xwe ya bi navê "Di Dîroka Kurdistanê de Dêrsim" de wiha dabaşa jinên kurd dike: "Di êlên Dêrsimê de tê zanîn ku jinê jî, rêbertî kiriye. Dema ku serok dimire kurê wî dikeve cihê wî. Dema ku pêwîst be, hevjinê serok jî dikare bikeve cihê wî. Besê, ji êla Alan e û hevjinê rêberê Serhildana Dêrsimê Seyîd Riza ye. Lê ya ku Besê kir ne ev bû. Besê di şer de weke jinekê bi bawerî, bi hêz, bi biryarbûn û welatparêziya xwe ristekê dilîze. Li hemberî qirkirina Dêrsimê bi hemû hêza xwe şer dike. Besê, di Dêrsimê de dibe efsaneyek, heya bêhina xwe ya dawiyê jî şer dike. Besê, jineke çavvekirî ye û heta dawiyê berxwedêr e. Li Revezên Bizinan bi komeke biçûk a mirovan re, li hemberî



Besê

artêşeke herî mezin û li hemberî balafirên ji esmanan bombe dibarandin, heta fişeka dawiyê şer dike. Dema ku fişekên çeka wê diqedin, keviran davêje leşkerên ku nêzî wê dibin û dema dizane wê were girtin jî, bi dengê bilind dike qêrîn û dibêje: "Hûn nikarin min sax bigirin..." Û xwe ji zinarê diavêje. Besê jineke şervan, heya dawî berxwedêr û li hemberî dijminê xwe, bi hêrs bû. Weke jinekê, qedera xwe bi qedera gel re kiriye yek. An wê azad bijî, yan jî wê vê jiyana serşor û bêxîret qet nepejirîne.

5. Leyla Qasim:

Di sala 1952'an de li Xaneqînê ji dayik bûye. Yek ji wan jinên kurd ên ku di dîroka Kurdistanê de wekî pêşeng û qehremaneke şoreşger tê nasîn. Leyla Yekîtiya xwendekarên Kurdistanê nas dike û wekî endam tevî wan dibe. Piştî tev li refên pêşmergeyan dibe. bi van xebatên xwe tekez kir ku di şoreşê de û di civakê de jin dikarin li gel mêran mil bi mil têbikoşin û li doza xwe, xwedî derkevin.



Leyla Qasim

Leyla gotarek li ser rewşa civaknasiya kurdan nivîsî û li derfetekê digeriya ku gotara xwe biweşîne û di nava gel de belav bike. Lê di roja 28 'ê Cotan sala 1974'an de Leyla û çar hevalên wê hatin girtin. Rejîma Bexdayê di Rojnameya Elsewra de, di radiyo û televîzyona xwe de ew girtî wekî terorîst û dijminên dewleta Iraqê bi millet û raya giştî ya cîhanê re, dan nasîn.

Di girtîgehê de rastî îşkence û azareke pir mezin hatin. Tevî ku biçûktirîn tawan li ser wan nehat tezekirin jî, lê rejîma Iraqê biryara darvekirina wan da. Di wê demê de Leyla di dadgehê de bi dengê bilind wiha got:

"Min bikujin, lê vê rastiye jî bizanin ku bi kuştina min bi hezaran kurd dê ji xewa giran şiyar bibin. Ez pir kêfxweş im ku bi serfirazî û di rêya azadiya Kurdistanê de, canê xwe feda dikim"

Di roja 12'yê gulana 1974'an de, Leyla Qasim û hevalên wê hatin bidarvekirin. Leyla ji bo ku dilê dostan şa bike û dilê dagêrkerên welatê xwe biêşîne, bi rûyekî xweş û kena li ser lêvan ber bi sêdarê meşiya. Wê nehişt ku çavên wê bigirin û heta destên wê jî girê bidin. Wê bi xwendina sirûda netewî ya kurdî (Ey Reqîb) baweriya xwe ya bêdawî ji bo doza Kurdistanê, ji herkesî re pêşkêş kir.

PIRSÊN NIRXANDINÊ

1. Çima Rindêxan xwe davêje Çemê Êlihê?
2. Dr. Nûrî Dêrsimî hatina Dayîka Gulnaz a her du seriyan, çawa pênase dike?
3. Zerîfa Xanim, çi erkan digire ser milên xwe?
4. Besê, jineke çawa bû?
5. Gotina Leyla Qasim li dadgehê çi bû?

FERHENG

Daringî	Madî
Derebegî	Begîtî, pergala mîr û began
Laîk	Cudakirin ol ji dewletê
Budçe	Mîzanî
Pêşbazî	Hevrikî, mûnafese
Boykotkirin	Xwe ji tişteki qutkirin
Mezaxtin	Xerçkirin, serifkirin
Balyoz	Sefîr
Mûçe	Fon, ratib
Kinc	Cil
Cerdevanî	Nûbedarî
Meşrûtiyet	Tevgera reformasyonê di destûra dewletê de.
Layenkirin	Bêalîhiştin, hiyadî
Efser	Serbaz
Teligraf	Amûreke ragihandinê ye
Postexane	Namexane, berîd
Potansiyel	Enerjiya veşartî
Fûze	Sarûx, roket

Belavkirina Waneyan Li Ser Sala Xwendinê

Heftî Heyv	Heftiya Yekem	Heftiya Duyem	Heftiya Sêyem	Heftiya Çarem
Rezber			Kapîtalîzm	Kapîtalîzm
Cotmeh	Raperînên gelan	Şoreşên rizgariya netewî	Şoreşên rizgariya netewî	Bandora kapîtalîzmê + Kurd û Osmanî
Mijdar	Serhildana Soran	Bedirxan Beg	Mîrîtî	Berxwedan ên Şêxan
Berfanbar	Alayên Hamîdî + Îtîhad û Tereqî	Şerê Cîhanê yê Yekem	Peymanên navnetewî	Piştî Şerê Cîhanê yê Yekemîn
Rêbendan	Lêveger	Lêveger	Bêhinvedan	Bêhinvedan
Reşemeh	Koçgirî	Komeley a Azadiyê+ Şêx Seîd	Agirî	Dêrsim
Avdar	Şerê Cîhanê yê Duyem	Komara Mehabad ê	Tevgera kurd li rojhilatê Kurdistanê piştî têkçûna komara Mehabadê	Başûrê Kurdistanê
Cotan	Rêcîma Baesê li Başûrê Kurdistanê	Rojavayê Kurdistan ê	Rewşa kurdan + Şoreşa bakur-rojhilatê Sûriyeyê	Tevgera Azadiya Gelê Kurd
Gulan	Jinên kurd di dîrokê de	Lêveger		